

Դ. ԴՈՆԴՈՒԱ

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

II ՀԻՄԱՍ

IV ԴԱՍԱՐԱՆԻ
ՀԱՄԱՐ

10 • ՍԱՌԵԼԳԱՍԻ

ԹԻԲԻՍԻ • 39

91 (075)

Դ-74

10 NOV 2011

91(075)

Դ. ԴՈՆԴՈՒԱ

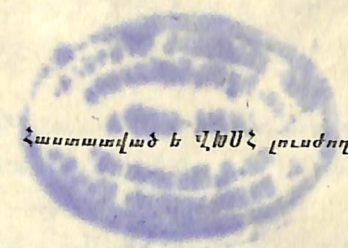
7-74
me

ԱԾԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԴԱՍԱԳԻՐԲ ՍԿՋԲՆԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑԻ IV ԴԱՍԱՐԱՆԻ ՀԱՄԱՐ

Թարգմանություն՝ Յե. Գալսյանի

Վրացերեն XIII հրատարակությունից

Հաստատված է ՎԽՍՀ լուսժողկոմատի կողմից

ՎՐԱՍՏԱՆԻ
ՊԵՏՀՐԱՏ

ԹԲԻԼԻՍԻ
1939

ՌԻՍ. ՄԱՆԿԱՎԱՐԺ.
ՍԵԿՏՈՐ

4069
39

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՍՈՑԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԻՈՒԹՅՈՒՆ (ԽՍՀՄ)

I ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԽՍՀՄ ԴԻՐՔՆ ՈՒ ՄԵԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

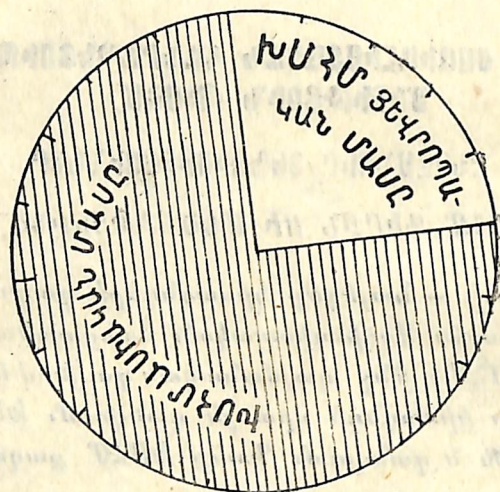
Քարտեզով. — Նայեցեք կիսազնդերի քաղաքական քարտեզին: Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետությունների Միությունը (ԽՍՀՄ) ինչ պայմանական գոյնով և ցույց տրված: ԽՍՀՄ վեր կիսազնդի վրա յե գտնվում: ԽՍՀՄ վեր աշխարհամասերում և գտնվում: Գտեք ԽՍՀՄ քաղաքական գլուխով վրա:

ԽՍՀՄ գտնվում և արևելյան կիսազնդի հյուսիսային մասում, Յեվրոպայի և Ասիայի մայր-ցամաքներում: Նա գրավում և Յեվրոպայի ամբողջ արևելյան մասը՝ Արևելյան Յեվրոպան, Ասիայի հյուսիսային մասը՝ Սիբիրը, Սեվ և Կասպից ծովերի միջև տարածվող յերկիրը՝ Կովկասը, Ասիայի միջին մասը, վոր ընկած և Սիբիրի և Կովկասի միջև ու կոչվում և Միջին Ասիա, և Խաղաղ ովկիանոսի ափերը՝ Հեռավոր Արևելքը:

Այսպիսով, ԽՍՀՄ կազմված և յերկու գլխավոր մասերից՝ Յեվրոպական մասից — արևմուտքում և Ասիական մասից — արևելքում ու մասամբ հարավում:

ԽՍՀ Միությունը շատ մեծ պետություն և: Նրա գրաված տարածությունը հավասար և 21,3 միլիոն քառակուսի կիլոմետրի, վորի մեկ չորրորդն ընկնում և Յեվրոպական մասում, իսկ յերեք չորրորդը՝ Ասիականում: ԽՍՀ Միության սահմաններում մտնում են ամբողջ Յեվրոպայի (Արևելյան Յեվրոպա) կեսը և ամբողջ Ասիայի (Սիբիր, Կովկաս, Միջին Ասիա, Հեռավոր Արևելք) մեկ յերրորդից ավելին:

ԽՍՀՄ կազմում է աշխարհամասերի՝ Յեվրոպայի, Ասիայի, Աֆրիկայի, Հյուսիսային Ամերիկայի, Հարավային Ամերիկայի, այսինքն՝ յերկրի ամբողջ բնակեցված ցամաքի ընդհանուր տարածության մեկ վեցերորդ մասը:

ԽՍՀՄ տարածվում է արևմուտքից — արևելք 10 հազար կմ. և հյուսիսից-հարավ՝ 4 հազար կմ.:

Վարժույթյուններ — 1. Գտեք աշխարհի քարտեզի վրա՝ Յեվրոպան, Ասիան, Աֆրիկան, Հյուսիսային Ամերիկան, Հարավային Ամերիկան, Ավստրալիան: 2. Յուրյց տվեք քարտեզի վրա Յեվրոպան և Ասիան միասին, այսինքն՝ Յեվրասիան: 3. Յուրյց տվեք ԽՍՀՄ Յեվրոպայից բաժանող սահմանագիծը:

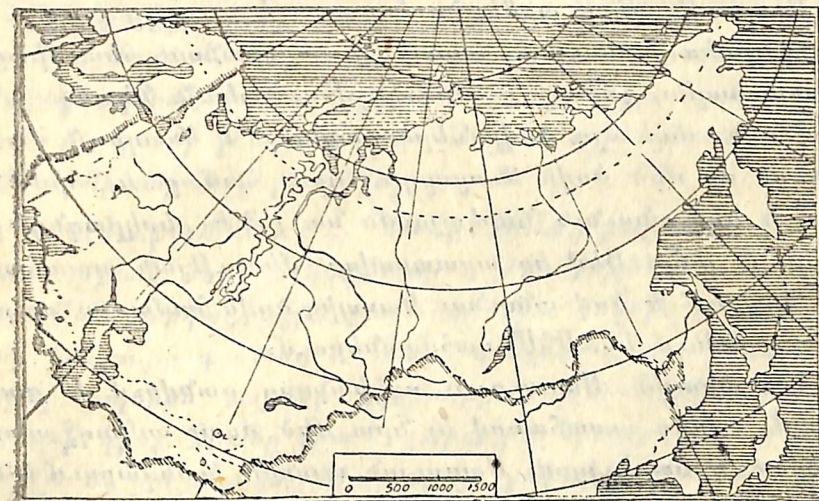
ԽՍՀՄ ԾՈՎԱՅԻՆ ՍԱՀՄԱՆՆԵՐԸ

Քարտեզով. — Գտեք աշխարհի քարտեզի վրա՝ Խաղաղ ովկիանոսը, Ատլանտյան ովկիանոսը, Հնդկական ովկիանոսը և Հյուսիսային Սառուցյալ ովկիանոսը: ԽՍՀՄ այդ ովկիանոսներից վորին է սահմանակից:

ԽՍՀՄ սահմանները մեծ մասամբ անցնում են ովկիանոսների ափերով:

ԽՍՀՄ ունի անմիջական յերը դեպի յերկու ովկիանոս, վորոնցից մեկը — արևելյան սահմանում Խաղաղ ովկիանոսն է,

իսկ մյուսը — հյուսիսային կողմը՝ Հյուսիսային Սառուցյալ ովկիանոսը: Այդ յերկու ովկիանոսները միացնում է Բերինգյան նեղուցը (նեղուցը ջրի այն շերտն է, վորը միացնում է ովկիանոսներ կամ ծովեր):

ԽՍՀՄ սահմանները

Խաղաղ ովկիանոսը ԽՍՀՄ ափերի մոտ կազմում է յերեք ծով՝ Բերինգյան ծով, Ոխոտի ծով և Ճապոնական ծով (ծովն ովկիանոսի այն մասն է, վորը մտնում է ցամաքի մեջ):

Հյուսիսային Սառուցյալ ովկիանոսը ԽՍՀՄ սահմաններում վաղմուս է մի քանի ծով. տանք դրանցից յերկուսի անունը՝ Բարենցի ծով և Սպիտակ ծով:

ԽՍՀՄ արևմուտքում, մեզնից հեռու, գտնվում է Ատլանտյան ովկիանոսը, վորը վնչ թե ինքը, այլ իր մասերի և ծովերի միջոցով հասնում է ԽՍՀՄ սահմաններին: Նա իր ծովերով մտնում է Յեվրասիայի խորքերը: Այդ ովկիանոսի ծովերն են՝ ԽՍՀՄ արևմուտքում — Բալթիկ ծովը, հարավում — Սեվ ծով և Ազովի ծովը: Դրանցից ԽՍՀ Միությանն ամբողջապես պատկանում է Ազովի ծովը, մասամբ, համարյա կիսով չափ — Սեվ ծովը, իսկ Բալթիկ ծովը չի մտնում ԽՍՀՄ սահ-

մաններում. միայն նրա ծոցերից մեկը՝ Ֆիննական ծոցը, շփման մեջ է գտնվում ԽՍՀՄ սահմանի հետ այնտեղ, ուր ընկած է մեր Միության խոշորագույն նավահանգիստը՝ Լենինգրադը (ծոցը ծովի այն մասն է, վորը մտնում է ցամաքի մեջ):

Սեվ ծովից դեպի արևելք գտնվում է Կասպից ծովը: Այդ ծովը, ինչպես յերևում է քարտեզից, ովկիանոսի հետ միացած չէ, հետևապես, չպետք է ծով կոչվի: Սակայն նկատի ունենալով այն, վոր այդ ծովը ներկայացնում է հնագույն ժամանակների մի մեծ ծովի մնացորդը, դրա համար ել հիմա ես կըրում եմ ծով անունը: Ներկայումս նա լիճ է, յերկրագնդի խոշորագույն լիճը: Յեվ իր արտասովոր մեծության պատճառով նրան սագում է ծով անունը: Կասպից ծովը համարյա ամբողջովին գտնվում է ԽՍՀՄ սահմաններում:

Հյուսիսային Սառուցյալ ովկիանոսը գտնվում է ցուրտ գոտում, և այդ պատճառով ել նրա մեծ մասը ամբողջ տարին ծածկված է սառույցով: Սառույցն այստեղ խանգարում է նավագնացության: Ովկիանոսի միայն արևմտյան մասը՝ Բարենցի ծովը, յերբեք չի սառչում, վորովհետև այդ ծովը տաքացնում է գոլֆստրիմը՝ այն տաք հոսանքը, վոր մտնում է այստեղ Ատլանտյան ովկիանոսից:

Տաք հոսանքը Սպիտակ ծովը չի մտնում: Այդ պատճառով ել նա կես տարի ծածկված է լինում սառույցով:

Սեվ ծովը տաք, չսառչող ծով է: Այստեղից ամբողջ տարին նավերն անարգել դուրս են գալիս դեպի աշխարհի բոլոր ծովերն ու ովկիանոսները:

Բերինգյան ծովը և Ոխոտի ծովը սառչում են: Սառույցն այստեղ ես խանգարում եմ նավագնացության:

Յեթե զննենք ԽՍՀՄ ծովային սահմանները, թեկուզ քարտեզով, կնկատենք հետևյալը. տեղ-տեղ հանդիպում են ցամաքամասեր, վորոնք ամեն կողմից շրջապատված են ջրով: Յուրաքանչյուր այդպիսի ցամաքամաս կոչվում է կղզի: Տանք ԽՍՀՄ կղզիներից մի քանիսի անունը. Նոր Յերկիր—Հյուսիսային Սառուցյալ ովկիանոսում և Սախալին—Խաղաղ ովկիանոսում,

Ոխոտի և Ճապոնական ծովերի միջև (Սախալինի հյուսիսային կեսը պատկանում է ԽՍՀ Միությանը, իսկ հարավային կեսը՝ Ճապոնիային): Ափերին տեսնում ենք նաև ծովի կամ ովկիանոսի մեջ մտնող ցամաքամասեր, վորոնց ափերը վողովում են ջրով միայն յերեք կողմից: Դրանք Թերակղզիներ են: Տանք ԽՍՀՄ Թերակղզիներից յերեքի անունը. Ղրիմի Թերակղզի—Սեվ ծովում, Կոլայի Թերակղզի—Հյուսիսային Սառուցյալ ովկիանոսում, Սպիտակ և Բարենցի ծովերի միջև, Կամչատկայի Թերակղզի—Խաղաղ ովկիանոսում, Բերինգյան և Ոխոտի ծովերի միջև:

Վարժուրյուններ.—1. Գտեք ԽՍՀՄ քարտեզի վրա վերևում հիշված ծովերը, կղզիները և Թերակղզիները, 2. ներկեցեք ԽՍՀՄ ուրվագծային քարտեզի վրա ծովերն ու ովկիանոսները կապույտ գույնով և տակը գրեցեք նրանց անունները. նշեցեք բոլորին հայտնի կղզիները և Թերակղզիները (Թվանշաններ դրեք նրանց վրա և պարզեցեք նրանց տեղն ըստ քարտեզի). 3. ցույց տվեք Յեվրոպայի քարտեզի վրա ծովային ուղին Ֆիննական ծովից մինչև Անգլիա, Սեվ ծովից մինչև Անգլիա:

ԽՍՀՄ ՍԱՀՄԱՆԱԿԻՑ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Աշխարհի քաղաքական քարտեզի վրա լավ յերևում է, վոր ԽՍՀ Միությունն իր արևմտյան և հարավային սահմաններին յերկարությամբ սահմանակից է շատ պետությունների:

Մեր սահմանակից պետություններն են՝ արևմուտքում—Ռումինիան, Լեհաստանը, Լատվիան, Եստոնիան և Ֆինլանդիան. հարավում—Թյուրքիան, Իրանը, Աֆղանիստանը, Չինաստանը, Տուվայի Ժողովրդական հանրապետությունը, Մոնղոլական Ժողովրդական հանրապետությունը, Մանջուլ-Գոն:

Արևելքում մեզ սահմանակից է միայն մի պետություն՝ Ճապոնիան:

Վարժուրյուններ.—1. Գտեք աշխարհի քաղաքական քարտեզի վրա ԽՍՀՄ սահմանակից պետությունները. 2. Յուրաքանչյուր քարտեզի վրա ԽՍՀՄ բոլոր սահմանները:

ԽՍՀՄ ԲՆԱԿԱԶՈՒԹՅՈՒՆԸ

Խորհրդային Միության մեջ կա 170 միլիոն բնակիչ: Միութ-
յունն իր բնակչության կազմով բազմազգի յերկիր է. այստեղ
ապրում են մոտ 60 տարբեր ժողովուրդներ. որինակ՝ ռուս-
ներ, ուկրաինացիներ, բելոռուսներ, թուրքմեններ, ուզբեկ-
ներ, տաճիկներ, վրացիներ, հայեր, ադրբեջանցիներ, ռաբ-
աթսազներ, չեքոսլովակներ, չեչեններ, ինգուշներ, մոնղոլներ, հրեա-
ներ և ուրիշներ:

Ֆարական Ռուսաստանի աստիճանավորներն ու վաճառա-
կանները ճնշում եյին և շահագործում այդ բոլոր ժողովուրդ-
ներին: Կառավարական հիմնարկություններում տիրապետում
էր ռուսաց լեզուն, դպրոցներում դասավանդում եյին միայն
ռուսաց լեզվով: Այդ բոլոր ժողովուրդներին կառավարում եյին
ռուս աստիճանավորները:

Հոկտեմբերյան Սոցիալիստական Մեծ հեղափոխությունն
ազատագրեց Խորհրդային Միության ժողովուրդներին ճնշու-
մից և շահագործումից: Մեր Միության մեջ ապրող բոլոր ժո-
ղովուրդները հանդիսանում են Խորհրդային Սոցիալիստական
Հանրապետությունների Միության լիիրավ անդամներ:

ԽՍՀՄ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿԱԶՄԸ

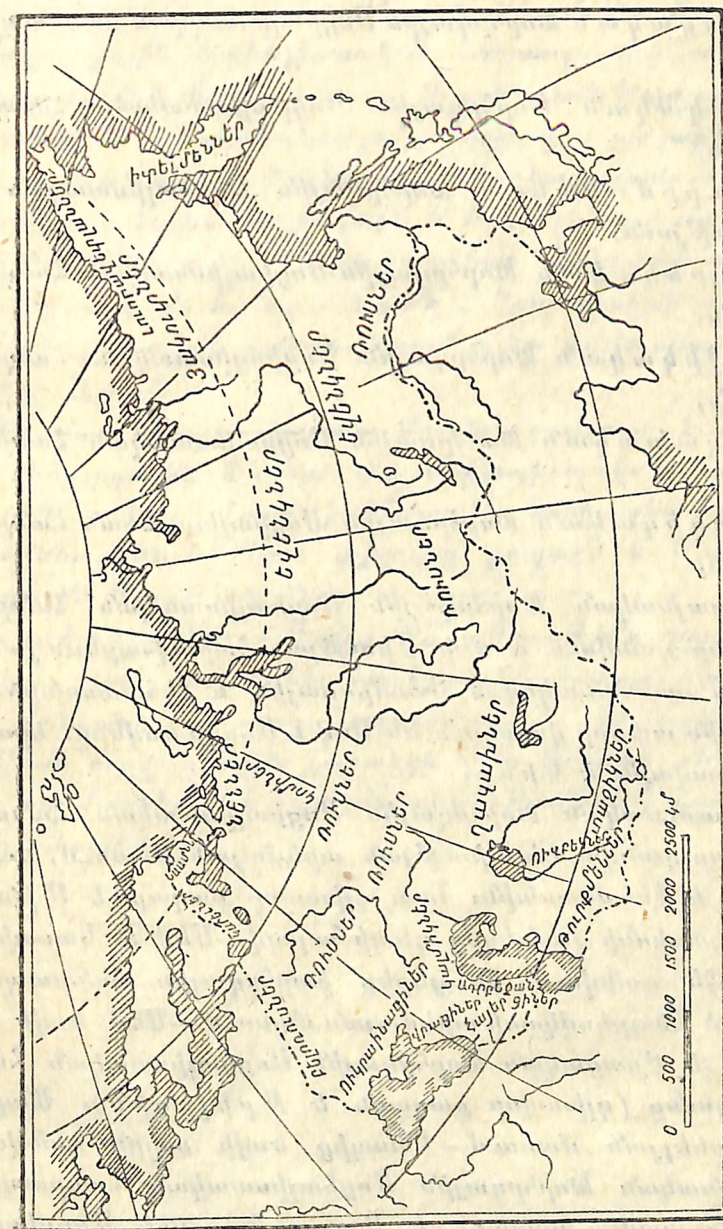
ԽՍՀ Միությունը կազմված է տասնմեկ Խորհրդային Սո-
ցիալիստական Հանրապետություններից: Այդ հանրապետու-
թյունները կամավոր կերպով միացել են և ստեղծել Խորհրդ-
ային Սոցիալիստական Հանրապետությունների Միություն:

Տանք առանձին-առանձին տասնմեկ Խորհրդային հանրա-
պետությունների անունները՝

Ռուսաստանի Խորհրդային Ֆեդերատիվ Սոցիալիս-
տական Հանրապետություն,

Ուկրաինական Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրա-
պետություն,

Բելոռուսական Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրա-
պետություն,

Միության քարտեզը

Ադրբեջանական Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետություն,

Վրացական Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետություն,

Հայկական Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետություն,

Թուրքմենական Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետություն,

Ուզբեկական Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետություն,

Տաջիկական Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետություն,

Ղազախական Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետություն,

Կիրգիզական Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետություն:

Ուկրաինական Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետությունը գտնվում է մեր Միության հարավ-արևմտյան մասում, նա սահմանակից է Ռումինիային և Լեհաստանին: Նրա հարավային ափերը փոփոխվում են Սև և Ազովի ծովերը: Նրա զբլիսավոր քաղաքն է Կիևը:

Բելոռուսական Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետությունը գտնվում է Միության արևմտյան մասում, նա սահմանակից է Լեհաստանին: Նրա գլխավոր քաղաքն է Մինսկը:

Կովկասյան լեռներից դեպի հարավ—Սև և Կասպից ծովերի միջև գտնվում են յերեք խորհրդային հանրապետություններ՝ Անդրկովկասի արևմտյան մասում—Սև ծովի ափին գտնվում է Վրացական Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետությունը (գլխավոր քաղաքն է Թբիլիսին): Անդրկովկասի արևելյան մասում—Կասպից ծովի ափին գտնվում է Ադրբեջանական Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետությունը (գլխավոր քաղաքն է Բաքուն), իսկ Անդրկովկասի հարավային մասում գտնվում է Հայկական Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետությունը (գլխավոր քաղաքն է Յե-

րևանը): Անդրկովկասի հանրապետությունները սահմանակից են Թյուրքիային և Իրանին:

Կասպից ծովից դեպի արևելք գտնվում են Թուրքմենական Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետությունը (զբլիսավոր քաղաքն է Աշխաբադը), Ուզբեկական Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետությունը (գլխավոր քաղաքն է Տաշքենդը), Տաջիկական Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետությունը (գլխավոր քաղաքն է Ստալինաբադը), Կիրգիզական Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետությունը (գլխավոր քաղաքն է Ֆրունզեն), Ղազախական Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետությունը (գլխավոր քաղաքն է Ալմա-Աթան):

Մնացած ամբողջ տարածությունը զբաղվում է Ռուսաստանի Խորհրդային Ֆեդերատիվ Սոցիալիստական Հանրապետությունը, վորը մյուս խորհրդային հանրապետություններից ամենամեծն է: Նրա գլխավոր քաղաքն է Մոսկվան՝ Խորհրդային Միության մայրաքաղաքը:

Վարժույթուններ, — Գտեք ԽՍՀ Միության քաղաքական քարտեզի վրա տասնմեկ խորհրդային հանրապետությունները և նրանց գլխավոր քաղաքները. 2. Անցկացրեք ԽՍՀ Միության ուրվագծային քարտեզի վրա կարմիր գիծ ցամաքային սահմաններով և հարևան պետությունների վրա գրեցե՛ք նրանց անունները:

II ՎՐԱՑԱԿԱՆ ԽՍ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԱԿՆԱՐԿ

ԴԻՐՔԸ, ՍԱՀՄԱՆՆԵՐԸ ՅԵՎ ՄԵԾՈՒԹՅՈՒՆԸ

Կովկասը, վոր գտնվում է Սեվ և Կասպից ծովերի միջև, Կովկասիոնի լեռնաշղթայով բաժանվում է յերկու գլխավոր մասերի՝ լեռնաշղթայից հյուսիս գտնվում է Հյուսիսային Կովկասը, իսկ նրանից հարավ՝ Հարավային Կովկասը կամ Անդրկովկասը:

Վրացական ԽՍՀ գտնվում է Անդրկովկասի արևմտյան մասում:

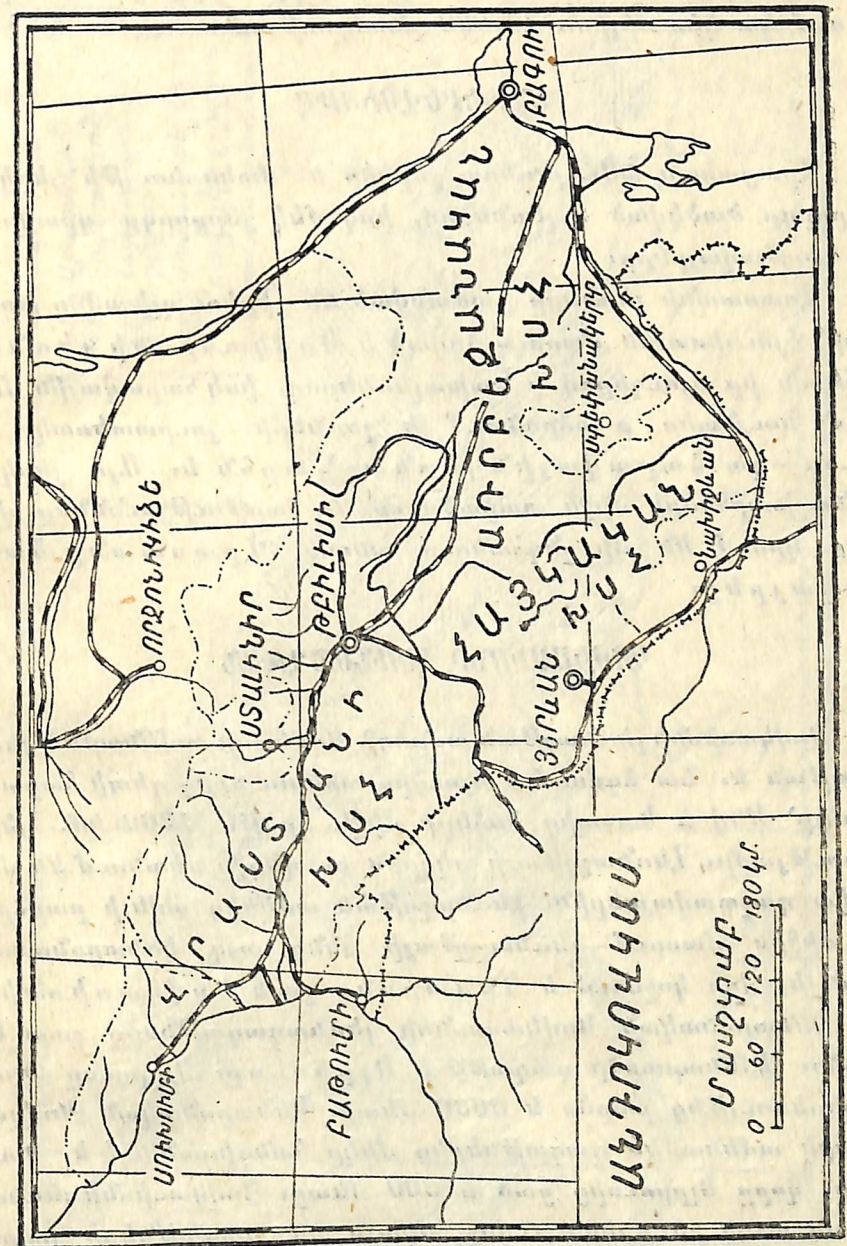
Վրացական ԽՍՀ զգալի մասը գտնվում է Սեվ ծովի ափին:

Վրացական ԽՍՀ Հանրապետությունը հյուսիսային կողմից յեղբերում է Կովկասիոնի լեռնաշղթան, արևմուտքից նրա ափերը վորդողում է Սեվ Ծովը, արևելքից և հարավից նրան սահմանակից են յեղբայրական հանրապետություններ՝ Ադրբեջանական ԽՍՀ հանրապետությունը և Հայկական ԽՍՀ հանրապետությունը, իսկ հարավ-արևմուտքից՝ Թյուրքական հանրապետությունը:

Վրացական ԽՍՀ հյուսիսային և հարավային սահմանները լեռնոտ են, արևելյան սահմանին տարածվում են հարթավայրեր, արևմտյան սահմանը ձգվում է ծովափով:

Վրացական ԽՍՀ բնած տարածությունը հավասար է 70.000 քառ. կմ.: Իր մեծությամբ Վրացական ԽՍՀ Անդրկովկասի կեսից քիչ է պակաս:

Հարևան յեղբայրական հանրապետությունների հետ համեմատած՝ Վրացական ԽՍՀ իր բնած տարածությամբ զիջում է Ադրբեջանին, բայց կրկնակի անցնում է Հայաստանից:

Վրացական ԽՍՀ-ում կա մոտ 3,5 միլիոն բնակչություն: Քաղաքներից ամենամեծն ու նշանավորը Թբիլիսին է: Թբիլիսում կա կես միլիոն 19.000 բնակչություն:

ՄԱԿԵՐՆՎՈՒՅԹԸ

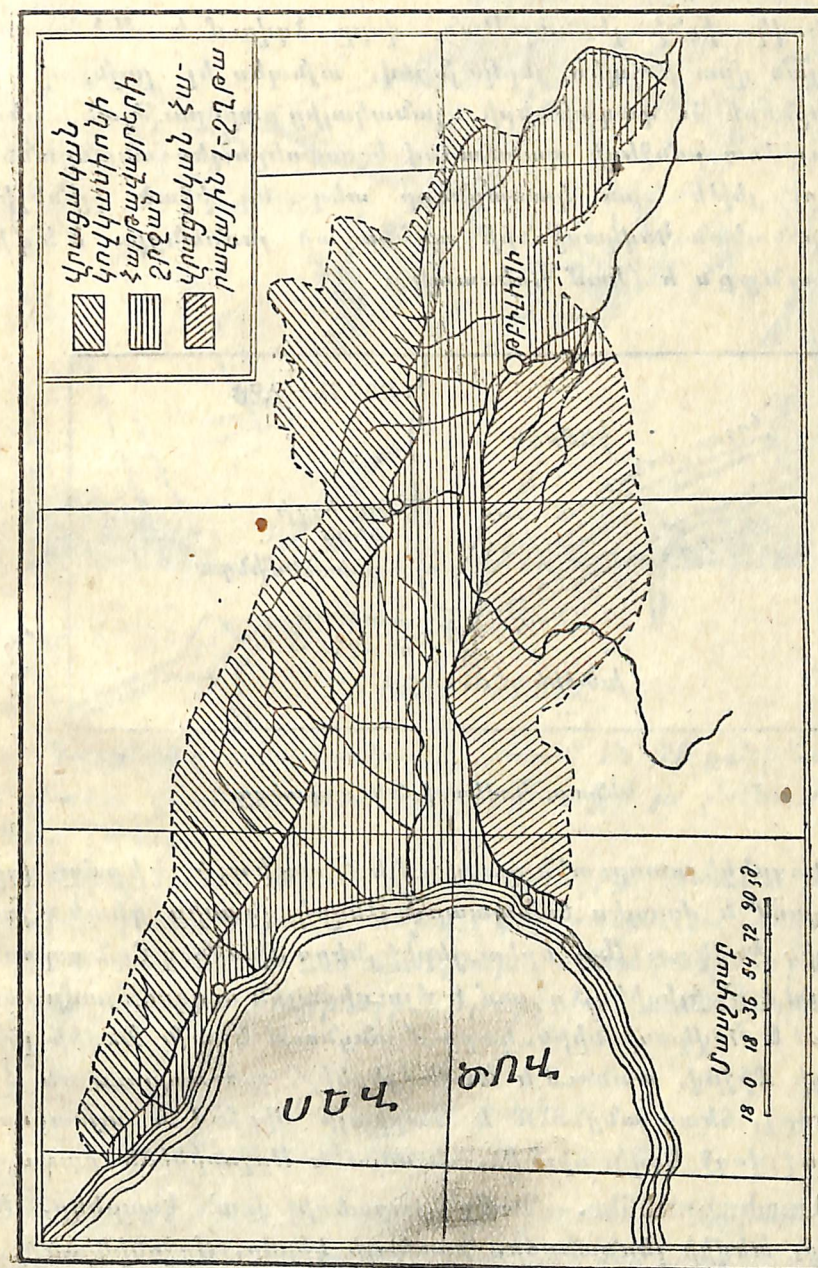
Վրացական ԽՍՀ լեռնոտ յերկիր է. մակերևույթի յերկու յերրորդը ծածկված է լեռներով, իսկ մեկ յերրորդը զրավում են հարթավայրերը:

Վրաստանի լեռները բաժանված են յերկու զլխավոր խմբերի՝ հյուսիսային մասում ձգված է Կովկասիոնի լեռնաշղթան իր ճյուղերով և նախալեռներով, իսկ հարավային մասում նույնպես բարձրանում է լեռների յուրատեսակ մի խումբ—դա Հարավային լեռնաշխարհն է: Այդ յերկու լեռնաշխարհների միջև տարածվում են հարթություններ, վորոնք կրում են մի ընդհանուր անուն՝ Վրաստանի հարթավայրեր:

ԿՈՎԿԱՍԻՈՆԻ ԼԵՌՆԱՇՂԹԱՆ

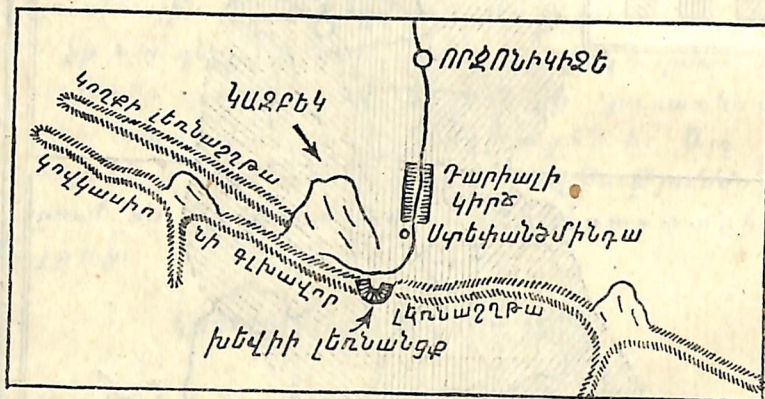
Կովկասիոնի լեռնաշխարհ ամբողջ Կովկասի ամենամեծ լեռնաշղթան է: Նա ձգվում է հյուսիս-արևմուտքից դեպի հարավ-արևելք՝ Սեվ և Կասպից ծովերի միջև, դրեթե 1200 կմ. յերկարությամբ: Լեռնաշղթայի սկզբին ու վերջը միանում են մոտակա դաշտավայրերին: Լեռնաշղթան ամենից ավելի բարձր է իր միջին մասում—լեռնաշղթայի հենց այդ կենտրոնական մասն է, վոր կոչվում է Կենտրոնական Կովկասիոնի:

Կենտրոնական Կովկասիոնի լեռնագագաթները շատ են բարձր: Ամենաբարձր գագաթն է Ելբրուսը: Ելբրուսը ծովի մակերեւույթից բարձր է 5630 մետր: Կենտրոնական Կովկասիոնի ամենամեծ գագաթներից մեկը հանդիսանում է Կազբեկը, վորը Ելբրուսից ցած է 600 մետր: Կովկասիոնի լեռնաշղթան աչքի յե ընկնում վոչ միայն իր գագաթների բարձրությամբ, այլ և իր վռված լայնքով: Նա ամենից ավելի նեղանում է լեռնաշղթայի սկզբում և վերջում, ինչպես նաև Կազ-

բեկ լեռան մոտերքը, բայց տեղ-տեղ նրա լայնութիւնը հասնում է 200 կմ.:

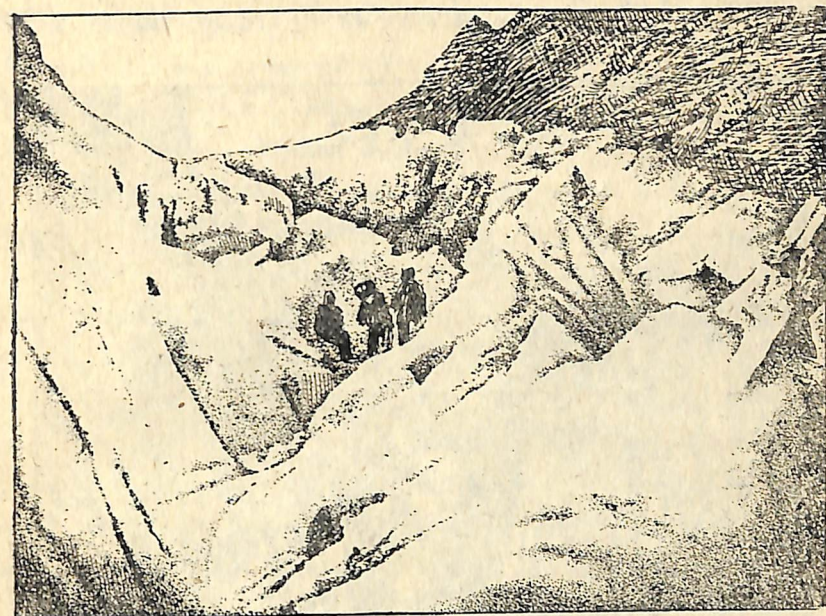
Կովկասիոնի լեռնաշղթան, վորը ձգվում է մեծ տարածութեան վրա ինչպէս յերկայնքով, այնպէս եւ լայնքով, իբր կատարների ու գագաթների նշանակալից բարձրութեան և սեւ, ապառաժոտ լանջերի պատճառով կատարելապէս անանցանելի կլինեն, յետե նրա կատարները տեղ-տեղ իջած չլինեյին: Կենտրոնական Կովկասիոնի ամենացած լեռնանցքը խեղճի լեռնանցքն է (կամ Կրեստովի):

Կենտր. Կովկասիոնի քարտեզը

Կազբեկի ստորոտին գտնվում է Դարիալի կիրճը, վորը ծառայում է վորպէս ճանապարհ՝ Անգրեկովկասից դեպի Հյուսիսային Կովկաս: Այդ երկու յերկիրները միացնող ճանապարհն սկսվում է Թբիլիսիից, գնում է հյուսիսային ուղղութեամբ, մոտենում է Կովկասիոնին, կտրում անցնում է այն խեղճի լեռնանցքի միջով, մտնում է խեղճի (յերկիր, ուր ապրում են մոխեփները), հետո անցնում է Դարիալի կիրճով և այսպիսով, կտրելով վորջ Կովկասիոնին, մտնում է Ուշնիկիձէ բաղաքը:

Վարժութեամբ. — Գտեք քարտեզի վրա՝ Կազբեկը, Եւրոսը, խեղճի լեռնանցքը, Դարիալի կիրճը, Ուշնիկիձէ բաղաքը:

Հավերժաճյուն Կովկասիոնին

ԴԱՐԻԱԼԻ ԿԻՐՃԸ

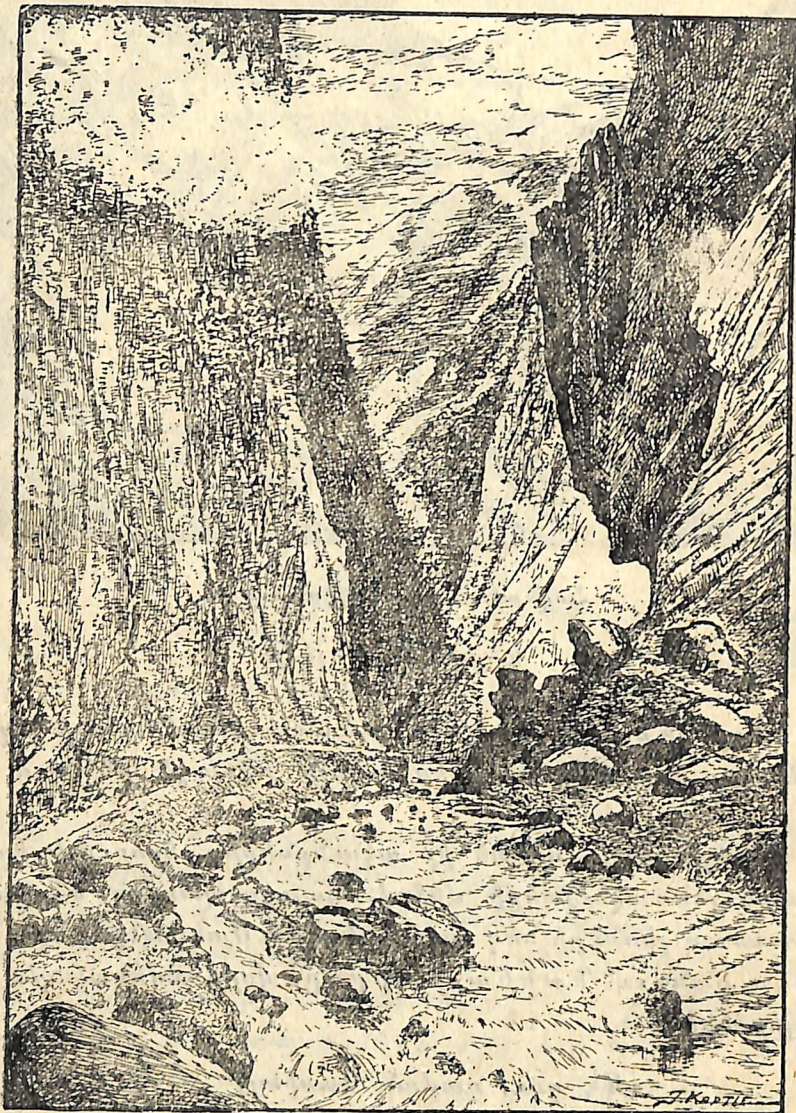
Կազբեկի մոտ Կովկասիոնից հոսում են մի քանի աղմկալի գետեր, վորոնցից ամենից ավելի՝ աչքի յէ ընկնում Թեբեքը (Թեբեքի):

Թեբեք գետը, սկսած իր ակունքներից, հոսում է իր վրա կախված լեռնակույտերի միջով, գալարապտույտ անցնում է ապառաժոտ լեռների նեղ արանքներով և Ստեփանջմինդա գյուղի մոտ մտնում Դարիալի կիրճը, վորը ամենախորն է բոլոր կիրճերից:

«Ո՛ր, դո՛ւ, դաժան Դարիալ,
Վորջ լերկ ժայռից հնամյա...»

ասում է մոխեփական լերգը: Յեվ, իսկապէս, Դարիալի կիրճը քարակույտերից ու ժայռերից կազմված վիթխարի մի ծածկ է: Դարիալի կիրճը համեմատաբար լայն է Ստեփանջմինդա

գյուղի մոտ, վորտեղից է սկսվում Ենա: Այստեղ գտնվում է բա-
վական ընդարձակ մի գոգավորություն, բայց կիրճը վորքան

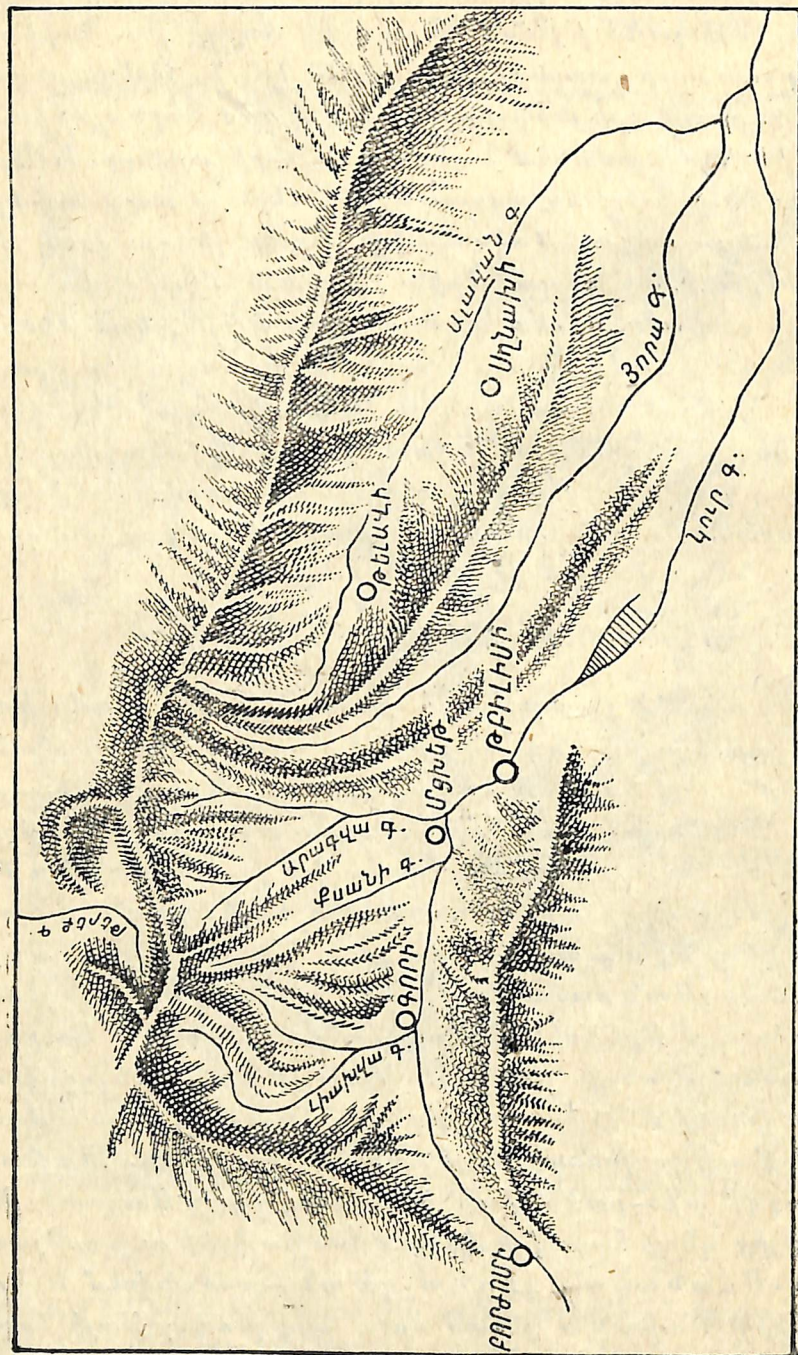
Դարիալի կիրճը

հեռանում է Ստեփանցմինդայից, այնքան չավելի յե խորանում
ժայռերն ավելի յեն մոտենում իրար. գյուղից մի 10 կմ. հե-

ռավորություն վրա գտնվում է կիրճի ամենանեղ տեղը: Այս-
տեղ Դարիալի լայնությունն 80 մետրից ավելի չէ: Դարիալի
կիրճի ընդհանուր տարածությունը 15 կմ. է, Արեւի շողշո-
ղուն ճառագայթները յերկարատե չեն ընկնում Դարիալի կիրճը.
նա գրեթե միշտ գտնվում է բարձր լեռների ստվերում: Այս-
տեղ բուսականությունն աղքատ է, ժայռերն ու ապառաժները
զրկված են բուսական ծածկույթից: Կիրճը չի գրավում վնչ
թռչուններին, վնչ գազաններին: Յերբեմն միայն լեռնային
արծիվն է սավառնում սեպ ապառաժների գլխին, կամ ծիծեռ-
նակներն են ուրախ ճիչերով սլանում կապույտ յերկնքում:
Այստեղ՝ կիրճում, կատարյալ լռություն կթագավորեր, յեթե
թերեք գետի ահեղ մռնչյունը չարթնացներ շրջակա վայրերը:
Այդ մռայլ տեղերից անցնող ճամբորդն արտասովոր հրճվանք է
զգում, գիտենալով, վոր ուրիշ յերկրներում դժվար հանդիպի
Դարիալի նման վեհ ընություն:

ԿՈՎԿԱՍՍԻՈՆԻԻ ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ՃՅՈՒՂԵՐԸ

Կովկասիոնի լեռաշղթան հարավային ուղղությամբ կազ-
մում է շատ ճյուղեր, նրանցից ամենազլխավորները յոթն են՝
Սուրամի կամ Քարթլի-Իմերեթի լեռնաշղթան—բա-
ժանվում է Կենտրոնական Կովկասիոնից և ձգվում է Բորժոմի
ուղղությամբ. նա բաժանում է Վրաստանը յերկու գլխավոր մա-
սերի՝ նրանից դեպի արևելք գտնվում է Արևելյան Վրաս-
տանը, դեպի արևմուտ—Արևմտյան Վրաստանը. Քարթ-
լի լեռնաշղթան բաժանվում է Կովկասիոնից Բորբալո լեռան
մոտ և ձգվում Թբիլիսիի ուղղությամբ, գտնվում է Սուրամի
լեռնաշղթայից դեպի արևելք. Կախեթի լեռնաշղթան
ճյուղավորվում է Կովկասիոնից նույն Բորբալո լեռան մոտ և
ձգվում Քարթլի լեռնաշղթային գրեթե զուգահեռ. Ռաճայի
լեռնաշղթան—բաժանվում է Կովկասիոնից Սուրամի լեռ-
նաշղթայից դեպի հարավ և ձգվում Քուրթայիսի ուղղությամբ.
Ռաճա-Սվանական լեռնաշղթան—բաժանվում է Կով-
կասիոնից Պասիսթա լեռան մոտ. այդ լեռնաշղթայի հարա-
վային մասը կոչվում է Լեչխումի լեռնաշղթա, վորն իր

Ստեփանավան գ. Ստեփանավան

նախալեռներով մտնում է Գուգարիսի. Սվանական լեռնաշղթան—ճյուղավորվում է Կովկասիոնիից Շխարա լեռան մոտ. այդ լեռնաշղթային հարավից միանում է Մենգրելական լեռնաշղթան, իսկ Սվան-Աբխազական լեռնաշղթան բաժանվում է Կովկասիոնիից Ելբրուսի դիմացից և ձգվում է գեպի Սեվ ծովը:

Կովկասիոնիի հարավային ճյուղերից հյուսիսից-հարավ ձիգ սղդուկյուն ունի միայն մեկը՝ Սուրամիի կամ Քարթլի-Իմերեթի լեռնաշղթան, իսկ մնացածները ձգվում են այսպես. այն ճյուղերը, վորոնք տարածվում են Քարթլի-Իմերեթի լեռնաշղթայից (Քարթլի, Կախեթի) արևելք, ձգվում են դեպի հարավ-արևելք, իսկ այն ճյուղերը, վորոնք տարածվում են Քարթլի-Իմերեթի լեռնաշղթայից (Ռաճայի, Ռաճա-Սվանական, Սվանական, Սվան-Աբխազական), արևմուտք, ձգվում են դեպի հարավ-արևմուտք:

Այս ճյուղերից ամենից ավելի բարձր դիրք ունի Սվանական լեռնաշղթան, վոր իր բարձրությամբ քիչ է զիջում Կովկասիոնի լեռնաշղթային:

Բացի վերևում հիշված ճյուղերից, Կովկասիոնիից դեպի հարավ ձգվում են ևս մի շարք ավելի մանր ճյուղեր. ընդհանրում, իրենք՝ այդ հարավային ճյուղերը ձգվում են զանազան սղդուկյամբ: Այսպիսով, Վրաստանի հյուսիսային մասը չափազանց կտրտված է լեռներով:

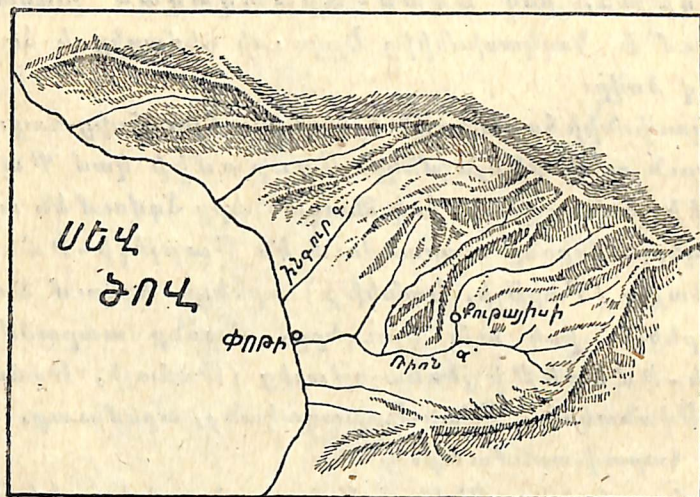
Վարժություններ.—Գտեք քարտեզի վրա Կովկասիոնիի հարավային ճյուղերը:

ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԼԵՌՆԱՇԽԱՐՀ

Վրաստանի հարավում, ինչպես մեզ հայտնի է, բարձրանում է լեռների ուրիշ մի խումբ, վորի ընդհանուր անունն է Հարավային լեռնաշխարհ:

Հարավային լեռնաշխարհն ունի շատ լեռնաշղթաներ, բայց նրանցից գլխավորները չորսն են՝ Թրիալեթի լեռնաշղթան—ձգվում է Թբիլիսիից մինչև Բորժոմի. Մեսխեթի լեռնաշղթան—ձգվում է Բորժոմիից մինչև Սև ծովի ափերը. Ար-

սիայի լեռնաշղթան—միանում է Մեսսեթի լեռնաշղթային Բախմարոյի մոտ և բռնում հյուսիսից-հարավ ուղղութիւն. Ձաւախեթի լեռնաշղթան—գտնվում է Թրիա-

Արեւմտյան Վրաստանը

լեթի լեռնաշղթայից հարավ և ձգվում է հյուսիսից-հարավ:

Հարավային լեռնաշխարհի լեռնաշղթաները Կովկասիոնի հետ համեմատած ավելի ցած են: Բացի վերևում հիշված չորս գլխավոր լեռնաշղթաներից, այս շրջանում կան և՛ շատ այլ լեռնաշղթաներ, վորոնք հանդիսանում են այդ գլխավոր լեռնաշղթաների ճյուղավորութիւնները և ձգվում են զանազան ուղղութիւնով:

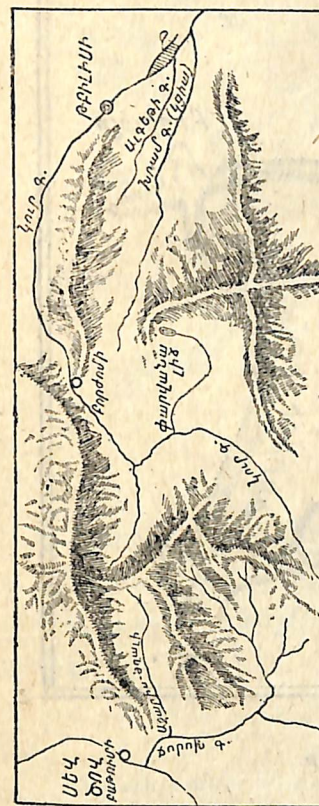
Սուրամի լեռնաշղթան է, վոր միացնում է Կովկասիոնի և Հարավային լեռնաշխարհի լեռնաշղթաները:

Վարժուքյուններ—Գտեք քարտեզի վրա Հարավային լեռնաշխարհի լեռնաշղթաները:

ՀԱՐԹԱՎԱՅՐԵՐԻ ՇՐՋԱՆԸ

Ինչպես գիտենք, Վրաստանում Կովկասիոնի և հարավային բարձրավանդակի միջև տարածվում են հարթութիւններ. հենց այդ շրջանն է, վոր կոչվում է հարթավայրերի շրջան:

Հարթավայրերի շրջանում կա յերեք գլխավոր հարթութիւն. դրանցից մեկը դաշտավայր է—Կոլխիդայի դաշտավայրը, իսկ մնացած յերկուսը՝ Քարթլի հարթութիւնը և Կախեթի հարթութիւնը դաշտավայրեր չեն:

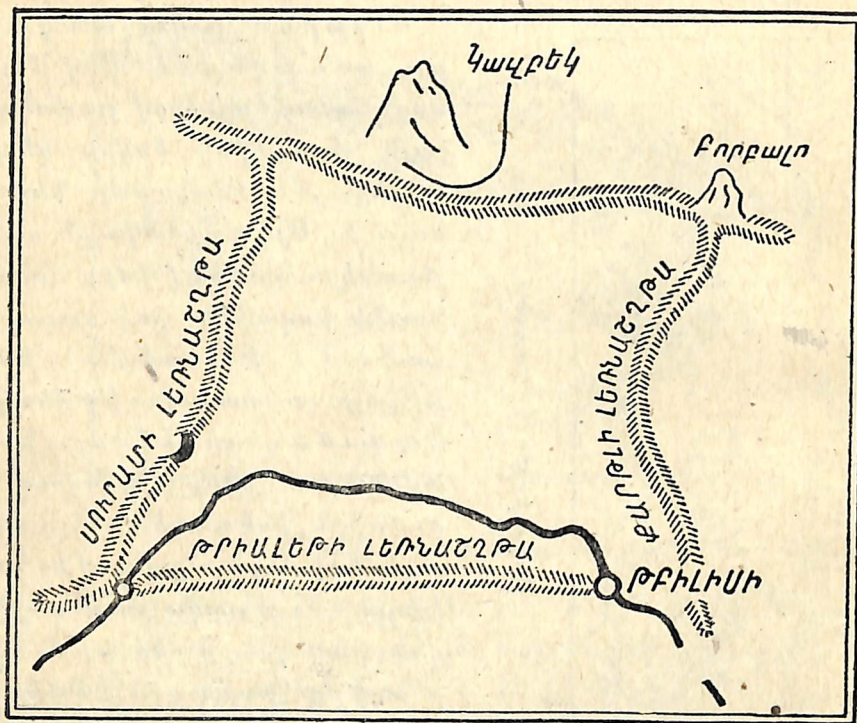
Հարավային Վրաստանը

Կոլխիդայի դաշտավայրը տարածվում է Սեւ ծովի վողջ ամիւլ՝ բռնելով բավական լայն շերտ, իսկ ծովից դեպի արևելք աստիճանաբար նեղանում է: Այդ դաշտավայրն ունի յեռանկյունու ձև (հիմքը մոտենում է ծովափին, իսկ գագաթը հասնում է Զեսոտաֆոնի): Կոլխիդայի դաշտավայրը թեթևակի թեքվում է դեպի Սեւ ծովը, նրա ամենացած դիրքը գտնվում է ծովափին, իսկ դեպի արևելք աստիճանաբար բարձրանում է: Կոլխիդայի դաշտավայրում գտնվող քաղաքները ծովի մակերևույթից բարձր են՝ Բաթումին—3 մ., Փոթին—4 մ., Սուխումին—10 մ., Մամորեդին—28 մ., Մախարաձէ քաղաքը—70 մ., Յիսակայա քաղաքը—

104 մ., Զուգդիդին—134 մ., Քութայիսին—164 մ.:

Քարթլի հարթութիւնն ընկած է Սուրամի և Քարթլի լեռնաշղթաների միջև: Դա քիչ բարձր է Կոլխիդայի դաշտավայրից և հասնում է 400—800 մետր բարձրութիւն (ծովի մակերևույթից): Քարթլի հարթութիւնն վրա գտնվող քաղաքները ծովի մակերևույթից բարձր են՝ Գորին—600 մ., Թբիլիսին—404 մ., Քարթլի հարթութիւնը բարձրանում է դեպի հյուսիս և սահմանափակվում Կովկասիոնի լեռներով, իսկ հարավից հարթութիւնը հասնում է Թրիալեթի լեռնաշղթային:

Այսպիսով, Քարթլի հարթությունն ամեն կողմից յեզերված է լեռներով. հարթությունն ազատ յեղք ունի միայն յերկու տեղ՝ մեկը Բորժոմիի ուղղությամբ, մյուսը Թբիլիսիի մոտ:

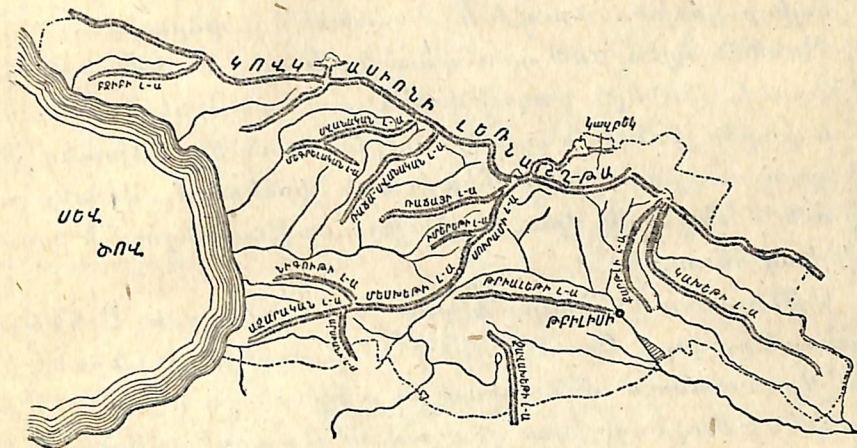

Քարթլի հարթությունը

Կախեթի հարթությունը գտնվում է Կախեթի լեռնաշղթայից արևելք և տարածվում է Կովկասիոնիի ու Կախեթի լեռնաշղթայի միջև: Այս հարթությունն ունի յերկարավուն ձև. լայնությամբ հավասար է 160 կմ. իսկ յերկարությամբ՝ 5—40 կմ.: Կախեթի հարթությունն աստիճանաբար լայնանում է հարավ-արևելյան ուղղությամբ: Կախեթի հարթությունն ավելի ցած է Քարթլի հարթությունից, բայց ավելի բարձր է Կովսիդայի դաշտավայրից: Կախեթի հարթությունը ծովի մակերևույթից բարձր է 200—700 մետր:

Բացի այս յերեք գլխավոր հարթավայրերից, Վրաստա-

նում, հարավային լեռնաշխարհում կա նաև բարձր և բավական լայն մի պլատո՝ Զավախեթի բարձրավանդակը, վրը բարձր է ծովի մակերևույթից 2000 մետր:

Վրաստանի լեռները

Վարժություններ.— Գտեք քարտեզի վրա Վրաստանի գլխավոր հարթավայրերը՝ Կովսիդայի դաշտավայրը, Քարթլի հարթությունը, Կախեթի հարթությունը և Զավախեթի բարձրավանդակը:

Կ Լ Ի Մ Ա Ն

Վրաստանն ընդհանրապես տաք կլիմա ունեցող յերկիր է: Մակայն նրա տարբեր մասերում կլիման ունի իր առանձնահատկությունները:

Սեվ ծովի ափերին, Կովսիդայի դաշտավայրում համարյա ամբողջ տարին յեղանակը տաք է: Այստեղ ձմեռը բարեխառն է և յերկար չի տևում: Ծովափնյա շերտում ձյունը և սառնամանիքը հազվադեպ յերևույթ են: Սեվ ծովը է մեղմում ձմեռվա խստությունը:

Իսկ Արևելյան Վրաստանում ձմեռն ավելի խիստ է, մանավանդ Քարթլի հովտում: Այստեղ լինում է մեծ սառնամանիք: Քարթլի-Իմերեթի լեռնաշղթան կտրում է Սեվ ծովից փչող

քամիների ճանապարհը, այդ պատճառով ել ծովի ազդեցութ-
յունն ավելի թույլ է: Դրա հետ մեկտեղ Քարթլիի հարթու-
թյունն ավելի բարձր դիրք ունի, և ինչպես մեզ հայտնի յե,
բոլոր բարձր դիրք ունեցող վայրերում շատ ավելի ցուրտ է:
Նույնպիսի ցուրտ լինում է և՛ Ջավախքի բարձրավանդակում:

Առանձնապես մեծ սառնամանիք է լինում լեռնային շր-
ջաններում, լեռների գագաթներին ու կատարներին: Կովկա-
սիոնի բարձր լեռներին ամբողջ տարին ձյուն կա: Այստեղ կան
նաև շատ սառցադաշտեր: Միայն այն կիրճերում, վորոնք բաց
յեղ ունեն Սեվ ծովի վրա, ջերմությունը թափանցում է խորքը՝
բավական հեռու:

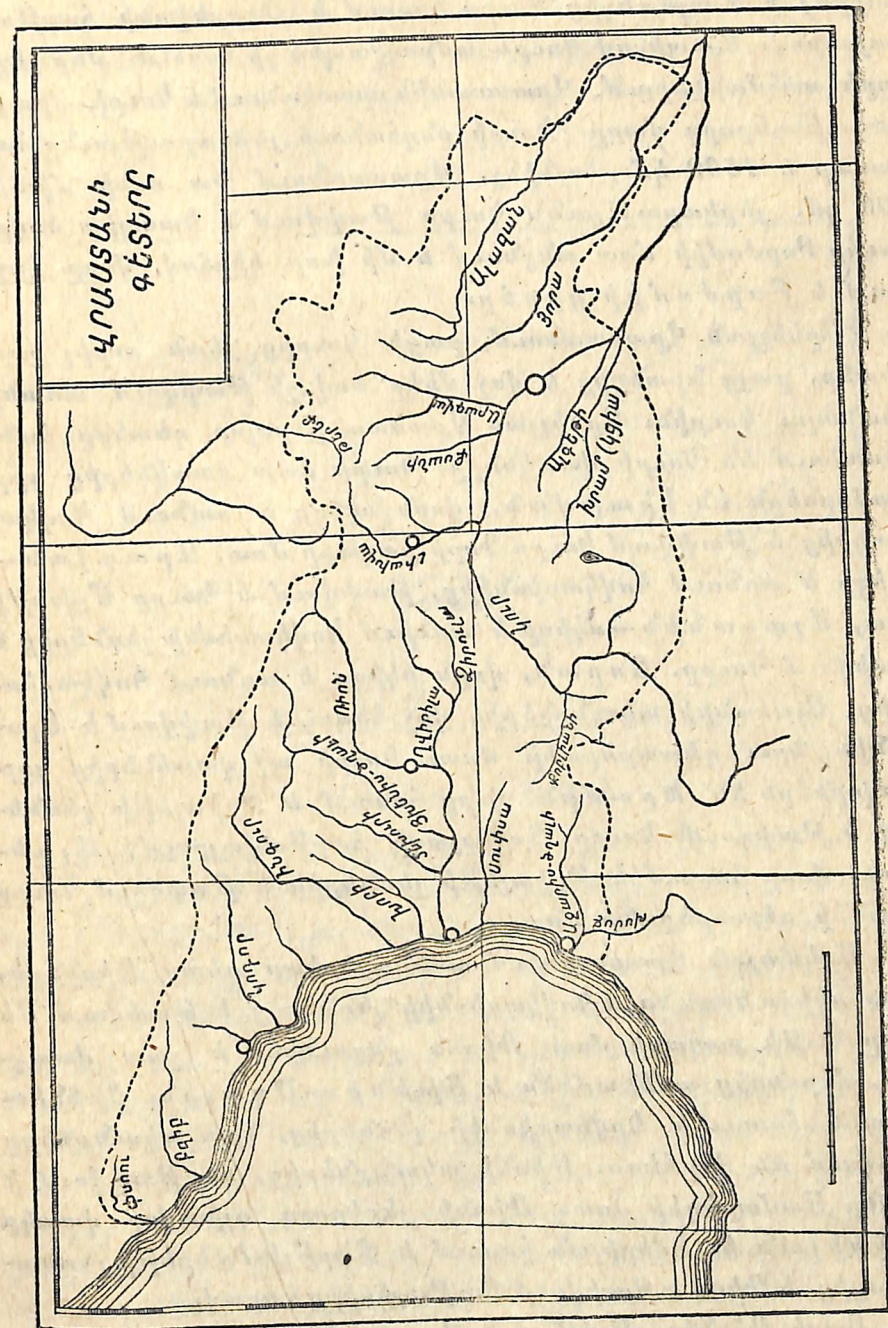
Մթնոլորտային տեղումներով շատ հարուստ է Արևմտյան
Վրաստանը, վորը կրում է Սեվ ծովի ազդեցությունը: Արևե-
լյան Վրաստանում մթնոլորտային տեղումներն ավելի քիչ են,
վորովհետև Սեվ ծովը նրա վրա ավելի քիչ ազդեցություն ունի:

ԳԵՏԵՐԸ ՅԵՎ ԼՃԵՐԸ

Վրաստանում շատ գետեր կան, նրանցից ամենանշանա-
վորներն են՝ Կուրը (Մակվարի) և Ռիոնը: Կուրը հոսում է
Արևելյան Վրաստանով, իսկ Ռիոնին վոռոգում է Արևմտյան
Վրաստանը:

Կուրն սկիզբ է առնում Արսիանի լեռնաշղթայից: Արսիանի
լեռնաշղթայի լանջերը ծածկված են անտառներով, բայց նրա
կատարն անտառազուրկ է: Խոտառատ և ծաղկաշատ Արսիա-
նից սկիզբ են առնում շատ աղբյուրներ, վորոնցից Մար-
ջընիս-Ծղարոն և Մարգալիտիս-Ծղարոն հանդիսանում են Կուր
գետի գլխավոր աղունքները:

Այդ աղբյուրները դուրս են գալիս ժայռերից. նրանցից
գոյացած առվակներն իրար միանում են գեռ լեռնաշղթայի
կատարին և ապա լանջերից իջնում են հովիտ՝ կազմում Կուր
գետը: Կուրի աղունքները և նրա վերին հոսանքի մի մասը
Կարծախի լիճը գտնվում են Թյուրքական Հանրապետության
սահմաններում: Հասնելով այդ լճին, Կուրը մտնում է Վրաս-
տանի սահմանները և վոռոգում Վրաստանը մինչև Ղարաբաղի

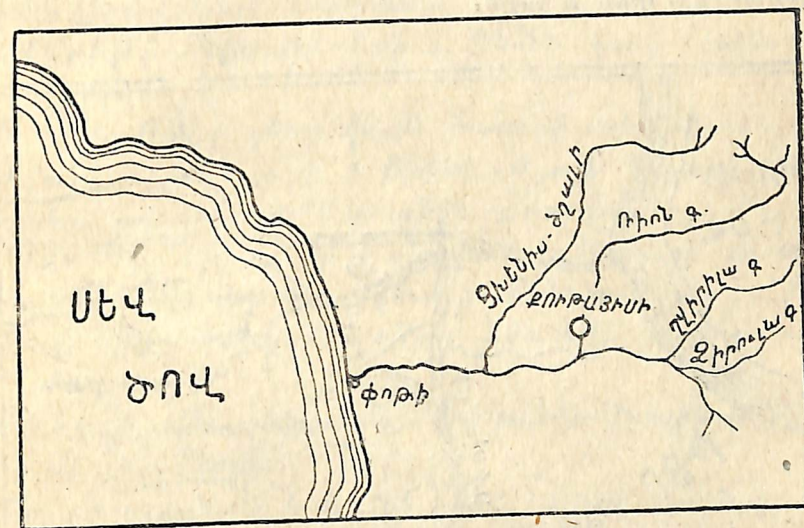
տափաստանները (Ղարայազի տափաստանները մոտ են Թբիլիսին) իսկ այստեղից Կուրը հոսում է Ադրբեջանի հարթավայրերով: Այսպիսով Կուրն ամբողջապես չի հոսում մեր յերկրի սահմաններում, Վրաստանին պատկանում է Կուրի միայն մեկ հինգերորդ մասը (Կուրի ընդհանուր յերկարությունը հավասար է 1500 կմ., այնինչ, Վրաստանում նա ունի միայն 300 կմ. յերկարություն): Կուրը թափվում է Կասպից ծովը: Կուրը Բորժոմիի մոտ անցնում է մի խոր կիրճով, վորը կոչվում է Բորժոմիի կիրճը:

Արևելյան Վրաստանում, բացի Կուրից, կան ուրիշ շատ գետեր, բայց նրանցից և վոչ մեկը ծով չի թափվում առանց միանալու Կուրին: Արևելյան Վրաստանի բոլոր գետերը հանդիսանում են Կուրի վտակները: Կուրի ձախ վտակներից գլխավորներն են Լիախվան, վորն սկիզբ է առնում Կովկասիոնիից և թափվում Կուրը Գորի քաղաքի մոտ. Արագվան — սկիզբ է առնում Կովկասիոնիից, թափվում է Կուրը Մցխեթի մոտ, Ալագանին — սկիզբ է առնում Կովկասիոնի լեռներից և թափվում Կուրը. Յորան, վորն սկիզբ է առնում Կովկասիոնիից, Ալագանիի ակունքներից վոչ հեռու և թափվում է Ալագանին, նրա գետաբերանի մոտ: Կուրի աջ վտակներից գլխավորներն են՝ Խրամին, վորը հոսում է Թբիլեթի լեռներից և թափվում Կուրը Ղարայազի հարթավայրում, Ալգեթին, վորը հոսում է Թբիլեթի լեռներից և թափվում Կուրը Խրամիի գետաբերանի մոտ:

Արևմտյան Վրաստանում ամենայնեպես գետը Ռիոնն է, վորն սկիզբ է առնում Կովկասիոնի լեռներից և թափվում Սև ծովը Փոթի քաղաքի մոտ: Ռիոնն ընդունում է շատ վտակներ, վորոնցից ամենամեծն է Յիսենիս-Օղալին: Յիսենիս-Օղալին հոսում է Կովկասիոնի լեռներից, նրա ակունքները գտնվում են վոչ հեռու Ռիոնի ակունքներից, նա թափվում է Ռիոնը Սամարեզիի մոտ: Ռիոնի յերկրորդ գլխավոր վտակը Կվիրիլան է: Կվիրիլան հոսում է Քարթլի-Իմերեթի լեռնաշղթայից և Ռիոն է թափվում Քուրթայիսիից հարավ:

Բացի Ռիոնից, Արևմտյան Վրաստանում Սև ծովը թափ-

վում են Ինգուր գետը, Կոգուր գետը և Բզիբի գետը: Այս բոլոր գետերն ել սկիզբ են առնում Կովկասիոնի լեռներից: Ճորոխ գետը դուրս է գալիս Թյուրքիայից, նա Վրաստանին է պատկանում միայն իր ստորին հոսանքում: Ճորոխը թափվում է Սև ծովը Բաթումիի մոտ: Ճորոխի աջ վտակն է Աջարիս-Օղալին:

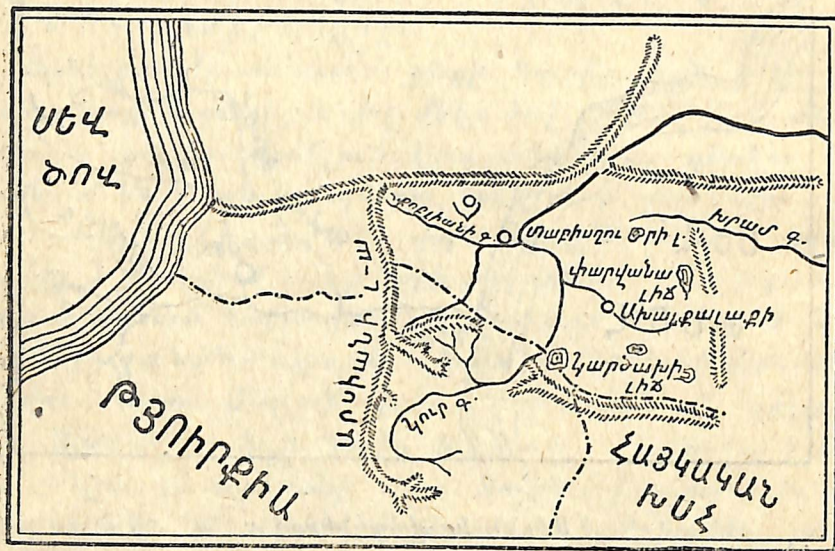

Ռիոնն իր վտակներով

Կովկասիոնի լեռներից հոսող Յորա և Ալագանի գետերի համար ջրբաժան է հանդիսանում Կախեթի լեռնաշղթան: Ռիոնին և Յիսենիս-Օղալին միմյանցից բաժանում է Ռաճա-Սվանական լեռնաշղթան: Ինգուրի և Յիսենիս-Օղալիի համար ջրբաժան է հանդիսանում Սվանական լեռնաշղթան: Վրաստանի գետերի հոսանքի ուղղությունն ըստ մակերևույթի թեքության, յերկու տեսակ է. Արևելյան Վրաստանի բոլոր գետերը հոսում են դեպի Կասպից ծովը. այստեղ միագետային սիստեմ է՝ Կուրի սիստեմը, իսկ Արևմտյան Վրաստանի գետերը բոլորն ել հոսում են դեպի Սև ծովը: Այստեղ կան մի քանի գետային սիստեմներ, վորոնցից ամենամեծն է Ռիոնի սիստեմը: Կուրի և Ռիոնի սիստեմները բաժանում է Քարթլի-Իմերեթի լեռնաշղթան: Այսպիսով, Քարթլի-Իմերեթի լեռնա-

շղթան հանդիսանում է Վրաստանի գետերի գլխավոր ջրբաժանը:

Վրաստանում աչքի ընկնող մեծությամբ լճեր քիչ կան: Լճերին ամենից ավելի հանդիպում ենք Զավախեթում, վորը կարելի չե անվանել Վրաստանի լճային աշխարհը: Այստեղ են գտնվում Վրաստանի ամենամեծ լճերը — Փարվանա լիճը, Կարծախի լիճը, Տաբիստուրի լիճը և այլն:

Զավախեթի լճերը

Մյուս լճերից թվենք Պալիաստումի լիճը — Սեվ ծովի ափին, Ռիոնի գետաբերանի մոտ, Խարիսթվալան — Ռաճայի լեռնաշղթայի վրա, Կելի լիճը Քասանի գետի ափին մոտերքը, Բազալեթի լիճը — Դուշեթի քաղաքի մոտ, աղի լճերը և Կուլմիսի լիճը — Թբիլիսիի շրջակայքում, Ռիցան — Աբխազիայում:

Վարժուրյուն. — Գտեք քարտեզի վրա Վրաստանի գետերն ու լճերը:

ՎՐԱՍՏԱՆԻ ԱՌԱՆՁԻՆ ՄԱՍԵՐԸ

Ամեն ուղղությամբ լեռներով կտրտված Վրաստանում կան շատ առանձին մասեր՝ Կախեթի, վորը գտնվում է Յորա և

Ալազանի գետերի ավազանում. նա բաժանվում է յերկու մասի՝ Ներքին Կախեթի, վորը վրոգվում է Ալազանի գետով և Գարե-Կախեթի, վորի միջով հոսում է Յորան: Այսպիսով, Կախեթի լեռնաշղթան Կախեթին բաժանում է յերկու մասի:

Քարթլի — Լիախվա, Քասանի և Արագվա գետերի ավազանում, ինչպես և Կուր գետի միջին հոսանքի վերին մասում՝ Բորժոմիի կիրճից մինչև Ղարայազի:

Իմերեթի — Կվիրիլա գետի և Ռիոնի գետի միջին հոսանքի ավազանում:

Ռաճա — Ռիոնի գետի վերին հոսանքի ավազանում:

Սվանեթի — Ինգուրի և Յիսենիս-Շղալի գետերի վերին հոսանքների ավազանում: Սվանեթին բաժանվում է յերկու մասի՝ Վերին Սվանեթի, վորը վրոգվում է Ինգուրի գետով և Ներքին Սվանեթի, վոր վրոգվում է Յիսենիս-Շղալի գետով: Այսպիսով, Սվանական լեռնաշղթան Սվանեթին բաժանում է յերկու մասի:

Մենգրելիա — տարածվում է Յիսենիս-Շղալիի միջին հոսանքից մինչև Սև ծովը:

Գուրիա — ընկած է Ռիոնի գետի ներքին հոսանքից դեպի հարավ, մինչև Մեսխեթի լեռնաշղթան՝ Սեվ ծովի ափին:

Մեսխեթի և Զավախեթի — Կուր գետի վերին հոսանքի ավազանում:

Բորչալո — Խրամի և Ալգեթի գետերի ավազանում:

Մթիոլեթի և Փշավ-Խեվսուրեթի — Արագվի գետի ափին ընկած:

Թուշեթի — Ալազանի գետի ափին ընկած:

Խելի — Թերեք գետի ափին ընկած:

Այսպիսով, Վրաստանի այս անկյուններից Սեվ ծովի ափին անմիջապես հարում են՝ Մեգրելիան և Գուրիան: Ըստ իրենց մակերևութի մեծ մասամբ հարթություններ են՝ Մեգրելիան, Իմերեթին, Քարթլին, Կախեթին, իսկ ֆառագծները մեծ մասամբ լեռնոտ են:

Վարժուրյուն. — Գտեք քարտեզի վրա Վրաստանի այս անկյունները:

Վրացական Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետության կազմում մտնում են յերեք ինքնավար մասեր՝ Աբխազական Խորհրդային Սոցիալիստական Ինքնավար Հանրապետությունը (գլխավոր քաղաքն է Սուխումին), Աջարական Խորհրդային Սոցիալիստական Ինքնավար Հանրապետությունը (գլխավոր քաղաքն է Բաթումին) և Հարավ-Ոսեթական ինքնավար մարզը (գլխավոր քաղաքն է Ստալինիբին)։

Աբխազական Խորհրդային Սոցիալիստական Ինքնավար հանրապետությունը գտնվում է Վրաստանի հյուսիս-արևմտյան մասում, Սեվ ծովի ափին։

Աջարական Խորհրդային Սոցիալիստական Ինքնավար Հանրապետությունը գտնվում է վրաստանի հարավ-արևմտյան մասում, Սեվ ծովի ափին։

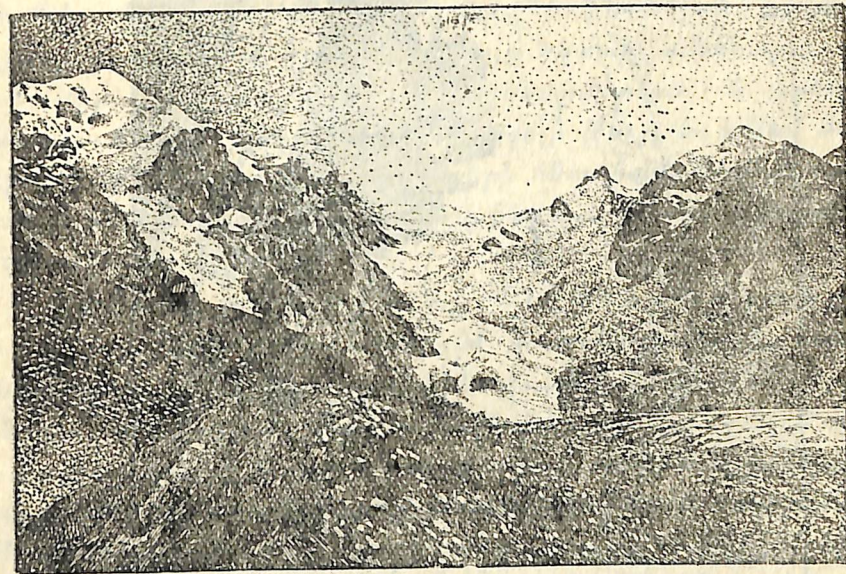
Հարավ-Ոսեթական ինքնավար մարզը գտնվում է Քարթլիի հարթությունից հյուսիս, Կովկասիոնի լեռնաշղթայի հարավային լանջերին։

Վարժույթուններ.—1. Գտեք քարտեզի վրա Աբխազական ԽՍՀ, Աջարական ԽՍՀ և Հարավ-Ոսեթական ինքնավար մարզը՝ իրենց գլխավոր քաղաքներով։ 2. Վրաստանի ուրվագծային քարտեզի վրա կարմիր գիծ անցկացրեք Աբխազիայի, Աջարիայի և Հարավ-Ոսեթի սահմաններով և համապատասխան տեղերում գրեցեք նրանց գլխավոր քաղաքների անունները։

ԲՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՅԵՎ ԿՅՍՆՔԸ ՎՐԱՍՏԱՆԻ ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՇՐՋԱՆՆԵՐՈՒՄ

Կլիման.—Լեռնային շրջաններում կլիման ընդհանրապես ավելի ցուրտ է, վորովհետև վորքան տեղի դիրքը բարձր է լինում, ջերմությունն էլ այնքան պակաս է լինում։ Ահա թե ինչու ամառվա շոգին հարթավայրերի բնակիչները գերադասում են ամառն անկացնել ամառանոցներում՝ լեռներում։ Սակայն, դրա փոխարեն լեռներում ձմեռը միշտ խիստ է լինում։ Այնտեղ ձմեռը շուտ է գալիս, իսկ ամառը՝ ուշ։ Տաք յեղա-

նակը կարճատև է լինում վոչ միայն ամբողջ տարվա ընթացքում, այլ նույնիսկ, առանձին ուրվա ընթացքում։ Բարձր լեռների կատարներն ու գագաթները ստվեր են գցում տեղական բնակավայրերի վրա և արևը շատ կարճատև է տաքացնում ու շուտով թագնվում է լեռների հետևը։ Ճանապարհները դեռ աշնան կեսին ծածկվում են ձյունով և հաճախ խոր ձյունը, բուքն ու փոթորիկը և ձյան կույտերը դժվարացնում են շարժումը, իսկ յերբեմն ամբողջ ձմեռվա ընթացքում հաղորդակցությունը բոլորովին կտրվում է վորոշ տեղերում։

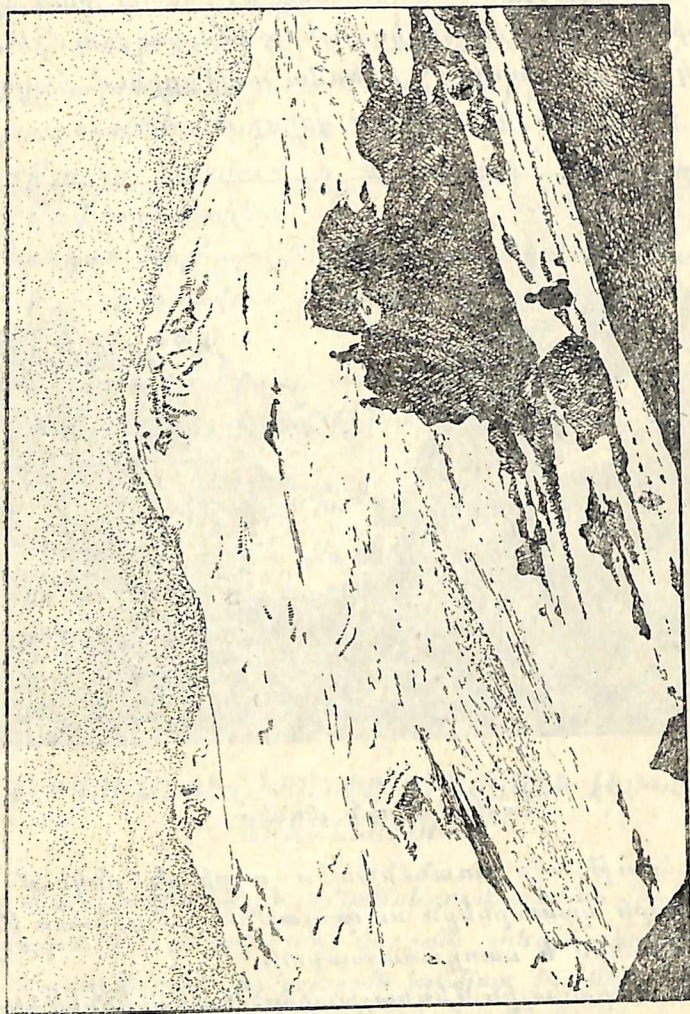

Հավերժաձյուն լեռներ

Իր բարձրությամբ առանձնապես աչքի յե ընկնում Կովկասիոնին, վորի կատարներն ու գագաթները ծածկված են հավերժական ձյունով և սառցադաշտերով։

Սակայն Հարավային Լեռնաշխարհը, Կովկասիոնիի հետ համեմատած, ունի աննշան բարձրություն, նրա գագաթներն ու կատարները չեն ծածկվում հավերժական ձյունով, վորովհետև նրա գագաթներից վոչ մեկը ձյան սահմանագծից չի բարձրանում։ Հարկավոր է միայն նշել, վոր այստեղ ավելի բարձր

մասերում շուտ ե ձյուն գալիս և նստում ե գրեթե մինչև ամառվա կեսը. Այսպիսով, Հարավային Լեռնաշխարհը, Կովկասիոնիի հետ համեմատած, ավելի պակաս ցուրտ շրջան ե: Այստեղ ցուրտը մեղմանում ե, վերովհետև Հարավային Լեռնաշխարհն, ի տար-

Ելբուռ

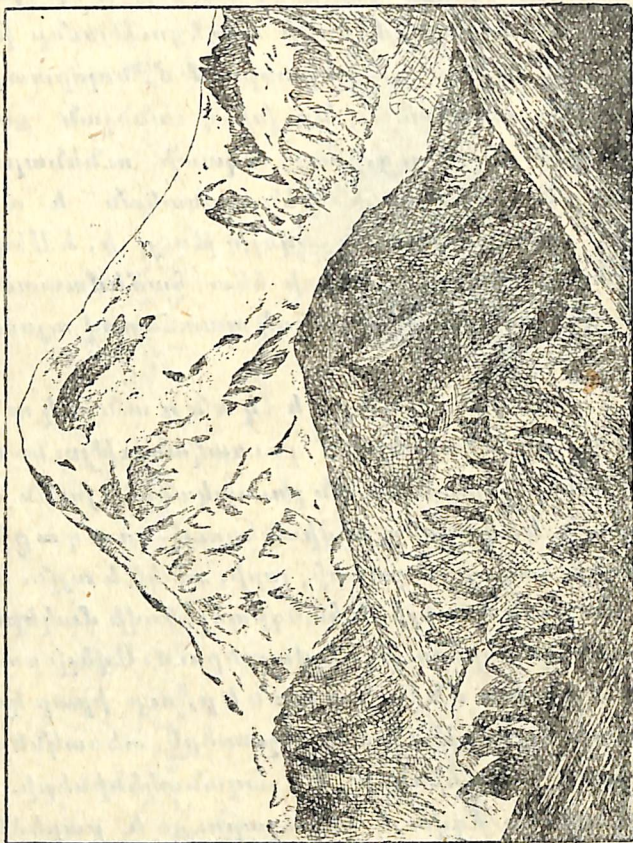
բերությունը Կովկասիոնիի, ընկած ե ավելի հարավ և ավելի մոտ ե տաք յերկրներին: Բացի դրանից, Կովկասիոնին պաշտպանում ե մեր յերկիրը հյուսիսային ցուրտ քամիներից և, հետևաբար, Հարավային Լեռնաշխարհում, վորը նրանից ավելի

հարավ ե գտնվում, չի լինում այնպիսի սառնամանիք, վոր-պիսին կա Կովկասիոնիի կատարներին, գագաթներին և հյուսիսային լանջերին:

Սեվ ծովն ազդում ե Կովկասիոնիի հյուսիս-արևմտյան և Հարավային Լեռնաշխարհի արևմտյան մասերին վրա, դրա համար ել լեռնային շրջանների այդ մասերում ձմեռն ավելի մեղմ ե, մթնոլորտային տեղումներն ավելի շատ են: Մեր լեռնային շրջանների ամացած մասերում ծովի ազդեցությունը թույլ ե: Ճիշտ ե, լեռնային ողի ցուրտ շերտերում մթնոլորտային տեղումներ կարող են առաջանալ նույնիսկ աննշան քանակությամբ բարձրացած գոլորշուց, բայց նկատի ունենալով այն, վոր մեր լեռնային շրջանների կենտրոնական և արևելյան մասերում ծովի ազդեցությունն ավելի թույլ ե, և Սեվ ծովից փչող քամիներն արևմտյան մասերի հետ համեմատած ավելի սառնալի են ամպեր հավաքում, այդ իսկ պատճառով այստեղ կլիման ավելի չոր ե:

Բ ու ս ա կ ա ն ու թ յ ու ն ը և կ ե ն դ ա ն ա կ ա ն ա շխարհը.— Լեռնային շրջաններում բուսականությունը ճոխ ե և բազմազան: Լեռների ստորոտներին բուսականությունն անտառներում այնպիսին ե, ինչպես հովիտներում—սաղարթավոր տեսակը՝ կաղնի, հաճարի, նշտարի, լորի, ախլի և այլն: Այդպիսի բույսերի մեծ մասամբ կարելի յե հանդիպել ծովի մակերևույթից մինչև մեկ կիլոմետր բարձրության վայրերում: Ավելի բարձր տեղերում սկսվում են խառն անտառներ, վոր իրար կողքի աճում են ծառերի սաղարթավոր և փշատերև տեսակները. այստեղ կաղնիների, հաճարիների և շագանակենիների կողքին հպարտորեն վերև են ձգվում անուշաբույր և բարեձև նոճիներն ու յեղենիները: Այսպես շարունակվում ե մոտավորապես մինչև մեկ և կես կիլոմետր (ծովի մակերևույթից): Ավելի բարձր՝ ամբողջ տարածությունը բռնում են համատարած փշատերև անտառները. ամեն կողմ յերևում են միայն նոճիներ, յեղենիներ և արծաթափայլ կեչիներ: Փշատերև անտառները տարածվում են մոտ յերկու կիլոմետր բարձրության վրա (ծովի մակերևույթից): Իսկ հեռվում՝ ավելի բարձր

մասերում անտառն աստիճանաբար նոսրանում է և սկսվում են թփուտները, վորոնց հաջորդում են ալպյան մարգագետինները, վորոնք ձգվում են մինչև ձյան սահմանագիծը՝ հարուստ խիտ ու բարձր խոտերի մեջ ցած ու ցրվ աճող բազմազան ծաղիկներով: Ձյան սահմանագծից քիչ բարձր սկսվում է ձյան և սառցի թափվորությունը:

(Վերին լեռնային) Կապուշ

Այսպիսով բուսականությունը լեռներում փոխում է իր դեմքը՝ նայած տեղի բարձրության, վորովհետև վորքան բարձր — այնքան պակասում է ջերմությունը, և նման բարձր վայրերում կարող են աճել միայն այնպիսի բուսական տեսակներ, վորոնք հարմարվել են ցուրտ միջավայրին և հեշտությունում են դիմա-

նում կլիմայի խստությունն ու դաժանությունը: Ըստ բույսերի դասավորման կարելի չէ դատել, թե ինչպիսի վայրում ենք մենք գտնվում՝ տաք, թե ցուրտ յերկրում: Բուսական աշխարհը — դա կլիմայի յուրատեսակ հայելի չէ, վոր արտացոլում է նրա տեղական առանձնահատկությունները:

Ճոխ և բազմազան անտառային բուսականությունը առանձնապես հարուստ են Կովկասիոնիի և Հարավային Լեռնաշխարհի արևմտյան մասերը, վորը և՛ բացատրվում է Սեվ ծովի աղ-դեցությունով: Անտառներով հարուստ են նաև Հարավային Լեռնաշխարհի առանձին տեղերը, որինակ՝ Աբասթումանիի և Բորժոմիի կիրճերը: Մեր լեռնային շրջանների կենտրոնական և առանձնապես արևելյան մասերը համեմատաբար հարուստ չեն անտառներով, վորովհետև այդ տեղերում կլիման ավելի չոր է:

Լեռների լանջերին հաճախ պատահում են այնպիսի տեղեր, վորոնք ծածկված են հյութեղ խոտով. դրանք կոչվում են արոտատեղիներ, վորտեղ ամառը հոտերն են արածում:

Լեռներում բազմազան է նաև կենդանական աշխարհը: Այստեղ ընտանի կենդանիներից աչքի չեն ընկնում խեղճուրական կովը, թուշի վոչխարը և աբխազական ձին: Լեռներում կան և անտառային գագաններ՝ արջ, աղվես, լուսան, շնագայլ, ինձ, գայլ և այլն: Ժայռոտ լեռների սեպ լանջերին քարից-քար ցատկում են՝ վայրի այծը, վայրի վոչխարը, քարայծը, այծյամը: Յեղջերուներ տեղ-տեղ պահպանված են Բորժոմիի կիրճում:

Գաղանների վորսը կարգավորելու համար խորհրդային իշխանությունը ձեռք է առնում հատուկ միջոցներ: Բոլոր վորսորդները խմբվել են վորսորդների միություն մեջ, մշակված են վորսորդության կանոններ, թե վոր ամսին ինչ գաղան է թուլատրվում վորսալ: Յեղջերուների վորսը բոլորովին արգելված է, քանի վոր նրանք մեզ մոտ գրեթե ամբողջապես վոչընչացված են, վորովհետև հնում նրանց վայրենաբար կոտորել են:

Լեռնային շրջաններում թուշուներին հայտնի չէ լեռնային արծիվը:

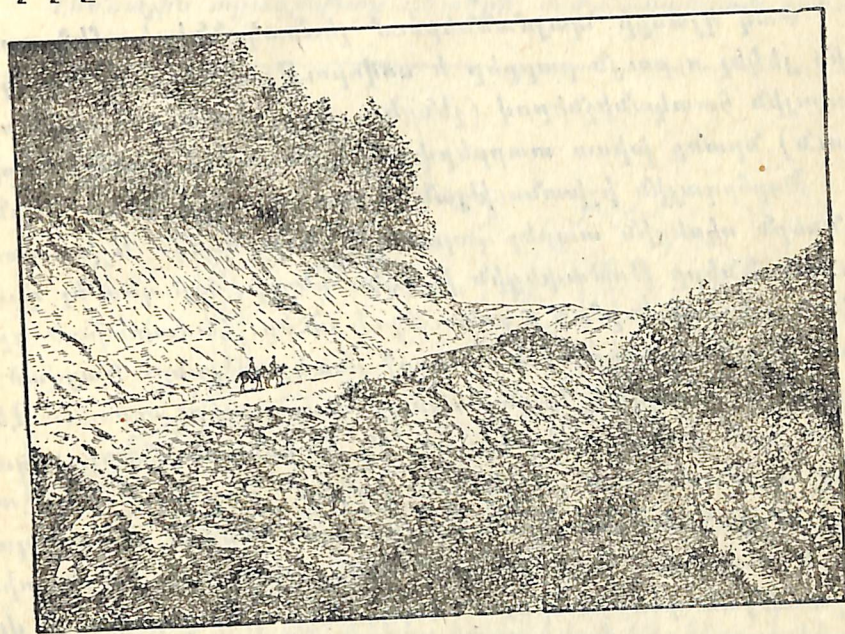
Հանքային հարստությունները.—Վրաստանի լեռնային շրջանների՝ Կովկասիոնիի և Հարավային բարձրավանդակի ընդերքում կան շատ հանքային հարստություններ։ Դրանցից ամենակարևորներն են՝ մանգանի հանքը — Կվիրիլա գետի կիրճում, վորն ըստ իր հանքային վորակի և պարարի գրավում է առաջին տեղերից մեկն ամբողջ աշխարհում։ Նույնպիսի մեծ նշանակութուն ունի մեզ համար քարածուխը, վորն արդյունահանվում է Տղվիբուլում և Տղվարչելում։ Քարածխի տեսակետից Վրաստանն առաջին տեղն է գրավում Անդրկովկասում։ Բացի դրանից, Վրաստանում արդյունահանվում են՝ գումբրին—Քուլթայիսիի մոտ, բարիտ—Լեչխումիի լեռներում, մոլիբդեն—Ռաճայում, վիմագրական քար—Ալգեթի և Կախեթիի կիրճերում, անդեզիտ—Խեում և Բակուրիանում, ցեմենտ—Կասպի մոտ և այլն։ Ունենք նույնպես նավթի հանքատեղեր Շիրաքում, վոչ շատ յերկաթահանք Բորչալոյում, Չաթախիի մոտ, պղնձահանք—Կաղբեկի լեռան ստորոտի մոտերքը և Կախեթում, վոսկի—Սվանեթում և Բորչալոյում, արծաթ—Արագվիի կիրճում, Դուշեթիի մոտ և ուրիշ շատ թանգարժեք հանքեր՝ տալի, գրաֆիտ, մարմար և այլն։ Խորհրդային իշխանության հաստատումից հետո, մեզ մոտ առանձին ուշադրություն է դարձվում հանքային հարստությունների հետազոտմանը, արդյունահանմանը և մշակմանը։

ԲՆԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆԸ ՅԵՎ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ

Կովկասիոնիի լեռներում և կիրճերում ապրում են շատ տարբեր ժողովուրդներ՝ լեռնականներ ընդհանուր անվան տակ։ Լեռնականներ են համարվում՝ աբխազները, սվանները, ոսերը, մոխենները, մթիուլները, խեսուրները, փշավները, թուշերը։

Լեռնականների բնակած շրջանները և գյուղերն իրարից բաժանված են բարձր ժայռերով, հավերժաձյուն լեռներով, խոր կիրճերով։ Մի շրջանից-մյուսն անցնելու համար պահանջվում է առանձին ճարպկություն։ Նեղ կածանները հա-

ճախ դալարվելով անցնում են վտանգավոր վերելքներով և դառիվայրներով, թեք լանջերով ու անդունդների յեզերքներով։ Գյուղերը նույնպես ցրված են լեռնալանջերին և այնտեղ ծվարել վորպես արծվի բներ։ Գյուղերից մի քանիսը հաճախ անմատչելի յեն ձմեռը, յերբ խոր ձյունը կտրում է նրանց ճանապարհը։

Սվանեթիի նոր խճուղին

Խորհրդային իշխանության հաստատումից առաջ լեռնականները շատ հետամնաց եյին։ Գրագիտությունը համարյա բոլորովին տարածված չեր նրանց մեջ։ Մնտիապաշտությունը խորն եր գգել իր արմատները։ Լեռնականներն ապրում եյին աղքատ, չափազանց նեղ, մութ և կեղտոտ բնակարաններում, ուր մարդու հետ մեկտեղ պատսպարվում եր նաև անասունը։ Չանազան հիվանդությունների պատճառով շատերն եյին մեռնում։ Ամենքից շատ հարստահարվում և շահագործվում եյին աշխատավոր լեռնականները։ Նրանց կողոպտում, տներն ավերում եյին ինչպես տեղական կալվածատերերը, նույնպես յե՛վ ցարական աստիճանավորները։ Բռնությամբ իրենց լավագույն

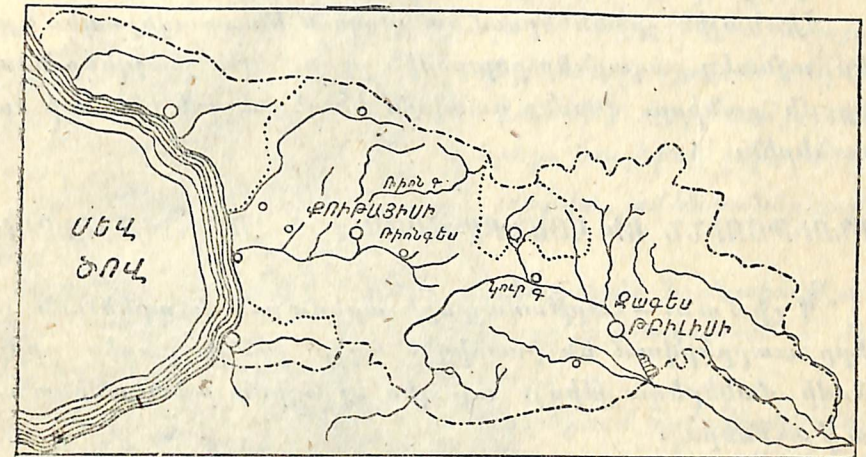
հողերից կտրված աշխատավոր լեռնականները թագնվում էին թեև անպտուղ, սակայն անմատչելի լեռների ճեղքերում, ուր կարելի չէր գոնե ազատ շունչ քաշել: Իսկ կալվածատեր լեռնականներն իրենց պալատներում և ամրոցներում պլաններ էին կազմում՝ աշխատավորներին ավելի ուժեղ կերպով ճնշելու և կողոպտելու համար:

Փակ կյանքի պայմաններում լեռնականների մեջ առաջ էին յեկել ուրույն բարքեր և սովորություններ: Իրենց կենցաղային հատկանիշներով (շենքեր, բակ, հագուստ, տնտեսություն) նրանք խիստ տարբերվում էին հովտի բնակիչներից:

Խորհրդային իշխանության հաստատումից հետո լեռնականներն սկսեցին ապրել բոլորովին նոր ձևով: Աշխատավոր լեռնականները թոթափեցին ինչպես ներսի, այնպես ել դրսից յեկած տերերի ճնշման և բռնության լուծը: Համատարած գրագիտությունն ընդգրկել է ամբողջ բնակչությանը: Բացված են դպրոցներ: Մտցված է ընդհանուր պարտադիր ուսում: Լեռնային շատ վայրերում բացված են հիվանդանոցներ, ուղարկված են մասնագետ բժիշկների խմբեր՝ բնակչությանը տեղում բժշկական ոգնություն ցույց տալու համար: Անդուլ պայքար է տարվում հնից մնացած սովորությունների և սնտախապաշտության դեմ, և հին, մեռնող կենցաղի ավերակների վրա կառուցված է նոր սոցիալիստական կյանք: Առանձին ուշագրություն է նվիրվում ճանապարհային շինարարությանը: Նոր ճանապարհներ են կառուցված, որինսկի՝ Սվանեթում, Թուշեթում, Հարավ-Ոսեթում: Բարելավված են հին ճանապարհները, Վրացական խճուղին, Ոսական խճուղին, Աբխազական ճանապարհները: Նախապատրաստական աշխատանքներ են կատարվում կառուցելու տրանսկովկասյան լեռնանցքային յերկաթուղի, վորը կտրելու յե կովկասիոնի գլխավոր լեռնաշղթան կենտրոնական մասում և Վրաստանը միացնելու յե ամենակարճ ճանապարհով ԽՍՀ Միության կենտրոնի հետ:

Որը-որին զարգանում է արդյունաբերությունն ու գյուղատնտեսությունը: Արդյունահանվում և մշակվում են հանքային հարստությունները:

Լեռնային արդյունաբերության բնագավառում հայտնի յեն Ճիաթուրի մանգանի, Տղվիբուլիի և Տղվարչելիի քարածխահանքերի, Գութայիսի մոտ գտնվող գումբրինի և բարիտի, Ռաճայի մոլիբդենի, Նեվիի և Բակուրիանիի անդեզիթի, Ալգեթի Կիրճի վիմագրական քարի մշակումը, Շիրաքիի նավթը և այլն: Լեռնային արագընթաց գետերի ուժը—սպիտակ ածուխն

Ռիոնգես—Զագես

ազտագործվում է. շատ տեղեր կառուցված են հիդրոէլեկտրակայաններ, վորոնցից հայտնի յեն՝ Զագեսը—կուր գետի վրա, Ռիոնգեսը—Ռիոնի գետի վրա: Ներկայումս կառուցվում է խոշորագույն հիդրոէլեկտրակայանը՝ Խրամգեսը—Խրամ գետի վրա:

Շատ է զարգացել անտառային արդյունաբերությունը: Շատ տեղերում աշխատում են սղոցագործարաններ: Փայտամշակմանը նույնպես մեծ ուշադրություն է դարձվում: Այդ տեսակետից նշանավոր է Ինգուրիի թղթի գործարանը Զուգդիդիի մոտ, վորը բնափայտից մշակում է բարձրորակ թուղթ: Առաջներում յերկրագործությունը լեռներում հետամնաց էր: Իսկ ներկայումս այնտեղ մեծ տեղ են գրավում արտերը, բանջարանոցները և այգիները, վորոնք լավ բերք են տալիս:

Լեռնային արոտատեղիներում զարգացած է անասնապա-

հուլիսյան: Բազմացնում են՝ այծ, յեղ, կով, վոչխար, ձի և այլն: Կառուցված են կաթնամթերքի գործարաններ՝ պանիր, յուղ, կարագ պատրաստելու համար:

Իրենց բնակչության քանակով լեռնային շրջանները զիջում են հովիտներին. բոլոր լեռնականների ընդհանուր թիվը հավասար է Վրաստանի ամբողջ ազգաբնակչության մոտ մեկ տասերորդ մասին:

Լեռնային շրջաններում հանդիպում են առավելապես գյուղեր, այնտեղ քաղաքներ բոլորովին չկան, յեթե չհաշվենք նրանցից մի քանիսը, վորոնք գտնվում են լեռների և կիրճերի ստորոտներին:

ԲՆՈՒԹՅՈՒՆՆ ՈՒ ԿՅՍՆՔԸ ՎՐԱՍՏԱՆԻ ՀԱՐԹԱՎԱՅՐԵՐՈՒՄ

Կ լի մ ա ն . — Հարթավայրերի արևմտյան և արևելյան մասերը տարբերվում են իրարից ինչպես իրենց բարձր դիրքով (ծովի մակերեվոյթից), այնպես էլ կլիմայի ադանձնահատկություններով:

Կոլխիդայի դաշտավայրին մեծապես ազդում է Սեվ ծովը, իսկ Քարթլի-Կախեթի հարթությունները, վորոնք անշատված են Սեվ ծովից Սուրամիի լեռնաշղթայով, ծովի ազդեցությունը ավելի քիչ են կրում: Դրա համար էլ Կոլխիդայի դաշտավայրերում ձմեռն ավելի տաք է լինում, սակայն Քարթլի-Կախեթի հարթություններում ձմեռը խիստ է, իսկ ամառը՝ շատ տաք: Բացի դրանից, արևելյան մասում ձմռան խստությունը ուժեղացնում է և՛ տեղի բարձր դիրքը: Կոլխիդայի դաշտավայրը մթնոլորտային տեղումների տեսակետից էլ շատ ավելի հարուստ է, քան Քարթլի-Կախեթի հարթությունները: Որինակ, Քութայիսում մթնոլորտային տեղումների տարեկան միջին քանակը հավասար է 1300 միլիմետրի, իսկ Թբիլիսում՝ 500 միլիմետրի: Մթնոլորտային տեղումների քանակն ընդհանրապես պակասում է այն չափով, վոր չափով տվյալ վայրը հեռանում է ծով ափից արևելյան ուղղությամբ. որինակ, Բաթումում (Սեվ ծովի ափին) մթնոլորտային տեղումների տարեկան միջին

քանակը հավասար է 2529 միլիմետրի, բայց այդ տարբերությունն էլ ավելի յե մեծացնում Քարթլի-Խմերեթի լեռնաշղթան, վորը կապում է Սեվ ծովից յեկող քամիների և ամպերի ճանապարհը:

Վրաստանի հարթավայրերում կլիման ընդհանրապես մեղմ է, կարելի յե ասել, մերձարևադարձային. միայն արևմտյան մասում է, վոր կլիման խոնավ — տաք է, իսկ արևելյան մասում՝ չոր ու տաք: Յերբեմն յերաշտ է լինում և՛ արևմտյան մասում, բայց տեական յերաշտն ավելի հատկանշական է Արևելյան Վրաստանի համար: Քարթլի-Կախեթի հարթություններում յերաշտը յերբեմն տևում է յերեք, նույնիսկ չորս ամիս:

Վրաստանի հարթավայրերում տարվա ամենաանձրևային շրջանը գարունն է և աշունը:

Վրաստանի կլիմայի համար հսկայական նշանակություն ունի և՛ Կովկասի լեռնաշղթան, վորը պաշտպանում է մեր յերկիրը հյուսիսային ցուրտ քամիներից:

Քանի վոր Վրաստանի հարթավայրերում հաճախակի անձրևը սովորաբար գարնանը և աշնանն է գալիս, դրա համար ել գետերն սկսում են վարարել հենց այդ ժամանակ: Գետերի վարարում է առաջացնում նաև ձնհալը լեռներում, վորի հետևանքով մեր գետերը վարարում են և՛ ամռանը: Մեր գետերը ծանծաղում են ձմռանը, յերբ ձնհալը լեռներում արդեն դադարել է, և հովիտներում էլ անձրևի փոխարեն մեծ մասամբ ձյուն է տեղում:

Խորհրդային իշխանությունը պայքար է մղում կլիմայական աննպաստ պայմանների դեմ:

Յերաշտային վայրերը, ինչպես հայտնի յե, կարիք են զգում արհեստական վոռոգման: Խորհրդային իշխանության որով շատ տեղերում են բացել վոռոգող ջրանցքներ:

Խոնավ, ճահճային վայրերը, ընդհակառակը, չորացման կարիք են զգում: Առանձնապես ճահճապատ եր Կոլխիդայի դաշտավայրը Ռիոնի ներքին հոսանքի յերկարությունը, ուր ճահիճները տարածել եյին ժանտ ջերմախտ (մալարիա), և հողի

մեծ տարածութիւններ դուրս ելին մնացել տնտեսական ոգ-
տագործումից: Կոլխիզայի ճահիճների (վորոնց դարեր շարու-
նակ ձեռք չեր կռել) չորացմանն առաջին անգամ ձեռնարկեց
խորհրդային իշխանութիւնը: Այստեղ արդեն չորացված ե-
ղգալի չափով հողի տարածութիւնը, վորի մի մասն ոգտագոր-
ծում ենք ցիտրուսի և թեյի պլանտացիաներ գցելու համար:

Հողը.—Վրաստանում հողը բազմազան է, վորի լավագույն
տեսակներն են համարվում սևահողն ու կարմրահողը:
Սևահողը մեծ մասամբ տարածված է Քարթլի-Կախեթի հար-
թութիւններում, իսկ կարմրահողը՝ միայն Կոլխիզայի դաշտա-
վայրում, այն ել՝ գլխավորապես Սեվծովի ափերին: Կարմրա-
հողում հիանալի աճում են տաք յերկրների բույսերը, վորով-
հետև այդ հողը յերկար է պահպանում ջերմութիւնը և ունի
չափավոր քանակութեամբ խոնավութիւն:

Ընդհանրապես, Վրաստանի հարթավայրերում հողը բավա-
կանաչափ բերրի յե, բայց շատ տեղերում կարիք է զգացվում
պարարտացման, վորովհետև յերկարատև մշակման հետևանքով
ուժասպառ է յեղել: Խորհրդային իշխանութիւնն առանձին
ուշադրութիւն է դարձնում հողի պարարտացմանը:

Բուսականութիւնը և կենդանական աշխար-
հը.—Վրաստանի հարթավայրերը ծածկված են ճոխ բուսակա-
նութեամբ: Կոլխիզայի դաշտավայրում հիանալի յեն աճում տաք
յերկրների բույսերը՝ թեյի թուփ, ցիտրուսներ (մանդարինի,
կիտրոն, նարնջի ծառեր), արմավենի, եփկալիպտ, դափնի, շիմ-
շիտ, խաղողի վորթ, թուզ, սերկեմիլ, դափնեկեռաս և այլն:

Տաք յերկրների բույսեր հանդիպում են նաև Քարթլի-
Կախեթի հարթութիւններում, բայց այստեղ դրանք այնպիսի-
ներ են, վորոնք հարմարվել են չոր կլիմայի պայմաններին.
որինակ՝ նուշ, հունար, շիմշիք, խաղողի վորթ և այլն:

Վրաստանի հարթավայրերում սաղարթավոր տեսակներից
տարածված են կաղնի, հաճարի, նշդարի, լորի, տխկի, ընկու-
զենի, շագանակենի և այլն:

Այն հարթավայրերում, ուր ուժեղ յերաշտ է լինում,
աճում է միայն խոտը, վորը գրեթե ամբողջովին խանձվում է

ամառվա տաք ամիսներին: Այդ ժամանակ մերկացած հար-
թութիւններն ունենում են դեղնավուն—գորշ գույն: Այդպի-
սի տեղեր կոչվում են տափաստաններ, ուր ամառը խոտը
խանձվում է, և անկենդան բնութիւնը կենդանանում է միայն
գարնանն ու աշնանը: Այդպիսի տեղեր են, որինակ, Ղարայազի
տափաստանը, Շիրաքի տափաստանը: Տափաստաններում ավելի
շատ աճում են՝ փետրախոտ, սիզախոտ և այլ խոտեր, վորոնք
հեշտութեամբ են դիմանում չոր կլիմային:

Վրաստանի հարթավայրերում ապրում են անտառային,
լճային, ճահճային և տափաստանային բազմատեսակ կենդանի-
ներ: Անտառային գազաններից մեծ քանակութեամբ հանդի-
պում են՝ արջ, գայլ, լուռան, ինձ, կզաքիս, աղվես և այլն:
Տափաստաններում ապրում են՝ արջամուկ, առնետ, դաշտա-
յին մուկ, աքիս, բորենի, մողես, ոճ և այլն: Անտառներում
ապրում են հետևյալ թռչունները՝ մայրեհավ, լեռնային հրնդկա-
հավ, ցախաքլոր և այլն, տափաստաններում և լեռնալանջերին՝
փասիան, լոր, լեռնային կաքավ (վրացերեն—կախաբի), ցին,
ճուռակ, տափաստանի արտույտ և այլն, իսկ լճերում և ճա-
հիճներում՝ կուռնկ, արագիլ, սագ, բադ, կարապ և այլն:

Այսպիսով, բուսականութիւնն ու կենդանական աշխարհը
համեմատաբար հարուստ ու բազմազան է Վրաստանի հարթա-
վայրերում:

Բնակչութիւնը և տնտեսութիւնը.—Վրաստա-
նի հարթավայրերում մեծ է բնակչութեան թիվը: Այստեղ կան
շատ գյուղեր և քաղաքներ:

Վրաստանի բոլոր քաղաքները գրեթե կենտրոնացած են
հարթավայրերում: Ամենից ավելի մեծաքանակ բնակչութիւն
ունեցող գյուղերը գտնվում են Կոլխիզայի հարթավայրում և
Ալազանի հովտում:

Վրաստանի հարթավայրերում բնակչութեան բաժանումն
անհամաչափ է: Չոր տափաստաններում և ճահճային վայրե-
րում բնակչութիւնն ավելի նոսր է, մեծ խտացածութիւն
նկատվում է գետափերին Կուրի և Ռիոնիի ավազաններում,
գյուղատնտեսական և արդյունաբերական կենտրոններում:

Հարթավայրերի բնակչության ազգային կազմը բազմա-
զան է: Գերակշռում են վրացիները (իրենք իրենց անվանում
են քարթվեղներ), իսկ վրացիներից հետո, իրենց քանակով
ֆաղաթներից շատ են ուսաները, հայերը և ադրբեջանցիները:

Վրաստանի հարթավայրերը, իրենց բնության բազմազա-
նության շնորհիվ, պիտանի յեն գյուղատնտեսության բոլոր
ճյուղերի համար: Այստեղ լավ են աճում հացահատիկները,
լավ բերք են տալիս պտղատու այգիները, ցիտրուսային մշա-
կույթները (մանդարին, նարինջ, կիտրոն), խաղողի այգիները,
բանջարանոցները, բոստանները, տեխնիկական մշակույթները
(ծխախոտ, բամբակ, ռամի, կանաչ, սոյա և այլն), թեյի պլան-
տացիաները: Այստեղ մշակվում են թանգարժեք ծառերի տե-
սակներ՝ տունգ, եվկալիպտ: Բնակչությունը զբաղվում է նաև
շերամաբուծությամբ, մեղվաբուծությամբ, թռչնաբուծու-
թյամբ, անասնապահությամբ և այլն:

Գյուղատնտեսության ճյուղերից մի քանիսը կարելի չե
զարգացնել առավելապես Կոլխիդայի դաշտավայրում (թեյի
պլանտացիաներ, մանդարինի, կիտրոնի և նարնջի այգիներ),
իսկ մի քանիսն ավելի լավ են մշակվում Քարթլի-Կախեթի
հարթություններում (որինակ, հացահատիկի և բամբակի կուլ-
տուրանները):

Անասնաբուծության համար ավելի նպաստավոր են Քարթ-
լի-Կախեթի ընդարձակ հարթությունները, վորոնք ծածկված են
մարգային բուսականությամբ: Թռչնաբուծության համար ավելի
նպաստավոր պայմաններ կան Կոլխիդայի դաշտավայրում: Հա-
ցահատիկներից Կոլխիդայի դաշտավայրում ամենից լավ աճում
է յեգիպտացորենը, իսկ Քարթլի-Կախեթի հարթություններում՝
ցորենը: Գյուղատնտեսության մի քանի ճյուղերը (այգեգոր-
ծություն, խաղողագործություն, բանջարագործություն, բոս-
տանագործություն) միևնույն հաջողությամբ աճում են Վրաս-
տանի յերկու մասումն էլ:

Մինչև խորհրդային իշխանության հաստատումը Վրաս-
տանի հարթավայրերում բնակչությունը զբաղվում էր գլխա-
վորապես հողագործությամբ՝ ցորենի և յեգիպտացորենի

մշակումով, այն ել հնացած, պապենական անպետք միջոցնե-
րով: Արժեքավոր մշակույթները գրեթե բացակայում էին. մեկ
այստեղ, մեկ այնտեղ պատահում էին բամբակի, թեյի թփի,
ծխախոտի վոչ մեծ առանձին հողամասեր: Գյուղատնտեսու-
թյունը գտնվում էր զարգացման ցած աստիճանի վրա: Խոր-
հրդային իշխանության հաստատումից հետո գյուղատնտեսու-
թյունն արագորեն զարգացավ:

Մենք մեծ ուշադրություն ենք դարձնում գյուղատնտե-
սական հումքի վերամշակմանը. մեզնում հռչակավոր են Չակ-
վայի, Մախարաձե քաղաքի, Զուգդիդիի և մյուս թեյի ֆաբ-
րիկաները, Ագարայի շաքարի ճակնդեղի գործա-
րանը, Քուլթայիսիի, Մախարաձե, Ծուլուկիձե քաղաքների,
Թելավիի, Սամոթեղիի և մյուս մետաքսի գործարան-
ներն ու ֆաբրիկաները, Թբիլիսիի և Քուլթայիսիի բամ-
բակազտիչ գործարանները, Քուլթայիսիի և Գորու պա-
հածոնների գործարանները. Քուլթայիսիի, Ծինանդալիի,
Նապարեուլիի, Թբիլիսիի գինեգործական արդյունաբերա-
կան կենտրոնները, Սուխումիի, Թբիլիսիի, Բաթումիի, Լազո-
գեթիի ծխախոտի ֆաբրիկաները:

ԲՆՈՒԹՅՈՒՆՆ ՈՒ ԿՅԱՆՔԸ ՎՐԱՍՏԱՆԻ ԻՆՔՆԱՎԱՐ

ՄԱՍԵՐՈՒՄ

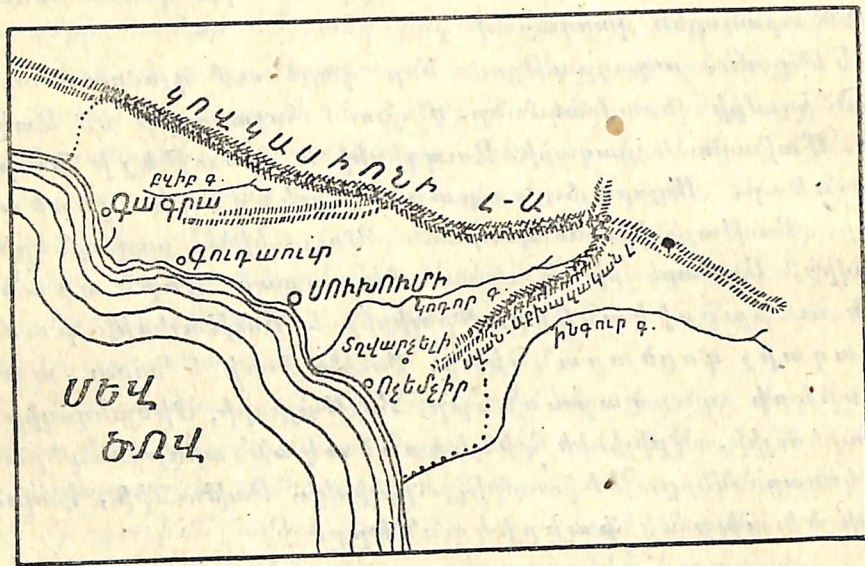
ԱԲԽԱՋԱԿԱՆ ԽՍԻՀ

Աբխազական Խորհրդային Սոցիալիստական Ինքնավար Հան-
րապետությունը գտնվում է Սեվ ծովի ափին, Վրաստանի հյու-
սիս-արևմտյան մասում:

Ըստ իր մակերևույթի Աբխազիան բաժանվում է յերկու
գլխավոր մասերի՝ Լեռնային և ծովափնյա: Կովկասիոնի
լեռնաշղթան պաշտպանում է այս յերկիրը հյուսիսային ցուրտ
քամիներից, դրա հետ միասին Սեվ ծովը մեղմում է ձմեռը,
վորի հետևանքով Աբխազիան հանդիսանում է տաք կլիմա ունե-
ցող յերկիր: Այստեղ ձմեռը հաճախ ձյուն չի գալիս, սառնա-
մանիքը հազվադեպ յերեկույթ է, ձմեռն անցնում է վորպես

բարեխառն գարուն: Արևադրայում աճում են տաք յերկրները՝ մշտադալար բույսեր, որինակ՝ արմավենիներ:

Արևադրան հարուստ է անտառներով: Արևադրայի անտառներում շատ կան թանգարժեք տեսակի ծառեր, որինակ՝ շիմշիբ, դեղձի (կարմիր փայտի ծառ):

Արևադական ԽՍԻՀ

Արևադրայի այգիներում մշակում են ցիտրուսներ՝ մանդարին, կիտրոն, նարինջ, ձիթապտուղ: Զարգացած է նաև ծխախոտի մշակույթը. այստեղ ստացվում է ընտիր տեսակի ծխախոտ: Իր ծխախոտի վորակով Արևադրան գրավում է առաջին տեղերից մեկն ամբողջ Խորհրդային Միության մեջ: Արևադրայում կան և թեյի պլանտացիաներ: Արևադրայում բազմացնում են ձիերի լավագույն տեսակները: Արևադական մեղուն հայտնի յե ամբողջ աշխարհում: Արևադրան հարուստ է նաև հանածոներով. այստեղ են գտնվում քարածխի խոշորագույն շերտերը (Տղվարչելի): Այնուամենայնիվ, գլխավորն այն է, վոր Արևադրան հանդիսանում է տաք ձմեռ ունեցող յերկիր և հայտնի յե իր ձմեռային սքանչելի կուրորտներով:

Մինչև Խորհրդային իշխանության հաստատումը Արևադրան հետամնաց յերկիր էր, իսկ այժմ նա հանդիսանում է Խորհրդային Միության առաջավոր հանրապետություններից մեկը: Այնտեղ զարգացել է արդյունաբերությունը, գյուղատնտեսությունը, Սովետական միության Ցխակայա քաղաքը գցված է յերկաթուղի, Սովետական դեպի Ռուսաստան գցվում է յերկաթուղի, վորով Արևադրան միանալու յե Խորհրդային Միության բոլոր շրջանների հետ: Բարելավված է Սովետական նավահանգիստը, Ոչեմշիրում կառուցվում է նոր նավահանգիստ, վերանորոգված են խճուղիները: Կառուցվում են գործարաններ, ֆաբրիկաներ, ելեկտրոկայաններ: Հիմնված են Խորհրդային տնտեսություններ, գյուղացիները համախմբվել են կոլտնտեսություններում, և զարգանում է Արևադրայի սոցիալիստական տնտեսությունը: Բնակչության մեջ տարածված է գրագիտությունը, բացված են շատ դպրոցներ, գիտական հիմնարկություններ և համալսարաններ:

Համամիութենական Կենտրոնական Գործադիր Կոմիտեն պարգևատրել է Արևադրային Լենինի շքանշանով՝ տնտեսական կուլտուրական շինարարության բնագավառում նրա ձեռք բերած հաջողությունների համար: Այսպիսով, Արևադրան հանդիսանում է առաջավոր շքանշանակիր հանրապետություն:

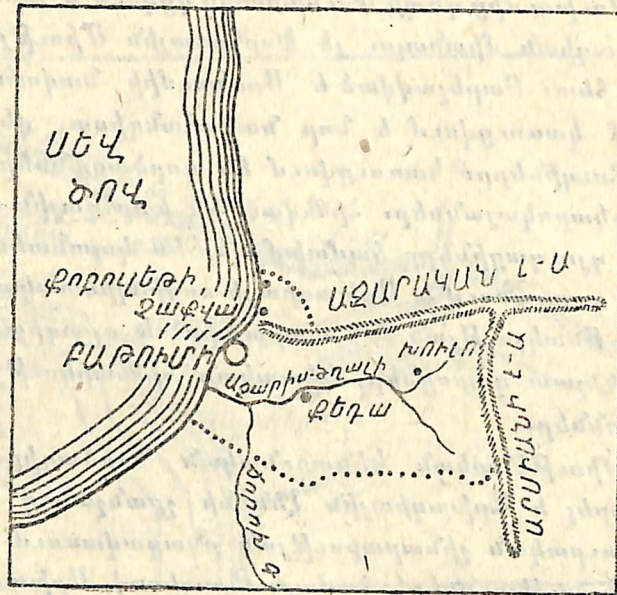
Արևադական ԽՍԻՀ գլխավոր քաղաքն է ՍՈՎԵՏՈՒՄԻՆ:

ԱՋԱՐԱԿԱՆ ԽՍԻՀ

Աջարական Խորհրդային Սոցիալիստական Ինքնավար Հանրապետությունը գտնվում է Սեվ ծովի ափին, Վրաստանի հարավ-արևմտյան մասում:

Ըստ իր մակերեսային Աջարիան բաժանվում է յերկու գլխավոր մասերի՝ Լեռնային և Ծովափնյա: Սեվ ծովը մեղմացնում է Աջարիայի ձմեռը, վորի հետևանքով Աջարիան հանդիսանում է տաք կլիմա ունեցող յերկիր: Այստեղ մթնոլորտային տեղումներն առատ են: Խորհրդային Միության մեջ վոչ մի տեղ մթնոլորտային տեղումներն այնքան շատ չեն, վորքան Աջարիայում, առանձնապես Բաթումիի և Չակվայի շրջակայ:

քում: Այստեղ տաք կլիման և առատ մթնոլորտային տեղում-
ները նպաստում են տաք յերկիրների բույսերի մշակմանը:
Աջարիայի այգիներում հրաշալի յեն աճում մանդարինը, կիտ-
րոնը, նարինջը: Աջարիան հռչակված և իր թեյի պլանտացիա-
ներով:

Աջարական ԽՍԻՀ

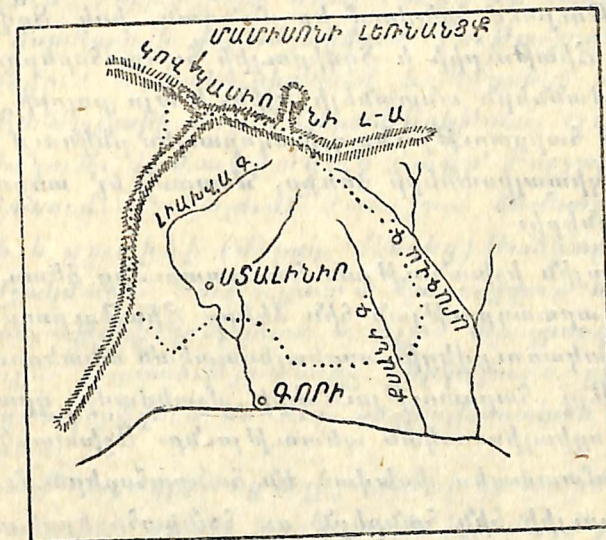
Մինչև խորհրդային իշխանության հաստատումը Աջարիան
հետաձուց յերկիր եր, իսկ այժմ այնտեղ զարգացած և սո-
ցիալիստական տնտեսությունը: Հիմնված են խորհրդային տե-
սություններ, կոլտնտեսություններ, կառուցված են ֆաբրիկաներ,
գործարաններ:

Բնակչության մեջ տարածված և զրազիտությունը, բաց-
ված են շատ դպրոցներ, համալսարաններ, գիտական հիմնա-
րություններ: Աջարիան Խորհրդային Միության առաջավոր
հանրապետություններից մեկն և:

Աջարական ԽՍԻՀ գլխավոր քաղաքն և Բաթումն է: Բա-
թումին հանդիսանում և Խորհրդային Միության ամենակարևոր
նավահանգիստներից մեկը:

ՀԱՐԱՎ-ՈՍԵԹԱԿԱՆ ԻՆՔՆԱՎԱՐ ՄԱՐԶ

Հարավ-Ոսեթական ինքնավար մարզը գտնվում և Արևե-
լյան Վրաստանում: Կովկասի լեռնաշղթայի հարավային լան-
ջերին, Լիախվա և Քասանի գետերի ափամասերի մոտ, Քարթլի
հարթությունից դեպի հյուսիս: Հարավ-Ոսեթին գլխավորապես
լեռնոտ յերկիր և: Նա չի կրում Աեւ ծովի ազդեցությունը, դրա
համար ել նրա կլիման խիստ և: Հարավ-Ոսեթին հարուստ և
անտառներով: Այստեղ շատ կան ոգտակար հանածոներ, որի-
նակ՝ մարմար, կապար, ցինկ:

Հարավ-Ոսեթական ինքնավար մարզ

Մինչև խորհրդային իշխանության հաստատումը Հարավ-
Ոսեթին հետաձուց յերկիր եր, իսկ այժմ նա արագորեն աճում
և և զարգանում: Բացված են շատ դպրոցներ, բնակչության
մեջ տարածված և զրազիտությունը, զարգանում և գիտու-
թյունը, զրազանությունը: Զարգանում և նաև արդյունաբե-
րությունը, գյուղատնտեսությունը: Հիմնված են խորհրդային տե-
սություններ, կոլտնտեսություններ: Կառուցված են խճուղիներ:

Հարավ-Ոսեթական ինքնավար մարզի գլխավոր քաղաքն և
Ս տ ա լ ի ն ի ռ ի ն:

ՎՐԱՍՏԱՆԻ՝ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՅԵՎ ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ

Արդյունաբերության զարգացման համար Վրաստանում կան շատ նպաստավոր պայմաններ՝ ոգտակար հանածոների առատություն, սպիտակ ածխի հսկայական պաշար, անտառային մեծ տարածություններ և այլն: Սակայն, մինչև խորհրդային իշխանության հաստատումն արդյունաբերությունն այնուամենայնիվ զարգացած չէր: Ոգտակար հանածոները շահագործվում էին միայն յերկու տեղում՝ Ճիաթուրում և Տղվիբուլում: Ճիաթուրում հանվում էր մանգան, իսկ Տղվիբուլում՝ քարածուխ: Ճիաթուրի և Տղվիբուլի հանքահորերում աշխատանքի պայմաններն անտանելի էին, և այս բոլորի հետ մեկտեղ ամբողջ հարստությունը գլխավորապես ընկնում էր ոտարյերկրյա կապիտալիստների ձեռքը, մասամբ ել՝ տեղական արդյունաբերողների:

Խորհրդային իշխանության հաստատումից հետո մանգանի և քարածխի արտադրության հին ձևերը Ճիաթուրում ու Տղվիբուլում վերակառուցվեցին սոցիալիստական տնտեսության հիման վրա: Այդ հարստությունների մշակմամբ զբաղվում էինք՝ մեր սոցիալիստական պետությունը: Աշխատանքի պայմաններն արմատապես փոխված են հանքահորերում: Ճիաթուրի և Տղվիբուլի հին հանքերն ու հանքահորերը տեխնիկապես վերասարքավորված են: Հանքի արդյունահանությունը տեղի չէ ունենում գերազանցապես մեքենայի միջոցով: Դրա համար ել հանքը հանվում է շատ ավելի մեծ քանակությամբ: Ճիաթուրում և Տղվիբուլում բացված են նոր հանքեր ու հանքահորեր և, վոր ամենակարևորն է, այժմ արդեն հանվող հումույթը վերամշակվում է տեղում և տալիս է արդյունաբերական մեծ արտադրանք: Զեստաֆոնի քաղաքում կառուցված է ֆերրո-մանգանի գործարան, վորը Ճիաթուրի մանգանից արտադրում է մանգանի և յերկաթի հալածոներ: Այս գործարանը համարվում է Խորհրդային Միության ամենախոշոր գիգանտներից մեկը ծանր արդյունաբերության մեջ:

Հիմնված են և լայնորեն զարգանում են լեռնային արդյունաբերության նոր բնագավառներ: Տղվարչելիի քարածխի անչափ հարուստ շերտերն առաջին անգամ խորհրդային իշխանության որով շահագործման յենթարկվեցին: Հանքահորերից ածուխը դուրս բերելու համար Տղվարչելում հատկապես կառուցվել է յերկաթուղու ճյուղ: Հսկայական նշանակություն ունեն նմանապես Շիրաքիի նավթահանքերը: Խորհրդային իշխանությունից առաջ Վրաստանում նավթ յերբեք չէր հանվում: Մեզ մոտ հանվում է նաև գումբրին, Գումբրա գյուղում, Բուլթայիսիի մոտ: Բարիտը հանվում է Բուլթայիսիի մոտերքը և վերամշակվում Բուլթայիսում, անդեղիտը հանվում է Բակուրիանում և Կազեկի մոտ, մաքամարը՝ Բուլթայիսիի մոտ և Հարավ-Ոսեթում, պղինձը՝ Թելավիի շրջանում, վիմագրական քարը՝ Բորչալոյում և Կախեթի շրջանում: Ներկայումս Ռաճայում ձեռնարկել են մուլիբդենի և գաուլիի (միշակ, մկնդեղ) թանգարժեք հանքատեղերի մշակմանը: Բուլթայիսում կառուցվում է ազոտային պարարտանյութերի կոմբինատ և այլն: Այսպիսով, Վրաստանի հանքային հարստությունները ներկայումս բազմակողմանիորեն ոգտագործվում են մեր սոցիալիստական շինարարության համար:

Լեռնային արագընթաց աղբյուրների գահավիժող ջրի ուժը՝ սպիտակ ածուխը, միայն խորհրդային իշխանության որով է, վոր ծառայում է ժողովրդի շահերին: Սպիտակ ածուխը մեծ քանակությամբ ոգտագործվում է սոցիալիստական շինարարության մեջ: Խորհրդային Վրաստանի հիդրոէլեկտրակայաններից ամենանշանավորներն են Զագեսը և Ռիոնգեսը: Անտառային հարստությունների արդյունաբերական մշակումն սկսվեց առաջին անգամ խորհրդային իշխանության որով: Այդ տեսակետից առանձնապես նշանավոր է Ինգուրիի թղթի ֆաբրիկան՝ Զուգդիդի քաղաքի մոտ:

Շատ տեղեր կառուցված են սղոցագործարաններ: Արդյունաբերական նշանակություն ունեցող անտառներով առանձնապես հարուստ են Աբխազիան, Հարավ-Ոսեթին, Սվանեթին, Ռաճան և Լեչխումին:

Բացի լեռնային արդյունաբերությունից, մեզ մոտ ուժեղ կերպով զարգացած է նաև գյուղատնտեսական հումուլթի մշակումը: Մեր քաղաքներում և գյուղերում կառուցված են շատ ֆաբրիկաներ և գործարաններ, վորոնցից ամենանշանավորներն են՝ Թբիլիսիի մահուղի ֆաբրիկան, Գուլիստիի մահուղի ֆաբրիկան, մետաքսամշակման ֆաբրիկաներն ու գործարանները— Թբիլիսում, Գուլիստում, Սամտրեդիայում, Մախարաձե քաղաքում, Ծուլուկիձե քաղաքում և Թելավում, շաքարի գործարանը— Ագարայում, թեյի ֆաբրիկանները— Չակվայում, Մախարաձե քաղաքում, Զուգդիդում և այլն, ծխախոտի ֆաբրիկաները Թբիլիսում, Բաթումում, Սուխումում, Լազոդեխում, պահածոների գործանները— Գորում, Գուլիստում, կաշվի գործարանները— Թբիլիսում: Գինեգործության արդյունաբերական կենտրոններն են համարվում՝ Թբիլիսին, Ծինանդալին, Նապարեուկին և այլն: Արդյունաբերական նպատակներով զարգացնում են թանգարժեք մշակույթներ, որինակ՝ ռամի, տունգ, եվկալիպտ և այլն:

Այսպիսով, ծանր և թեթև արդյունաբերությունն առաջ յեկան և զարգացան խորհրդային իշխանության որով. մեր յերկրի գյուղատնտեսությունն ընդունեց արդյունաբերական բնույթ: Գյուղատնտեսության մեջ առանձին ուշադրություն է նվիրվում այնպիսի ճյուղերի զարգացմանը, վորոնք արդյունաբերության հումուլթ են մատակարարում:

Խորհրդային իշխանության հաստատումից առաջ Վրաստանը հետամնաց գյուղատնտեսական յերկիր էր: Այստեղ բնակչությունն զբաղվում էր գերազանցապես յերկրագործությամբ, բայց այնուամենայնիվ հացը պակասում էր: Վոչ վոք չէր նպաստում թանգարժեք մշակույթների զարգացմանը: Բամբակը, թեյը, ծխախոտը գրավում էին չնչին տարածություն: Գյուղատնտեսության բոլոր ճյուղերը կանգնած էին զարգացման ցածր աստիճանի վրա, և նրանցից ստացված յեկամուտները նույնպես աննշան էին:

Խորհրդային իշխանության հաստատումից հետո մեր յերկրի գյուղատնտեսությունը բոլորովին վերածնվեց: Քարթլի-Կախե-

թի հարթությունների չոր տափաստաններն արհեստական կերպով վորոգվում են ամենաբարձր տեխնիկայով կառուցված ջրանցքների միջոցով: Այդ ջրանցքներից նշանավորներն են՝ Տիրափոսիի ջրանցքը, վորն սկսվում է Լիախվա գետից, Ալագանիի ջրանցքը՝ Ալագանի գետից, Ղարայազի ջրանցքները՝ Կուր գետից: Շատ տեղերում ճահիճները չորացված են: Կոլխիդայի ընդարձակ ճահիճների չորացման աշխատանքները դեռևս ավարտված չեն և կատարվում են արագ տեմպերով: Շատ տեղերում ուժասպառ և անպտուղ հողերը վերածված են արգավանդ հողերի: Մեծացել է ցանքերի տարածությունը, բարձրացել է նույնպես բերքատվությունը: Բացի հացահատիկներից, զարգացնում են թանգարժեք մշակույթներ (ցիտրուսներ, թեյ, ծխախոտ, բամբակ): Մշակվում են այնպիսի արդյունաբերական բույսեր, վորոնք առաջ մեզ բոլորովին անհայտ էին (տունգ, եվկալիպտ, ռամի, կանեփ, շաքարի ճակնդեղ): Խաղողագործությունը դարձել է գյուղատնտեսության կարևորագույն ճյուղերից մեկը. ուժեղ կերպով զարգացել է այգեգործությունը, բանջարագործությունը, բոստանագործությունը, կերի խոտերի մշակումը՝ արդյունաբերական անասնաբուծության կարիքների համար: Շերամաբուծությունը դարձել է գյուղատնտեսության կարևոր ճյուղը:

Մեր գյուղատնտեսությունը զարգանում է վորպես սոցիալիստական տնտեսություն. ստեղծված են խոշոր կոլտնտեսություններ և խորհրդատնտեսություններ: Միայնակ տնտեսությունները մեզ մոտ հազվադեպ յերևույթ են: Գործածությունից դուրս են գալիս հին յերկրագործական գործիքները՝ արորը և գութանը: Մեր սոցիալիստական դաշտերում աշխատում են հազարավոր տրակտորներ և զանազան գյուղատնտեսական մեքենաներ ու գործիքներ՝ հնձիչներ, քամհարներ, շարքացաններ, տրիերներ, կոմբայներ և այլն: Վրաստանի շրջաններում կան մեքենատրակտորային կայաններ, յերկրագործական և ագրոտեխնիկական գիտելիքները տարածվում են բնակչության լայն խավերում:

Սոցիալիստական աշխատանքի պայմաններում գյուղի աշ-

խառավոր բնակչութիւնը արագ քայլերով առաջ եւ ընթանում դեպի ունեւոր կյանք: Մեզ մոտ քիչ չեն միլիոնատեր կոլտնտեսութիւններ, այսինքն՝ այնպիսիները, վորոնց յեկամուտը հասնում եւ միլիոն ուղբում:

Ե Լ Ե Կ Տ Ր Ո Ֆ Ի Կ Ա Յ Ի Ա Ն

Ինչպես հայտնի յե, մեր յերկիրը շատ ե հարուստ սպիտակ ածխով: Խորհրդային իշխանութեան որով շատ տեղերում կառուցվել են հիդրոէլեկտրակայաններ, վորոնցից ամենախոշորներն են Ռիոնգեսը ե Զագեսը: Կառուցվում ե ելի խոշոր մի կայան—Խրամգեսը: Ելեկտրոֆիկացիան մեծ նշանակութիւն ունի արդիւնաբերութեան ե գյուղատնտեսութեան զարգացման համար: Մեզ մոտ որեցոր ուժեղանում ե սպիտակ ածխի ոգտագործումը: Ելեկտրոներգիան լայնորեն կիրառվում ե մեր ֆաբրիկաներում ե գործարաններում: Մեզ մոտ հազիվ թե գտնվի մի շրջանային կենտրոն կամ քաղաք, վորտեղ ոգտվելիս չլինեն ելեկտրոներգիայից: Ելեկտրական լուսավորութիւնը մտել ե նմանապես շատ ե շատ գյուղեր:

Խ Ճ Ո Ի Ղ Ի Ն Ե Ր Ը

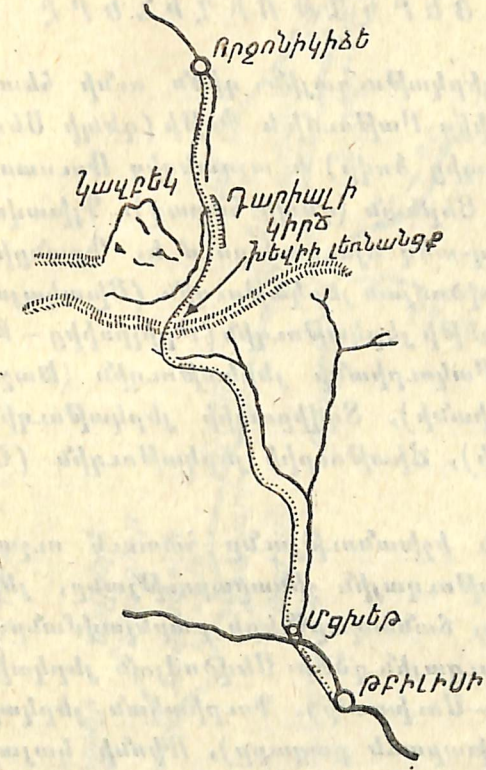
Վրաստանում քիչ չեն լավ խճուղիները: Այդ ճանապարհները մեծ նշանակութիւն ունեն յերկրի զարգացման համար: Խճուղիներից ամենանշանավորն են՝ Վրացական խճուղին—գնում ե Թբիլիսից—Որշոնիկիձե քաղաքը, կտրելով Կովկասիոնի լեռնաշղթան:

Քարթլի-Իմերեթի խճուղին—Մցխեթից-Քութայիսի՝ Սուրամի լեռնանցքի միջով:

Ոսեթական խճուղին — Քութայիսից — Հյուսիսային Ոսեթի՝ Մամիսոնի լեռնանցքի միջով, կտրելով Կովկասիոնի լեռնաշղթան:

Կախեթի խճուղին—միացնում ե Թբիլիսին Թելավի հետ Գոմբորի լեռնանցքի միջոցով, կտրելով Կախեթի լեռնաշղթան:

Մ Ե Ս Ի Ե թ Ի խ ճ ու ղ Ի ն — Քութայիսից—Ախալցխե՝ Զեկարի լեռնանցքի միջոցով, կտրելով Մեսխեթի լեռնաշղթան: Ախալցխեյի խճուղին — Բորժոմիից — Ախալցխե:

Վրացական խճուղին

Աջար-մեսխեթին խճուղին — Ախալցխեյից—Աջարիա՝ Գոգերձի լեռնանցքի միջով, կտրելով Արսիանի լեռնաշղթան:

Զավախեթի խճուղին — Բորժոմիից — Ախալքալաքի՝ Յիտա-Ծղարո լեռնանցքի միջով, կտրելով Թբիլեթի լեռնաշղթան:

Խորհրդային իշխանութիւնը ձեռք ե առնում հատուկ միջոցներ՝ խճուղիներում յերթեկութիւնը կանոնավորելու համար: Վերականգնված ե բարելավված են ամենազլխավոր ճանապարհները (Վրացական խճուղին, Քարթլի-Իմերեթի խճուղին):

դին և այլն)։ Կառուցված են նոր խնուրդիներ Սվանսթում, Թու-
զեթում, Հարավ-Ոսեթում, Խելսուրեթում և այլն։

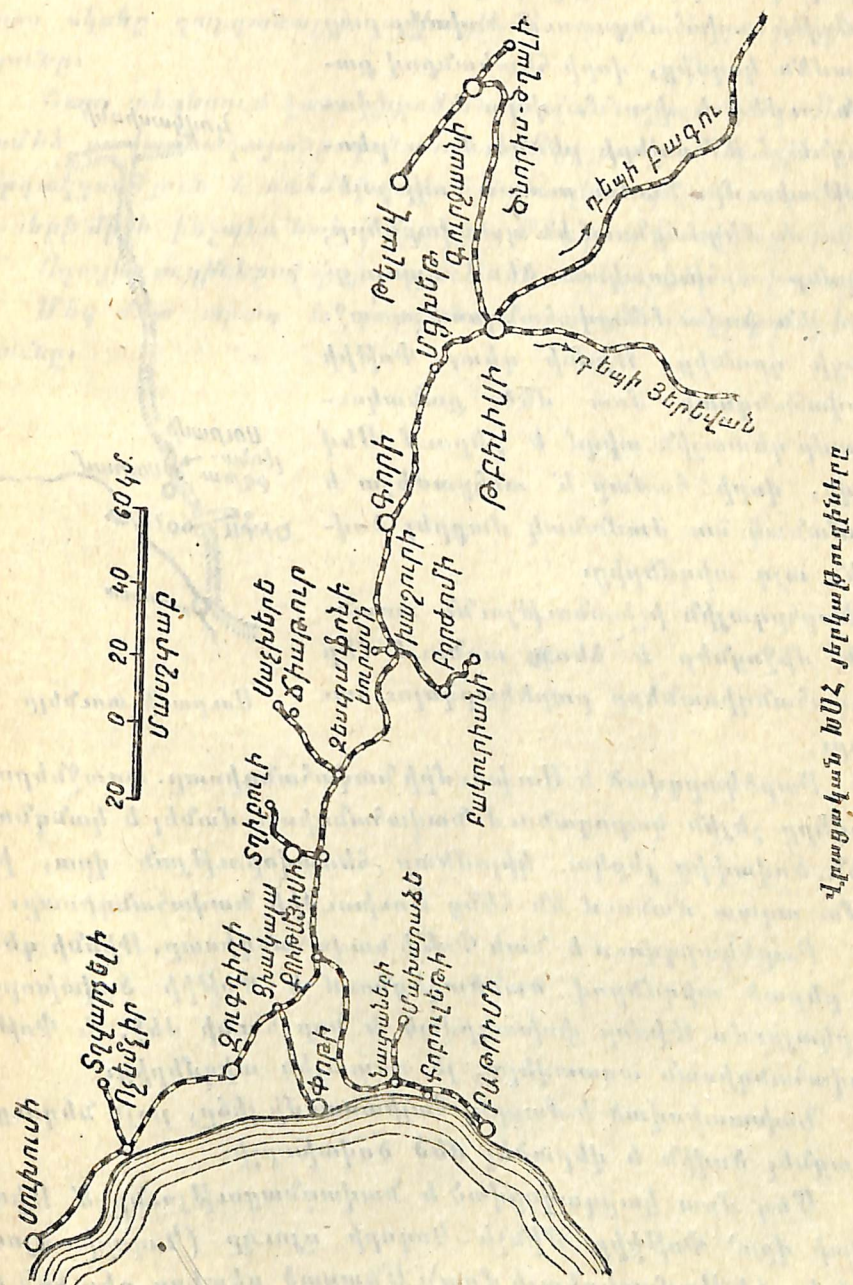
3 6 P 4 U 10 N 1 2 3 6 P 9

Գլխավոր յերկաթուղային գիծն ունի հետևյալ ուղղու-
թյունը. Թբիլիսիից Բաթումի և Փոթի (ղեպի Սեպ ծովը), Բա-
գու (ղեպի Կասպից ծովը) և այդտեղից Ռուսաստան, ինչպես
նաև Թբիլիսիից Յերևան (ղեպի հաբավ): Գլխավոր յերկաթու-
ղային գիծը անդ-անդ ճյուղավորում է: Դրանցից ամենակա-
րևորներն են Սեվծովյան յերկաթուղին (Յիսակայա քաղաքից—
Սուխումի), Կախեթի յերկաթուղին (Թբիլիսիից—Թելավի և Ծնո-
րի): Բորժոմի-Բակուրիանի յերկաթուղին (Նաշուրիից—Բոր-
ժոմի և Բակուրիանի), Տղվիբուլիի յերկաթուղին (Քութայի-
սիից—Տղվիբուլի), Ճիաթուրիի յերկաթուղին (Շորապանից—
Սաչխերե):

Խորհրդային իշխանությունը հատուկ ուշադրություն է դարձնում յերկաթուղային շինարարությանը, յերթևեկության կանոնավորմանը, ճանապարհների բարելավմանը: Կառուցված են նոր յերկաթուղային գծեր: Սեվծովյան յերկաթուղին (Յիսուկայա քաղաքից—Սուխումի), Գուրիական յերկաթուղին (Նախաներից—Մախարաձե քաղաքը), Ռիոնի կայարանից Ծղալ-տուբո տանող յերկաթուղին: Դիսավոր յերկաթուղային գիծը ելեկտրոֆիկացման է յենթարկված Մամարեզիից մինչև Թբիլիսի: Այս շրջանում երեկտրատարներն են քաշում գնացքը:

Ἡ Ἀρχὴ ἡμετέρας ὁδοῦ

Նավագնացությունը զարգացած է Սեվ ծովում: Սեվ ծովի ափերին մենք ունենք մի քանի նավահանգիստ. զրանցից ամենակարևորներն են Բաթումին, Փոթին և Սուխումին: Այս յերեքից ամենանշանավորը Բաթումիի նավահանգիստն է, վոր աչքի յե ընկնում իր խորությամբ. ովկիանոսային նավերն ազատ ներս են մտնում խորշը և կանգնում ափին: Մերձակա բեռները կտրում են քամիների ճանապարհը, դրա համար ել

Բաթումի նավահանգստում նավերի բեռնումն ու բեռնաթափումը կատարվում է լավ պայմաններում:

Փոթի նավահանգստում ծովափը բաց է ամեն կողմից, վորի հեռանքով քամին ուժեղ է փչում, վորը և՛ դժվարացնում է նավերի բեռնումն ու բեռնաթափումը: Քամու ուժը և ծովի ալեկոծումը մեղմացնում են պատվարները, վորոնք արհեստական ձևով կառուցված են ծովում նավահանգստի առաջ: Բացի դրանից, Ռիոնի գետը Փոթիի նավահանգստի մոտ մեծ քանակությամբ գետային տիղմ է բերում Սեյ ծովը, վորի համար և՛ անհրաժեշտ է ժամանակ առ ժամանակ մաքրել ծովափն այդ տիղմերից:

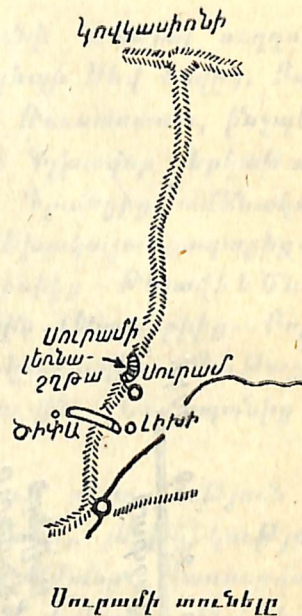
Խորհրդային իշխանությունն առանձին միջոցներ է ձեռք առնում մեր նավահանգիստները բարեկարգելու համար:

Բարեկարգված է Սուխումիի նավահանգիստը. առաջներում նավերը չեյին կարողանում նավահանգիստ մտնել և կանգնում էյին ծովափից յերկու կիլոմետր հեռավորության վրա, իսկ հիմա ազատ մտնում են հենց Սուխումիի նավահանգիստը:

Բարեկարգվում է նաև Փոթի նավահանգիստը. Ռիոնի գետն իր բերած տիղմերով ծանծաղեցնում է Փոթիի ծովախորշը: Ներկայումս Ռիոնը փոխադրված է նոր հունի մեջ, և Փոթիի նավահանգիստն ազատվելու յե գետային տիղմերից:

Նախատեսված է մաքրել Պալիաստոմի լիճը, լայն նեղուցով միացնել ծովին և վերածել մեծ ծովախորշի:

Մեզ մոտ կարգավորված է նավագնացությունը և՛ Ռիոնի գետի վրա՝ Փոթիից մինչև Կոդորի գյուղը (Կոդորի գյուղը գտնվում է Սամտրեդիայի մոտ): Մնացած գետերը դեռ չեն ոգտագործվում նավագնացության համար:

Վրաստանում խորհրդային իշխանության հաստատումից հետո սկսեց զարգանալ և՛ ավիացիան՝ ուղային հաղորդակցությունը:

Շատ տեղերում կառուցված են սավառնակայաններ: Ամենամեծ սավառնակայանը գտնվում է Թբիլիսում: Ուղային հաղորդակցություն է սահմանված հանրապետությունն առանձին մասերի միջև, ինչպես նաև Թբիլիսի, Բազլի և Մոսկվայի միջև:

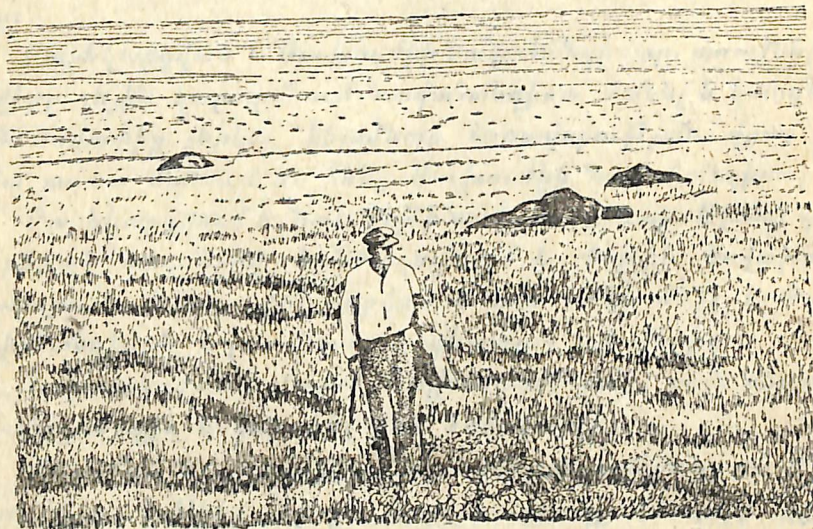
Ուղային ուղիներով փոխադրում են ուղեւորներ և փոստը:

Մեզ մոտ արագ է զարգանում ուղային հաղորդակցությունը:

III ԽՍՀ ՄԻՈՒԹՅԱՆ ԲՆԱԿԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԸ

ՄԱԿԵՐԵՎՈՒՅԹԸ

ԽՍՀ Միության ֆիզիկական քարտեզը մեծ մասամբ ներկված է կանաչ գույնով. դա խոսում է այն մասին, Վոր ԽՍՀ Միության մակերևութի մեծ մասը ներկայացնում է դաշտավայր։ Խորհրդային Միության ամենագլխավոր դաշտավայրերը յերեքն են՝ Արեւելա-Յեւրոպական դաշտավայրը, Արեւմտա-Սիբիրական դաշտավայրը և Թուրանի դաշտավայրը։ Քարտեզի կանաչ ֆոնի վրա տեղ-տեղ յերևում են բաց շագանակագույն տեղեր — դրանք աննշան բարձրություններն են և սարահարթեր։ ԽՍՀ Միության Յեւրոպական մասի ամենագլխավոր բարձրություններն են՝ Միջին-Ռուսական բարձրությունը և Մերձվոլգյան բարձրությունը։ Ասիական մասում փռված է լայնարձակ Միջին-Սիբիրական սարահարթը։

Հարթությունը

Խորհրդային Միության հարավ-արևելյան սահմանների շրջանում յերկարությամբ, ինչպես նաև Յեւրոպական և Ասիական մասերի միջև քարտեզի վրա ձգված է մուգ շագանակագույն մի շերտ — դրանք լեռնաշղթաներն են և բարձր լեռներ։

Ուրալը և Կովկասիոնին

ԽՍՀ Միության յեվրոպական մասում գտնվում են՝ Ղրիմի լեռները, իսկ ԽՍՀ Միության յեվրոպական և ասիական մասերի միջև, սահմանագծի վրա՝ Ուրալյան լեռները։

ԽՍՀ Միության Ասիական մասում՝ Կովկասում, բարձրանում է Կովկասիոնի լեռնաշղթան, Ալդանստանի և Չինաստանի սահմանադրված Պամիրի լեռնաշխարհը և Տյան-Շան լեռնաշղթան, Չինաստանի և Մոնղոլիայի սահմանադրված Ալտայան լեռնաշղթան։

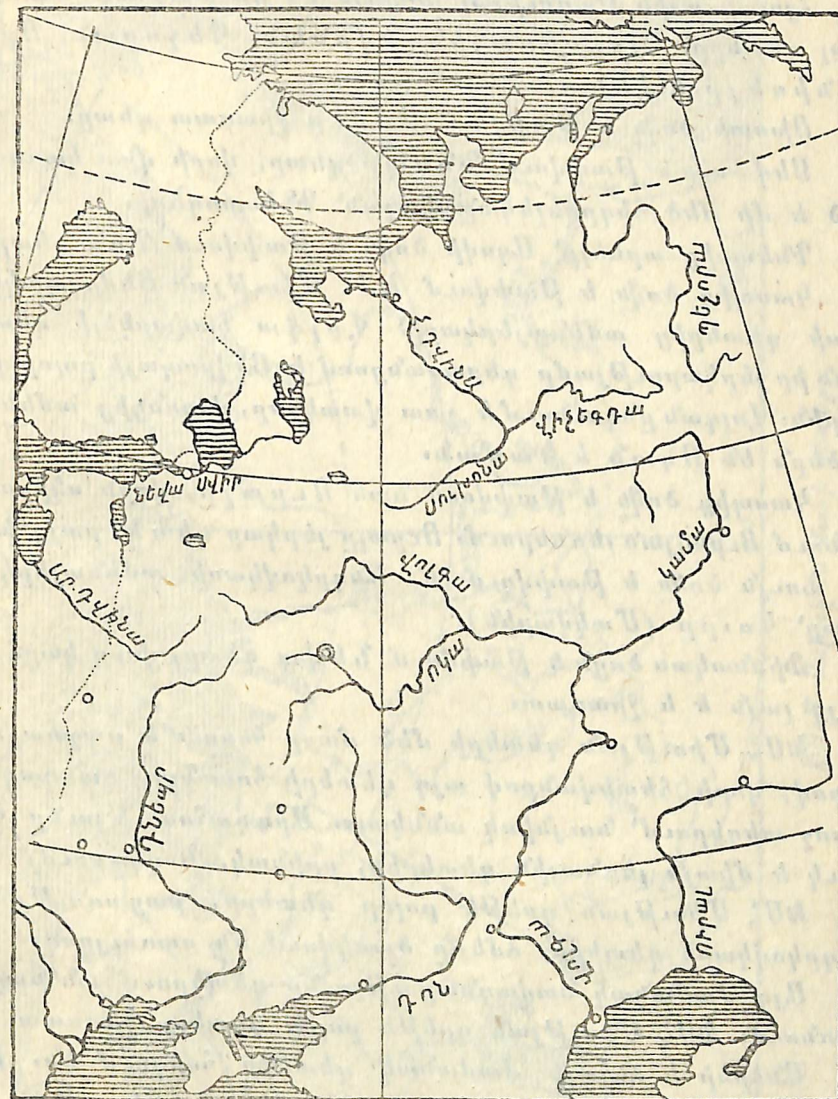
Այսպիսով, Խորհրդային Միության մեջ լեռներն ու լեռնաշղթաները գտնվում են ծայրամասերում։ Ամբողջ Միության ամենաբարձր լեռնագագաթները գտնվում են Պամիրի լեռնաշխարհում. դրանցից ամենանշանավորներն են՝ Սոալիսի պիկ գագաթը, վորը ծովի մակերևույթից բարձր է 7495 մետր, և Լենինի պիկ գագաթը, վորը ծովի մակերևույթից բարձր է 7139 մետր։

Վարժություններ. — 1. Գտեք ԽՍՀ Միության ֆիզիկական քարտեզի վրա և ցույց ավելք ԽՍՀՄ դաշտավայրերը, բարձրությունները և լեռնաշղթաները։ 2. Հետևելով մուգ յերանգների ուժեղացմանը, պարզեցեք, թե լեռնաշղթան վոր տեղում ավելի բարձր է։ 3. Ուշադրությամբ նայեցեք քարտեզին՝ լեռնագագաթները չունեն արդյոք մակագրություն, վորոնք ցույց են տալիս նրանց բարձրությունը ծովի մակերևույթից, կարգեցեք այդ մակագրություններից մի քանիսը։ 4. Քարտեզի մասշտաբով պարզեցեք Ուրալի և Կովկասիոնի յերկարությունը (ուղիղ գծով). դրանցից վորն է ավելի յերկարը։ Պարզեցեք, թե ի՞նչ ուղղությամբ են ձգվում Ուրալն ու Կովկասիոնին։

ԱՄԵՆԱԳԼԽԱՎՈՐ ԳԵՏԵՐԸ

ԽՍՀ Միության մեջ շատ կան մեծ ու յերկար դեպքեր։ Գետը յերկար է լինում այնքան, վորքան վոր մեծ է լինում ցամաքային այն տարածությունը, վորի վրայով նա հոսում է։ Խորհրդային Միության Յեվրոպական և Ասիական մասերը ցա-

մաքային հսկայական տարածություններ են, դրա համար ել շատ դեպքեր ստիպված են կարել մեծ հեռավորություններ՝ մինչև ծով կամ ավիանոս թափվելը։

ԽՍՀՄ Յեվրոպական մասի գետերը

Քարտեզը լավ ցույց է տալիս, վոր ԽՍՀ Միության գետերը հոսում են դեպի ծովերը յերկրի մակերեւույթի թեքու-

թյան ուղղությամբ՝ Նրանցից մի քանիսի ակունքները գտնվում են լեռներում և բարձրություններում, իսկ մի քանիսներին՝ լճերում:

Հյուսիսային Սառուցյալ ովկիանոսն են թափվում հետևյալ գետերը՝ Հյուսիսային Դվինան, Պեչորան, Ուրը, Յենիսեյը և Լենան:

Ուրալի ծովն է թափվում Ս.մուր ջրառատ գետը:

Սեվ ծովն է թափվում Դնեպր գետը, վորի վրա կառուցված է մի մեծ հիդրոէլեկտրակայան՝ Դնեպրոգեսը:

Դնեպրից արևելք՝ Ազովի ծովն է թափվում Դոն գետը:

Կասպից ծովն է թափվում ԽՍՀ Միության Յեվրոպական մասի գետերից ամենայերկարը՝ Վոլգա նավարկելի գետը, վորն իր յերկարությամբ գերազանցում է Յեվրոպայի բոլոր գետերին: Վոլգան ընդունում է շատ վտակներ, վորոնցից ամենամեծերն են Ոկան և Կաման:

Կասպից ծովն է թափվում նաև Ուրալը, վորն սկիզբ է առնում Ուրալյան լեռներում: Ուրալը յերկար գետ է, բայց խոր չէ: Նույն ծովն է թափվում և՛ Անդրկովկասի ամենայերկար գետը՝ Կուրը (Մտկվարին):

Ֆիննական ծոցն է թափվում Նեվա գետը, վորը կարճ է, բայց լայն է և ջրառատ:

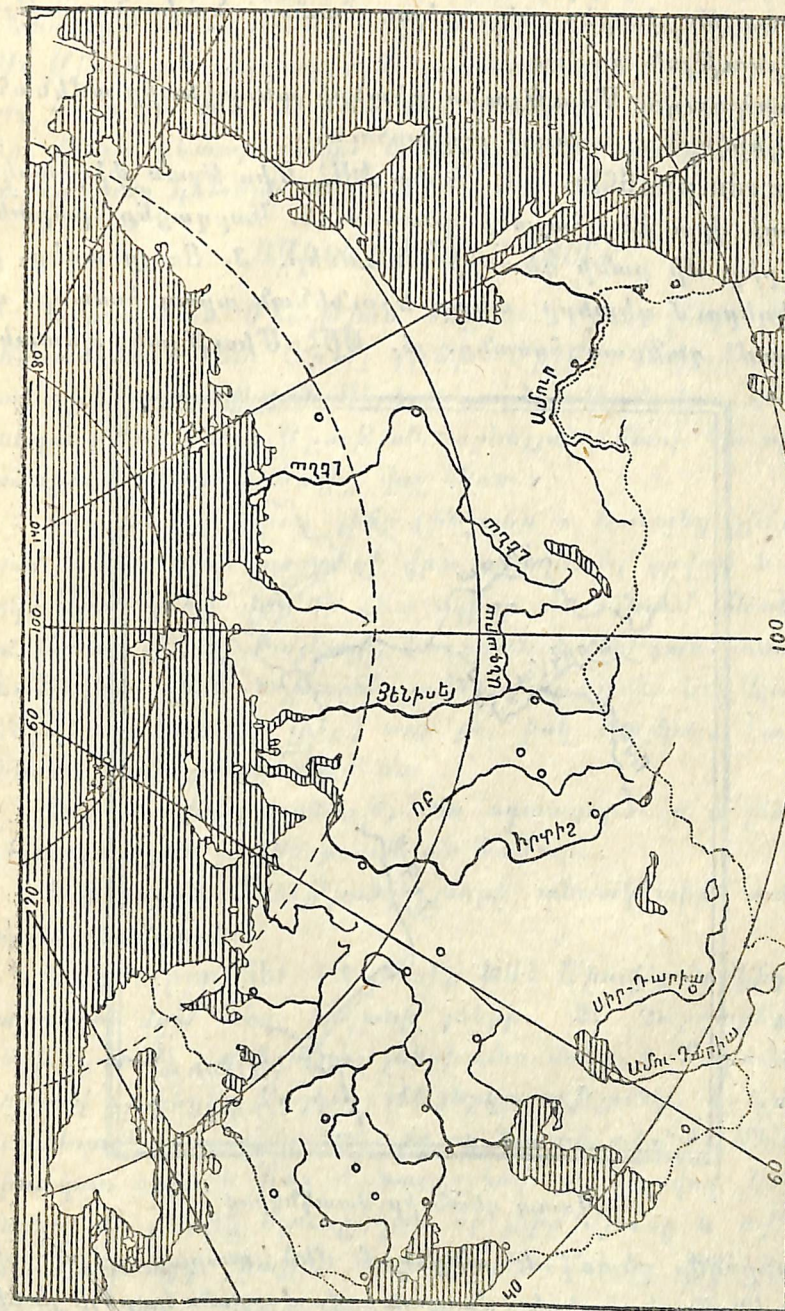
ԽՍՀ Միության գետերի մեծ մասը հոսում է դաշտավայրերով, վորի հետեվանքով այդ գետերի հոսանքը դանդաղ է, վորոշ տեղերում՝ նույնիսկ աննկատ: Արագահոսությունը հատուկ է միայն լեռնային գետերին, սրինակ, Կովկասում:

ԽՍՀ Միության գրեթե բոլոր գետերը, բացառությամբ Անդրկովկասի գետերի, ձմեռը ծածկվում են սառույցով:

Այդ ժամանակ նավագնացությունը գետերում անհնար է դառնում: ԽՍՀ Միության գրեթե բոլոր գետերը ջրառատ են:

Անձրևի և ձնհալի ժամանակ գետերը հորդում են: Իսկ ամառվա ամիսներին, յերբ յերաշտ է լինում, մի քանի գետեր, ինչպես ուրինակ, Ուրալն ու Դոնը ծանծաղում են:

Գետերի թե՛ հորդառատությունը և թե՛ ծանծաղումն արգելք են հանդիսանում նավագնացության: Խորհրդային իշխա-

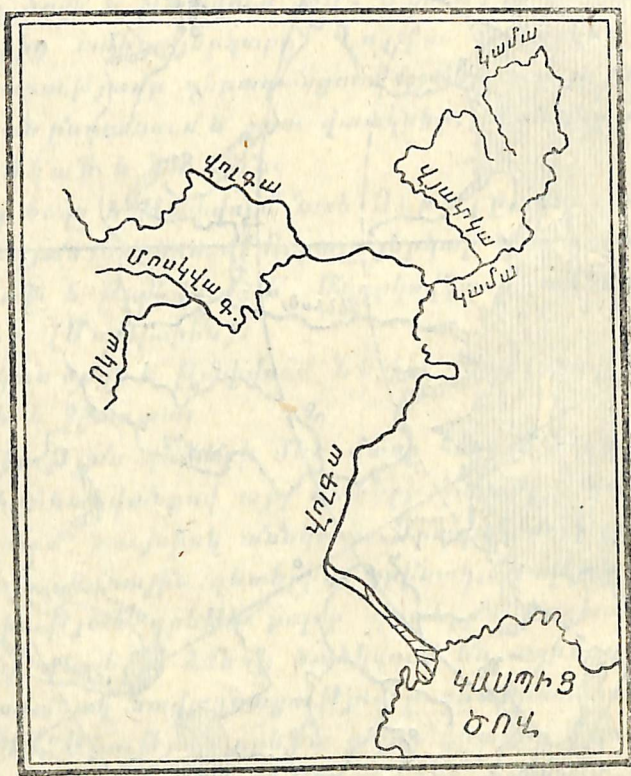

ԽՍՀՄ Ասիական մասի գետերը

նությունը գետերն ոգտագործում է հիդրոկայանների համար, յերաժշտային վայրերը վոռոգելու համար, նավագնացության և ձկնորսության համար:

Խորհրդային Միությունը գետերի տեսակետից ամենահարուստ յերկիրն է ամբողջ աշխարհում,

Վարժություններ.— 1. Գտեք ԽՍՀ Միության ֆիզիկական քարտեզի վրա ձեզ հայտնի գետերը. 2. Կարդացե՛ք քարտեզի վրա ուրիշ մի քանի գետերի անուններ. 3. Ցույց տվե՛ք, թե վո՞ր տեղերում գետերը պետք է ունենան արագ հոսանք, վո՞ր տեղերում՝ դանդաղ հոսանք. 4. ԽՍՀ Միության պետական

Վոլգա գետն իր վտակներով

սահմանը վո՞ր գետով է անցնում մեծ տարածության վրա. 5. Չափեցե՛ք քարտեզի մասշտաբով, վորքան կարելի յե ճիշտ, Վոլգա գետի յերկարությունը. 6. Ըստ նույն քարտեզի իրար

հետ համեմատեցե՛ք Վոլգա և Դնեպր գետերի յերկարությունը և ասե՛ք, թե նրանցից վո՞րն է ավելի յերկար. 7. Ինչո՞ւ կովկասիոնիից հոսող և Սեվ ծովը թափվող գետերը կարճ են. 8. ԽՍՀ Միության ուրվագծային քարտեզի վրա կապույտ մատիտով գծե՛ք քաղեցե՛ք ձեզ հայտնի գետերով՝ նրանց ակունքներից մինչև գետաբերանը: Մակագրեցե՛ք նրանց անունները: Սաչե՛ք դրե՛ք գետերի ակունքներին:

ԱՄԵՆԱԳԼԽԱՎՈՐ ԼՃԵՐԸ

Խորհրդային Միության մեջ կան շատ լճեր: Նրանցից ամենամեծերն են՝ Արալ լիճը—Միջին Ասիայում, Բայկալ լիճը—Արեւելյան Սիբիրի բարձրության վրա, Լադոգա և Ռենգա լճերը—ԽՍՀ Միության արեւելյան մասի հյուսիս-արեւմուտքում, Բալթիկ ծովից վոչ հեռու:

Այդ լճերից Արալ լիճը (ինչպես և Կասպից լիճը) կոչվում է նաև ծով. քարտեզի վրա այդպես էլ գրված է—Արալի ծով: Արալ լճից վոչ մի գետ սկիզբ չի առնում, հետեւապես նա չհոսող լիճ է: Բայկալը, Լադոգան և Ռենգան հոսուն լճեր են: Բայկալ լիճն աշխարհի ամենախոր լիճն է: Արալ լիճը (ինչպես և Կասպից լիճը) աղի յե, իսկ Բայկալ, Լադոգա և Ռենգա լճերը քաղցրահամ են:

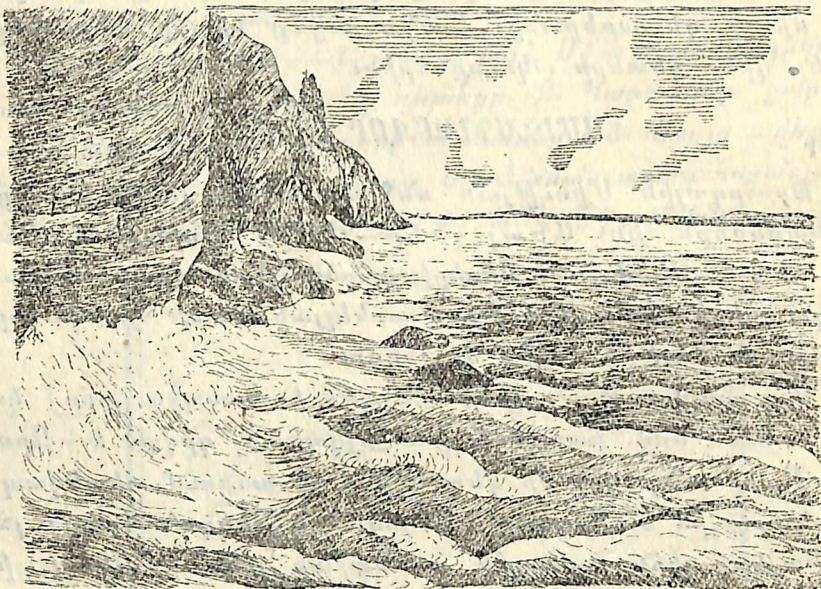
Խորհրդային իշխանությունն ոգտագործում է լճերը նավագնացության և ձկնորսության համար:

Խորհրդային Միությունը լճերի տեսակետից ամենահարուստ յերկիրն է:

Վարժություններ.— 1. Գտե՛ք ԽՍՀ Միության ֆիզիկական քարտեզի վրա ձեզ հայտնի լճերը. 2. Կարդացե՛ք քարտեզի վրա մի քանի ուրիշ լճերի անուններ. 3. Քարտեզի մասշտաբով չափեցե՛ք Բայկալ լճի յերկարությունը. 4. Վորոշեցե՛ք քարտեզով՝ հնարավո՞ր է, արդո՞ք նավով անցնել Ռենգա լճից Ֆիննական ծոցը և լ՛նչ ճանապարհով. 5. Նավով կարելի յե անցնել մի գետից մյուսը կամ մի լճից մյուսը և այն ժամանակ, յերբ այդ ջրային տարածությունների միջև ընկած է ցամաք, միայն հարկավոր է այդ տեղում ջրանցք փորել և

այդպիսով կառուցել նավազնացության արհեստական ճանապարհ:

Նկատեցեք, թե վճռեղ պետք է փորվի նավարկելի ջրանցքը, վորպեսզի հնարավոր լինի նավով անցնել Կասպից

Բայկալ լիճը

ծովից Ֆիննական ծոցը, Ունգար լճից՝ Սպիտակ ծովը. Վորոնե-
ցեք քարտեզով՝ արդյոք գոյություն չունեն այդ ջրանցքները:
6. ԽՍՀ Միության ուրվագծային քարտեզի վրա կապույտ գույ-
նով ներկեցեք ձեզ հայտնի լճերը և գրեցեք նրանց անունները:

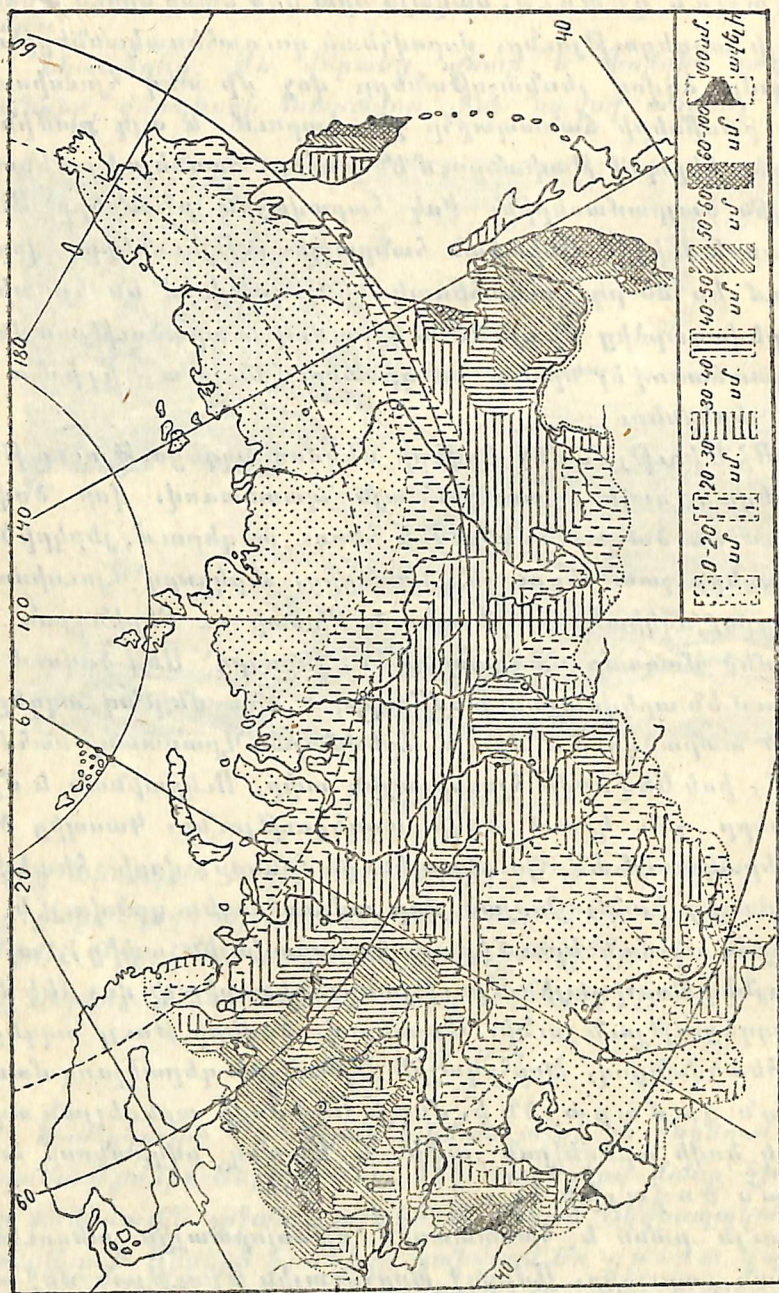
Կ Լ Ի Մ Ա Ն

Խորհրդային Միության կլիման աչքի յե ընկնում իր այ-
լազանությամբ: Յերկրի մոտ մեկ տասերորդ մասը՝ հյուսիսա-
յին բևեռային շրջանից այն կողմն ընկած Յեվրոպական մասի
Հյուսիսը և Սիբիրի հյուսիսը գտնվում են ցուրտ գոտում:
Հյուսիսային Սառուցյալ ովկիանոսի մի քանի կղզիներ հեռու
յեն գտնվում հյուսիսային բևեռից 800 կիլոմետրից փոչ ալվելի:

ԽՍՀ Միության մնացած ամբողջ տարածությունը գտնվում է
բարեխառն գոտում, սակայն նրա մեծ մասը կրում է ցուրտ
կլիմայի ազդեցությունը, վորովհետև զուգահեռականների ուղ-
ղությամբ ձգվող լեռնաշղթաները փոչ մի տեղ հյուսիսային
ցուրտ քամիների ճանապարհը չեն կտրում և այդ քամիներն
անարգել կերպով թափանցում են խորքը, հասնելով ամենահա-
րավային ծայրամասերին: Իսկ հարավային շրջանները՝ Անդր-
կովկասը և Միջին Ասիական հանրապետությունները, վորոնք
հասնում են 35-րդ զուգահեռականին, գտնվում են հյուսիսա-
յին արեվադարձից միայն 1300 կիլոմետր տարածության վրա և
այդ պատճառով ել նրանք հանդիսանում են տաք կլիմա ու-
նեցող յերկրներ:

ԽՍՀ Միության մեջ ծովերի մեղմող ազդեցությունը թույլ
է յերեվան գալիս. առաջին՝ այն պատճառով, վոր ծովերը
գտնվում են ծայրամասերում և հեռու տեղերում, յերկրի ներ-
քին մասերը շատ հեռու յեն նրանցից, յերկրորդ՝ Հյուսիսային
Սառուցյալ ովկիանոսը, ինչպես և Ուոտի ու Բերինգյան ծո-
վերը, մեծ մասամբ սառցապատ են, յերրորդ՝ Սեվ ծովում գե-
րակշռում են արեվմոյան քամիները, և նրա մեղմող ազդեցու-
թյունը տարածվում է միայն Արեվմոյան Վրաստանի սահման-
ներում, իսկ Սեվ ծովի հյուսիսային ափը, Ուկրաինան և մյուս
շրջանները չեն կրում ծովի ազդեցությունը: Կասպից ծովի
վրա գերակշռում են հյուսիսային քամիները, վորի հետեվան-
քով Կասպից ծովը, չնայած վոր ամբողջապես գտնվում է մեր
Միության սահմաններում (բացի իր հարավային ափից), այնու-
ամենայնիվ Խորհրդային Միության տերիտորիայի վոչ մեկ մասի
վրա ազդեցություն չունի: Այդպիսով, ծովերի թույլ ազդեցու-
թյան հետեվանքով, Խորհրդային Միության գերակշռող մասում
կլիման ցամաքային է, միայն Սեվ ծովի արեվելյան ափին,
Բալթիկ ծովի արեվելյան ափին և Խաղաղ ովկիանոսի ափին
կլիման ծովային է:

Նույն բանն է հաստատում մթնոլորտային տեղումների
բաշխման քարտեզը: Ամբողջ Խորհրդային Միության մեջ ամե-
նառատ մթնոլորտային տեղումները լինում են Սեվ ծովի արե-

Տեղումները միջին տարեկանի քանակը իՍՀ Միության մեջ

վելյան ափին—Արեվմտյան Վրաստանում, առանձնապես Բաթումի շրջակայքում, վորտեղ տարեկան տեղումների միջինը հավասար է 2529 մ. մ., իսկ ամենից քիչ քանակությամբ մթնոլորտային տեղումներ են լինում Միջին Ասիայում՝ Թուրանի զաշտավայրերում (տարեկան տեղումների միջինը մինչև 100 մ. մ.) և Հյուսիսային Սառուցյալ ովկիանոսի ափերին։ Համեմատաբար բավականաչափ մթնոլորտային տեղումներ են լինում Բալթիկ ծովի ափին և խաղաղ ովկիանոսի ափին։

Այսպիսով, խորհրդային Միության մեջ ջերմությունն ու մթնոլորտային տեղումներն ամեն տեղ հավասարաչափ բաշխված չեն։ Միության մեծ մասում կլիման ցամաքային է։ Կլիմայի խստությունն առաջ է բերում խորհրդային Միության համարյա բոլոր գետերի տեվական սառցապատում։ ԽՍՀ Միության ինչպես Յեվրոպական, այնպես և Ասիական մասում սակավ կապտահի այնպիսի մի գետ, վորը 3—4 ամսով չսառչի, իսկ Սառուցյալ ովկիանոսի ափերի մոտ գետերը սառչում են նույնիսկ 10 ամսով։

ՀՈՂԸ, ԲՈՒՍԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԸ, ԿԵՆԴՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԸ

Ըստ իր հողի, բուսականության և կենդանական աշխարհի՝ խորհրդային Միությունն ամենաբազմազան յերկիրն է։ Հողի հատկությունների վրա մեծ ազդեցություն են ունենում կլիմայական պայմանները։ Բուսաշոքր (հումուս) մեծ քանակությամբ առաջ է գալիս միայն այնտեղ (հետեվապես, հողը դառնում է սեվ), վորտեղ տաքությունն ու մթնոլորտային տեղումները չափավոր են։ Այդ պատճառով ել սեվահողը համատարած շերտով տարածված է Ուկրաինայում և Հյուսիսային Կովկասում։ ԽՍՀՄ Յեվրոպական մասում սեվահողի համատարած շերտը զբաղում է մոտ 110 միլիոն հեկտար տարածություն։ Սեվահողը համարյա նույնքան տարածություն է զբաղում ԽՍՀ Միության Ասիական մասում։ Աշխարհում վոչ մի պետություն չունի սեվահողի այսպիսի հեկտայական տարածություն։ Այդ տեսակետից ԽՍՀ Միությունն ամենահարուստ յեր-

կիրն եւ Խորհրդային Միութեան մեջ սեփանողը սլարունակում եւ 4—16 տոկոս բուսահող. սեփանողի հաստութիւնը մի քանի տեղերում հալասար եւ 15 սանտիմետրի, իսկ վորոշ տեղերում՝ հասնում եւ 1¹/₂ մետրի: Յեղրոպական մասի հարավային շրջաններում նրա հաստութիւնը հալասար եւ մի մետրի:

Միութեան մեջ, որինակ, Սեւ. ծովի ափին՝ Վրաստանում կա նաև կարմրահող, վորը նպաստում եւ տաք յերկիրների այնպիսի բույսերի զարգացմանը, վորպիսին եւ թեյի թուփը և այլն:

Տաք յերկիրների բուսականութիւն (արմավենի, թեյի թուփ, մանգարին և այլն) հանդիպում ենք Վրաստանում՝ Սեւ. ծովի ափին, այնտեղ վորտեղ ձմեռը տաք եւ, իսկ ցուրտ գոտում տարածված են բոլորովին այլ տեսակի բույսեր, տունդ-րաններում՝ մամուռ և քարաքոս, ավելի բարեխառն—տաք տեղերում՝ անտառներ (տայգա կամ կուսական անտառներ), հարավի չոր տափաստաններում՝ խոտաբույսեր և թփուտներ: Այն բանի հետեւանքով, վոր կլիման լեռան ստորոտից մինչև նրա բարձր գագաթը փոխվում եւ զրեթե նույն ձեւով, ինչպես հասարակածից մինչև բեվեռ, այսինքն՝ աստիճանաբար ցրտում եւ, լեռների բուսական ծածկույթն եւ փոխվում եւ այնպես, ինչպես տաք և ցուրտ յերկրների բուսականութիւնը: Որինակ, Աբխազիայում՝ Սեւ. ծովի ափին, Սուխումիի շրջակայքում լեռների ստորոտներին աճում են տաք յերկրների բույսեր, լեռների լանջերին՝ ցածում—սաղարթավոր անտառներ՝ նրանցից բարձր—խառն անտառ (փշատերև և սաղարթավոր տեսակները), ավելի բարձր՝ փշատերև անտառ, այնուհետև՝ թփուտներ, իսկ եւ ավելի բարձր՝ խոտեր և մամուռ, և, վերջապես գագաթը, յեթե բարձրութիւնն անցնում եւ ձյան սահմանագիծը, հավերժական ձյունով եւ ծածկված լինում:

Ըստ այդ պայմանների՝ բազմատեսակ եւ և կենդանական աշխարհը. մարգագետիններում և տափաստաններում ապրում են տափաստանային կենդանիներ, լեռներում՝ լեռնային կենդանիներ, անտառներում՝ անտառային կենդանիներ, ցուրտ կլիմա ունեցող տեղերում՝ ցուրտ յերկրների կենդանիներ:

IV ԲՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՅԵՎ ԿՅԱՆՔԸ ԽՍՀ ՄԻՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԲԵՐ ԳՈՏԻՆԵՐՈՒՄ

ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՇՐՋԱՆՆԵՐԸ

Խորհրդային Միութեան լեռնային շրջանները բոլորն եւ զտնվում են ծայրամասերում: ԽՍՀ Միութեան Ֆիզիքական քարտեզի վրա դրանք ցույց են տրված շականագույն: Նրանցից ամենադիտավորներն են՝ Կովկասի ու շրջանը, Ուրալը, Ղրիմի լեռները, Ալտայը, Տյան-Շանը և Պամիրը:

ԽՍՀ Միութեան լեռնային շրջանները զտնվում են կլիմայական տարբեր պայմաններում: Ուրալն սկսվում եւ տունդ-րաններում, Հյուսիսային Սառուցյալ ովկիանոսի ափերից, ձգվում եւ հարավային ուղղութեամբ, կտրում եւ տայգան ու սեփահողային շրջանը և վերջանում չոր տափաստաններում: Կովկասի ու Ղրիմի լեռները փոխված են մերձարեւադարձների ու տափաստանների միջև: Տյան-Շանը և Պամիրն ընկած են անապատների ծայրամասերում: Սակայն, հնայած այն բանին, թե տեղերում ինչ կլիմայական պայմաններ կան, կամ ինչպիսին են շրջակա լեռնային շրջանները,—լեռներում բնութիւնը փոխվում եւ տեղի բարձրութեան համապատասխան, վորքան բարձր են լեռները, այնքան ավելի ցուրտ եւ լինում: Բարձր լեռների գագաթները ծածկված են հավերժական ձյունով և սառցադաշտերով:

Հավերժաձյուն գագաթներից սառցադաշտերը գանգաղորեն սահում են ներքև: Հեովից նրանք նման են սառցային գետերի: Յեւ, իսկապես, նրանք շարժվում են գետերի նման՝ ափերին ավելի դանդաղ, քան հոսանքի միջին մասում: Բացի

Կովկասիոնիից, հավերժական ձյունն ու սառցադաշտերը ծածկում են նաև Պամիրի և Տյան-Շանի լեռնային յերկիրը:

Լեռնային շրջանները կտրտված են կիրճերով և խոր հովիտներով: Լեռնագագաթների միջև կատարները մի քանի տեղ իջած են և ներկայացնում են լեռնանցքներ, վորոնց միջոցով հաղորդակցում են իրար հետ լեռնային գյուղերը: Գյուղերը տեղավորված են լեռների լանջերին, կիրճերում և խոր հովիտներում: Իսկ բարձր լեռնագագաթներն անմարդաբնակ են: Յեթե ամպոտ յեղանակին կանգնենք բարձր մի գագաթի վրա և նայենք ներքև, կարծես թե առանձին գագաթներ այստեղ-այնտեղ ցրված են ամպերի ծովում՝ վորպես նավեր, իսկ գիտողը գտնվում է ամպերի գլխին: Արեվոտ յեղանակին բարձր լեռնագագաթներին ձյունն ու սառույցը շողշողում են կուրացնող մի փայլով: Այդպիսի տեղերում ճանապարհորդները կրում են մուգ գույնի ակնոցներ:

Այլյան մարգագետիններն ոգտագործվում են անասնաբուծության համար:

ԽՍՀ Միության լեռների շարքում իրենց հանքային հարուստությամբ ամենից ավելի հռչակված են Ուրալյան լեռներն երբ: Ուրալը զրեթե յերկու անգամ ավելի յերկար է Կովկասիոնիից, բայց և ավելի ցած: Նրա ամենաբարձր գագաթները հասնում են մեկ և կես կիլոմետրի (ծովի մակերեվույթից): Շատ հեշտ է կտրել-անցնել Ուրալը: Մի տեղ, նույնիսկ, յերկաթուղի յե անցնում:

Ահա թե ինչ է պատմում մի ճանապարհորդ.

«Ուֆա կայարանում մի փոքր կանգնելուց հետո գնացքը շարժվեց և սկսեց դանդաղորեն բարձրանալ լեռը: Ներքեվում՝ հովտում, աղմկում է լեռնային գետակը, վորի ափերին բարձրանում են սեպ ժայռեր: Լեռների լանջերը ծածկված են անտառներով: Յեղեվներին գագաթները բարձրանում են անտառի թավուտից: Տեղ-տեղ հանդիպում են մարգագետիններ, վորոնք ծածկված են լեռնագագաթից գլորված քարի կտորներով և ճալաքարերով: Ուրալի լեռները շատ են քայքայված. սառնամանիքը, շուրն ու քամին են այդ քայքայման պատճառը:

Ուրալը չունի այնպիսի գագաթներ և խոր կիրճեր, ինչպես Կովկասիոնին:

Յերկաթուղու շրջադարձի մոտ յերեկաց մի գործարան: Գնացքը դանդաղացրեց իր ընթացքը: Բարձրանում ենք դեպի լեռնանցքը: Ներքեվում կայծկլտում են գործարանի լույսերը: Շոգեքարը փնչում է: Արդեն զիշեր է, բայց գնացքում վոչ վոք չի քնում: Մենք արդեն լեռնանցքումն ենք՝ Յեվրոպայի և Ասիայի սահմանագլխին: Մեր աչքերի առաջից արագ անցավ փոքրիկ մի քարասյուն՝ Յեվրոպա-Ասիա մակագրությամբ:

Յեվս մի քանի րոպե, և գնացքն արագությամբ իջավ ներքև Ուրալի մյուս կողմը: Գնացքն ավելի և ավելի արագ է սլանում՝ իր հետևը թողնելով ժայռեր, անտառապատ լեռնալանջեր, վոչ բարձր գագաթներ: Մեր առաջ բացվեցին տափաստան, ցորենի դաշտեր: Ուրալը մնաց մեր հետևը»:

Ուրալի ընդերքում շատ կա վոսկի, պլատին, յերկաթ, պղինձ, քարածուխ: Խորհրդային իշխանության ուրով շատ է զարգացել հանքային հարստությունների մշակումը: Ուրալում բարձրանում և արագ աճում են նորանոր գործարաններ:

Ուրալյան լեռների հարավային մասում՝ Ուրալ գետի ակունքների մոտ է գտնվում Մագնիտնայա լեռը: Այդ լեռը զրեթե ամբողջովին կազմված է յերկաթահանքի հարուստ շերտերից: Հանքը շատ մոտ է լեռան մակերեվույթին: Մինչև հեղափոխությունը հանքի հանույթն այստեղ ձեռքով էր կատարվում: Հանքը փոխադրում էյին ձիերով: Իսկ այժմ, ընդամենը յերկու տարում, այստեղ բարձրացել է մի ամբողջ քաղաք—Մագնիտոգորսկը, ուր կառուցված է մետաղամշակ մի գործարան—գիգանտ: Այս գործարանումն է կատարվում հանքի հալումը: Գործարանն ունի աշխարհում ամենախոշորը համարվող հալոցներ: Գործարանում աշխատում է մի քանի հազար բանվոր: Բոլոր աշխատանքները մեքենայացված են, կիրառվում են նորագույն և լավագույն մեքենաներ: Գործարանին սպասարկում են հենց տեղում կառուցված նոր ելեկտրոկայանները: Մագնիտոգորսկի շուրջը զարգացել են գյուղատնտեսության նոր ճյուղեր: Բլուրների նախկին լերկ լանջերին այժմ կանաչին են տալիս բանջարանոցները:

ՔաՐՄԵՂՈՎ. — Գտեք Սեվ և Ազովի ծովերը: Գտեք Ղրիմի թերակղզին, վորն ընկած է այդ ծովերի միջև: Գտեք Ղրիմի հարավային ափը:

Բացի Վրաստանից, ԽՍՀ Միութեան մեջ տաք կլիմա ունեցող շրջան է հանդիսանում նմանապես Ղրիմի հարավային ափը:

Ղրիմի թերակղզին գտնվում է Սեվ և Ազովի ծովերի միջև: Ղրիմի հարավային ափի յերկայնքով ձգվում են Ղրիմի լեռները հարյուր կիլոմետր յերկարութեամբ: Ղրիմի լեռներից հարավ գտնվում է Սեվ ծովի առափնյա շերտը, վորը պաշտպանվում է հյուսիսային ցուրտ քամիներից Ղրիմի լեռների շնորհիվ: Այս ծովափին ամառը տաք է ու չոր և տևում է ամբողջ հինգ ամիս: Ամառը սաղավ է անձրեվ գալիս: Զմեռը հաճախ է մառախուղ լինում և անձրև գալիս: Զմեռը տաք է և շուտ է անցնում: Ծովում լինում են ուժեղ փոթորիկներ: Յերբեմն ծովափին ձյուն է գալիս, բայց յերկար չի տևում:

Ղրիմի լեռներից հյուսիս բոլորովին ուրիշ կլիմա յե: Այն ժամանակ, յերբ, որինակի համար, Յալտայում (լեռներից հարավ) վարդը ծաղկում է, Միմֆորոսպոլում (լեռներից հյուսիս) հաճախ ձյուն է գալիս. այն ժամանակ, յերբ Միմֆորոսպոլում վառարանները վառում են և պատուհաններին կրկնակի փեղկեր են անցկացնում՝ ցրտից պաշտպանվելու համար, նույն այդ պահին Յալտայում այնքան տաք է լինում, վոր պատուհանները կարելի յե միշտ լայնորեն բաց թողնել:

Ինչպես Արեւմտայան Վրաստանում, այնպես էլ Ղրիմի հարավային ափին զարունը շուտ է գալիս: Պողատու ծառերը մարտին արդեն ծաղկում են: Այստեղ տարվա լավագույն ժամանակն է համարվում ամառվա վերջը և աշունը. այսինքն՝ ոգոստոսը, սեպտեմբերը և հոկտեմբերը: Այդ ամիսներին արեւը այնքան էլ ուժեղ չի տաքացնում, ինչպես հուլիսին, յերբ յեղանակը տաք է լինում և անամպ: Յեղանակն այդ է լեռների գագաթներին և կատարներին. այստեղ հով է և՛ ամառը, անձրեվ է գալիս և այն ժամանակ, յերբ ծովափին տաք է ու չոր:

Ղրիմի հարավային ափի կլիմայի չորութեանը բացատրվում է նրանով, վոր Սեվ ծովում գերիշխում են արեւմտյան քամիները:

Ղրիմի հարավային ափին մշտադաւար բույսեր շատ կան, վորոնք մեծ մասամբ մարդու ձեռքով են տարածված: Այստեղ լավ են աճում՝ դափնին, ձիթենին, կիպարիսը, դափնեվարդը, մագնոլիան: Այգիներում հասունում են դեղձ, ծիրան: Լեռների լանջերին աճում են նոճու անտառներ, ավելի վեր, ուր մթնոլորտային տեղումներն ավելի շատ են, հանդիպում են այսպիսի սաղարթավոր տեսակներ՝ կաղնի, հաճարի: Լեռների գագաթները հարթ են և ծածկված կանաչող մարգագետիններով:

Այստեղ կենդանիներ շատ քիչ կան, վորովհետեւ մարդը կոտորել է նրանց: Լեռներում տեղ-տեղ պահպանվել են վայրի այծն ու յեղջերուն, արծիվները թաքնվել են անմատչելի ժայռերում:

Ղրիմի ծովափին ապրում են մեծ մասամբ թաթարներ: Նրանք զբաղվում են այգեգործութեամբ: Թաթարների գյուղերը ցրված են գետերի հովիտներում և լեռների լանջերին: Տնակները կառուցված են լեռնալանջերին, և հաճախ տնակի հետեւի պատի փոխարեն ոգտագործված է ժայռը, իսկ մնացած պատերը շինված են քարից և ցեխից: Տնակների կտուրները տափակ են և հողածածկ: Կտուրներին քնում են, միրգ են չորացնում: Կտուրն ոգտագործվում է նաեւ վորպես բակ և ճանապարհ՝ հարեման, ավելի բարձր դիրքի վրա գտնվող տնակի համար: Յեթե ցանկանաք լինել գյուղի վերին մասում, ապա անհրաժեշտ է բարձրանալ մեկ կտուրը մյուսին միացնող քրե փողբիկ սանդուխտներով:

Այգիներում մշակում են՝ դեղձ, նուշ, ծիրան, ձիթապտուղ, գցված են խաղողի այգիներ և թանգարժեք տեխնիկական կուլտուրաներ: Ծովափի յերաշտային տեղերում ջուրը մեծ նշանակութուն ունի այգեգործութեան համար: Մրգի և խաղողի այգիները լավ բերք են տալիս այնտեղ, վորտեղ ջուրը

հեշտութեամբ և ճարվում վոուգման համար: Անջրդի տեղերում ամեն ինչ չորանում և վոչնչանում:

Մինչև խորհրդային իշխանութեան հաստատումը թաթարներն աղքատ էին ապրում և մեծ կարիքի մեջ էին: Լավագույն հողերը գտնվում էին կալվածատերերի և ցարական պալատականների ձեռքին. այստեղ ինքը՝ ցարն ուներ կալվածք: Չքավորները մեծ տուրքեր էին վճարում հողի և ջրի համար: Հարուստները ճնշում ու շահագործում էին չքավոր թաթարներին: Չքավոր թաթարները գրեթե բոլորն էլ անգրագետ էին:

Ներկայումս Ղրիմի հարավային ափի աշխատավորները նոր ձեւով են ապրում. հողերը, մրգի և խաղողի այգիները կալմում են սոցիալիստական սեփականութուն: Մենատնտեսութեան փոխարեն ամեն տեղ հիմնված են կոլտնտեսություններ, վորոնք պայքար են մղում տնտեսութեան զարգացման և կոլտնտեսականների կենցաղային պայմանների բարելավման համար:

Բացված են մի քանի տասնյակ դպրոցներ, ուր դասավանդությունը տարվում է մայրենի՝ թաթարական լեզվով:

Ղրիմը ԽՍՀ Միութեան աշխատավորութեան առողջավայրն է: Չոր ու տաք կլիման, ծովային մաքուր ոդը, մրգերն ու խաղողը բազմաթիվ հիվանդներ են գրավում դեպի Ղրիմի հարավային ափը: Ղրիմն առանձնապես բարերար պղնձեցութուն ունի թույլ թոքեր ունեցող հիվանդների վրա:

Ղրիմի հարավային ափի բնութեան բուժական հնարավորությունները հեղափոխությունից առաջ անմատչելի էին աշխատավորութեանը, դրանից միայն հարուստներն էին ոգտվում:

Խորհրդային իշխանությունը Ղրիմի հարավային ափը վերածեց աշխատավոր մասսաների առողջավայրի: Ցարի և նրա պալատականների պալատները, հարուստների ամառանոցները վերածված են սանատորիաների և հանգստի տների՝ աշխատավորութեան համար: Ցարական լավագույն պալատներից մեկում սարքված է սանատորիա հատկապես կոլտնտեսականների համար:

ԱՆԱՊԱՏՆԵՐԻ ԳՈՏԻՆ

Կասպից ծովից արևելք տարածվում են անապատներ: Անապատներ կան Թուրանի դաշտավայրում: Մի ժամանակ Թուրանի դաշտավայրը ծովի հատակ էր: Հարավից և հարավարեւելքից այդ դաշտավայրը յեղեղված է լեռներով: Այստեղ է գտնվում Պամիր լեռնային յերկիրը: Պամիրից հյուսիս-արեւելք ձգվում են Տյան-Շան լեռները: Անապատների գոտում կա յերկու մեծ ավազոտ անապատ՝ Կարա-Կում և Կզըլ-Կում:

Անապատների գոտում խոնավ քամիներ չեն լինում, վորովհետև Կասպից ծովի վրա դերակշռում են հյուսիսային քամիները: Այստեղ յերկինքը միշտ անամպ է: Անապատում պատահում են նայել այնպիսի տեղեր, վորտեղ ամառն անձրևի մի կաթիլ անգամ չի ընկնում: Յերբեմն էլ պատահում է, վոր կաթկթել սկսող անձրևը դուրըշխանում է ոդում դեռ չհասած շիկացած ավազներին: Ավազի ջերմությունը հասնում է 72 աստիճանի, իսկ յերբեմն՝ ավելի բարձր, ստվերում շոգը միջին հաշվով հասնում է 50 աստիճանի: Բարերը, մետաղյա առարկաններն այնպես են շիկանում, վոր այրում են մարդու ձեռքը: Սակայն, քանի վոր յերկինքն անամպ է, ցերեկով շիկացած առարկաները գիշերն արագ կերպով պաղում են: Յերեկն անապատում անտանելի շոգ է, իսկ գիշերը՝ հով: Ամառը շարունակվում է 5—6 ամիս, իսկ ձմեռը, ընդհակառակը, կարճատև է և ցուրտ: Սառնամանիքը յերբեմն հասնում է 20 աստիճանի: Թուրանի դաշտավայրով շրջակայքի լեռներից գետեր են հոսում, սակայն նրանց մեծ մասը կորչում է ավազներում կամ ցամաքում է: Միայն յերկու մեծ գետեր՝ Ամու-Դարիան և Սիր-Դարիան, հոսում են Կարա-Կում և Կզըլ-Կում ավազոտ անապատներով և հասնում Արալի ծովափերին, ուր և թափվում են ծովը: Ամու-Դարիան սկիզբ է առնում Պամիրի լեռներից, իսկ Սիր-Դարիան՝ Տյան-Շան լեռներից: Այս յերկու գետի ափունքներն էլ գտնվում են սառցադաշտերում:

Ամառվա շոգ ամիսներին, յերբ անապատի գետերը ցա-

մաքում են կամ ծանծաղում, Ամու-Դարիան և Սիր-Դարիան վարարում են և դուրս գալիս ափերից, վորովհետև այդ ժամանակ բարձր լեռներում հալչում են ձյունն ու սառույցը:

Անապատներում կան նայե լճեր, սակայն նրանք հաճախ ցամաք են լինում. ջուրը գոլորշիանում է և լճի հատակին նստում է ձյան նման սպիտակ աղը:

Ավազոտ անապատում վորոշ խորության վրա հաճախ ջուր է լինում: Դա ստորերկրյա ջուր է: Ավազապատ տեղերում այդ ջուրը չի գոլորշիանում այն պատճառով, վոր ավազի հատիկների միջով հողի յերեսը չի բարձրանում (հակառակ յերևույթ ենք տեսնում, յերբ ջրին մոտեցնում ենք մի կտոր շաքար կամ ծծան թուղթ. նրանք ծծում են ջուրը և վեր բարձրացնում): Անապատի ստորերկրյա ջրերը լցվում են ջրհորները: Ջրհորներն անապատում ուղղություն են տալիս ճանապարհորդներին. անապատում ճանապարհորդում են մի ջրհորից մյուսը: Քարավանները և մարդիկ շարժվում են ջրհորների միջև ընկած արահետներով, վորովհետև ջրհորների մոտ միայն կարելի յե ծարավը հագեցնել և ջրի պաշար վերցնել:

Ավազոտ անապատում յեվս կա բուսականություն, սակայն այնպիսին, վորը հեշտությամբ է տանում շոգը և ջրի պակասը: Այստեղ գերակշռում են թփուտները, վորոնք զուրկ են տերևներից: Ավազոտ անապատում աճում է յուրատեսակ մի ծառ—սաքսաուլը: Սաքսաուլի բունը ճաքճաք է. դա բարեձև ծառ չէ, այլ կոշտապատ է, ծովոված ամեն ուղղությամբ: Նրա տերևներն արյատավոր են, նրանք նման են թեփուկների: Ջահել, կանաչ ձյուղերը սաքսաուլի համար տերևների դեր են կատարում: Սաքսաուլների պուրակը, տերևների բացակայության պատճառով, սովեր չի տալիս: Սաքսաուլն այնչափ չոր է, վոր նրա փխրուն բունը չի կարելի կացնով ձեղքել, այլ կարելի յե փշրել: Սովորաբար նրա բունը խփում են մի մեծ քարի, և այդ ուժեղ հարվածից սաքսաուլի բունը ջարդ ու փշուր է լինում: Սաքսաուլը լավ է ընտելացած անապատային պայմաններին. նա ունի շատ յերկար արմաքներ, վորոնց շնորհիվ նա ջուր է ծծում գետնի խոր շերտերից:

Գետերի ափերին առաջացել են ովազիսներ: Ովազիսներում աճում են յեղեգնուտներ, շամբի, ինչպես նաև ծառեր:

Ավազոտ անապատում հող քչա: Սաղարթագուրկ և առանձին-առանձին ցրված ծառերը բուսահող չեն տալիս: Դաշտավայրերում տարածված են անբերրի, ամբողջապես աղ ծծած աղուտային հողեր: Հողը բերրի յե միայն գետերի ափերին, վորովհետև վետերը վարարման ժամանակ մեծ քանակությամբ տիղմ են թողնում իրենց ափերին:

Անապատում ապրում են կենդանիների այն տեսակները միայն, վորոնք հեշտությամբ են դիմանում շոգին և չոր կլիմային: Այստեղ շատ կան մողեսներ և ոձեր: Կան այնպիսի մողեսներ (վարաք), վորոնք շատ խոշոր են և ունեն մեկից մինչև վ մեկ ու կես մետր յերկարություն: Անապատում ապրում են նմանապես անտիլոպներ— ջեյրաներ:

Անտիլոպը զգուշ, վախկոտ կենդանի յե, արագավազ է և զրանով փրկում է իրեն: Անապատի համարյա բոլոր կենդանիներն ունեն գորշ-դեղնավուն գույն, նման իրենց շրջապատող միջավայրի գույնին, և այդ պատճառով ել նրանք աննկատելի յեն մնում անապատի ավազներում:

Մեծ գետերի ափերին, խիտ շամբուտներում ապրում են վագրեր և վարազներ:

Անապատն ուղտի հայրենիքն է: Ուղտն ընտանի կենդանի յե: Նա հեշտությամբ է քայլում անապատի շիկացած ավազներում, վորովհետև նրա թաթերը ծածկված են կոշտ կաշվի հաստ շերտով: Ուղտը հաճույքով է ուտում կոշտ, նույնիսկ փշոտ խոտը: Նա մի քանի որ կարող է մնալ առանց կերի, ջրի և, նույնիսկ, այդպիսի որերին նա կարող է տանել թե մարդկանց և թե բեռը մի քանի հարյուր կիլոմետր: Այդ պատճառով ել ուղտին անվանել են «անապատի նավ»:

Անապատների գոտում ապրում են ուղբեկները, թուրքմենները և դադախները: Անապատներում նրանք պարսպում են անասնաբուծությամբ: Հովիվները վոչխարներին և ուղտերին քշում են մի տեղից մյուսը՝ դեպի նորանոր արոտատեղիներ:

Հին ժամանակներից սկսած մարդիկ բնակություն են հաստատել գետերի ափերին, ուր հողը բերրի յե, բուսականությունը՝ հարուստ, և յերկրագործությունը կարող ե հեշտությամբ զարգանալ:

Մինչև չհիտեմբերյան հեղափոխությունը անապատի բնակչությունը հետամնաց եր, սակայն հեղափոխությունից հետո կյանքի պայմաններն արմատապես փոխվեցին և բարելավվեցին: Այստեղ կազմվեց յերկու միութենական հանրապետություն՝ Թուրքմենական ԽՍՀ և Ուզբեկական ԽՍՀ:

Յարական իշխանության որով անապատների բնակչությունը հարստահարվում եր: Յարական իշխանությունը ղենքեռւժով ե նվաճել այդ յերկիրները: Համարյա 70 տարի բնակչությունը տառապում եր ցարական ինքնակալության լծի տակ: Բնակչությունից խլում եյին լավագույն հողերը և մեծ հարկեր եյին վերցնում: Այդ տեսակետից ցարական կեղեքիչներին չեյին զիջում տեղական խաները (խոշոր կալվածատերերը), բայերը (հարուստները) և մոլլաները (հոգեփորականությունը): Չուրը, վոր այնպիսի կարեւոր նշանակություն ունի անապատի պայմաններում, պատկանում եր խաներին և բայերին, և, ի հարկե, ով վոր տիրապետում եր ջրին, նա յեւ իշխում եր ամբողջ բնակչությանը:

Խորհրդային իշխանությունը բայերից խլեց հողերը, վորն չափեց հողի մասնավոր սեփականությունը: Ներկայումս ջրից ոգտվում են բոլորը, ջուրը համասարաչափ բաշխվում ե այգիներին և դաշտերին: Տարեց-տարի ընդլայնվում ե վոռոգման ջրանցքների ցանցը, և անապատը վերածվում ե մշակված հողերի, ուր ցանում են զանազան թանգարժեք մշակութային: Այնտեղ, ուր գյուղացին բահով ու քլունգով եր փորփրում գետինը, այժմ հազարավոր տրակտորներ մշակում են խորհանտեսությունների և կոլտնտեսությունների անձայրածիր դաշտերը և բամբակի պլանտացիաները: Քոչվոր անասնապահները նույնպես կազմել են կոլեկտիվ տնտեսություններ և անցել են նստակյաց կյանքի: Կազմված են վոչխարաբուծական խոշոր խորհանտեսություններ:

Անապատի գոտում արագ կերպով զարգանում ե արդյունաբերությունը: Կառուցված են բամբակադուրի գործարաններ, մետաքսի մանածագործական գործարաններ, գյուղատնտեսական մեքենաներ թողարկող գործարան, ելեքտրակայաններ: Կապից ծովի ափերին զարգացել ե ձկնորսական արդյունաբերությունը: Այստեղ ել հենց նավթ են հանում: Կապից ծովի Կարա-Բուղազ-Գյոլ ծոցի մոտ ստացվում են զանազան աղեր: Կարա-Կում անապատի կենտրոնում յերեւան են բերված ծծմբի պաշարներ, և կառուցված ե ծծմբի գործարան: Աճում են քաղաքները: Յերեկվա քոչվոր անասնապահներն այսօր գնում են ֆաբրիկաները և գործարանները՝ վորպես բանվոր:

Տնտեսության զարգացմանը նպաստում են վերջերս կառուցված խճուղիները և առանձնապես Թուրքեստան-Սիբիրի յերկաթուղին (Թուրքսիբ), վորի շնորհիվ մեր յերկրի հացաշատ շրջաններից մեծ քանակությամբ հաց ե մտնում անապատներ ի գոտին:

Այսպիսով, անապատն որեցոր փոխում ե իր կերպարանքը: Արհեստական վոռոգման լայն կիրառումը վերածել ե անապատը ծաղկուն ցանքադաշտերի, այգիների, բամբակի դաշտերի: Փաբրիկաներ և գործարաններ առաջին անգամ կառուցված են խորհրդային իշխանության որով:

Վարժուրյուններ.— 1. Գտեք ԽՍՀՄ ֆիզիկական քարտեզի վրա Կարա-Բուղազ-Գյոլ ծոցը, Արալ ծովը, Ամու-Դարիա գետը, Սիր-Դարիա գետը, Կարա-Կում և Կզըլ-Կում անապատները: 2. Գտեք ԽՍՀՄ կենդանաբանական-աշխարհագրական քարտեզի վրա անապատների տարածման շրջանը և տեսեք թե այդ գոտում ի՞նչ կենդանիներ են ցույց տրված քարտեզի վրա:

ԶՈՐ ՏԱՓԱՍՏԱՆՆԵՐ

Տափաստանն անձայրածիր մի հարթություն ե, ուր անտառներ չկան և հողի ամբողջ մակերեսվոլթը ծածկված ե միայն խոտով: Տափաստանը բռնում ե տասնյակ և հարյուրավոր կիլոմետր տարածություն: Տափաստանը միապաղաղ հար-

թուլթյունն է։ Այստեղ, շրջապատող ամբողջ տարածությունը, ինչպես ծովի վրա, աղեղնաձև է։ Ուր վոր նայես՝ վերևում յերկինքն է, իսկ ներքևում՝ ամեն կողմ հարթություն։ Քայլում ես, բայց թվում է, թե կանգնած ես միևնույն տեղում, ասես յերբեք տեղդ չես փոխել, այնքան միապաղաղ է տափաստանների բնությունը։

Կասպից ծովի հյուսիսային ափին, Վոլգա գետի ներքին հոսանքի յերկու ափերին և ավելի հեռուն՝ դեպի արեւելք՝ մինչև Չինաստանի սահմանը ձգված է չոր տափաստանների լայնածավալ մի գոտի։

Չոր տափաստաններում ամառը կիզիչ է և չոր, իսկ ձմեռը՝ խիստ, թեև վոչ այն աստիճանի, ինչպես անապատների գոտում։ Ատլանտյան ովկիանոսից փչող տաք ու մեղմ քամիները շատ սակավ են հասնում չոր տափաստաններին, իսկ Կասպից ծովը, վորի ափերին են գտնվում այդ տափաստանները, նրանց վրա չի ազդում, (վորովհետև ինչպես մենք արդեն գիտենք, այդ ծովում իշխում են հյուսիսային քամիները։ Չոր տափաստաններում հաճախ են փչում չոր ու տաք քամիներ։ Շոգ որերին հողը չորանում է և ճաքճքում։ Ձմռանն այստեղ հաճախ բուք ու փոթորիկ է լինում։ Ձմռան վերջին յերբեմն ամբողջ տափաստանը ծածկվում է սառցի բարակ շերտով,

Չոր տափաստաններում գետեր քիչ կան։ Դրանցից ամենանշանավորներն են Վոլգայի ստորին հոսանքը, Ուրալը և Եմբան։ Ամռանը գետերը ծանծաղում են։ Ամառվա վերջը, նույնիսկ, այնպիսի մեծ գետում, ինչպես Ուրալն է, նավագնացությունը դժվարանում է, իսկ մանր գետակները բոլորովին ցամաքում են։ Այստեղի գետերի մեծ մասը ծովափ չի հասնում։ Նրանք կորչում են ավազների մեջ և կամ թե թափվում փոքրիկ լճերը։

Չոր տափաստաններում պատահում են գլխավորապես այնպիսի բույսեր, վորոնք հարմարվել են չոր կլիմայի պայմաններին։

Վաղ գարնանը, հենց վոր ձյունը հալվում է և հողը խոնավություն է ծծում, արագորեն աճում են սոխարմատ բույ-

սերը՝ ձնծաղիկը, դեղին ու կարմիր կակաչները։ Չոր տափաստանները շատ կարճ ժամանակով են ծածկվում կանաչ խոտերով։ Գարնանը շուտով փոխարինում է շոգ ու չոր ամառը։ Կանաչը թառամում է, խոտը խանձվում։ Նրանց փոխարինում են այնպիսի բույսեր, վորոնք հեշտությամբ են դիմանում ուժեղ յերաշտին, որինակ, փետրախոտը։ Յերեվում են նաև բարձրմենյակը, ուղտի-փուշը՝ սուր-սուր փշերով։ Չոր տափաստանների բույսերն ունեն յերկար արմատներ. այդպիսի արմատներ խորանում են գետնի մեջ և այնտեղից խոնավություն ծծում։ Այդ խոտերն իրարից հեռու յեն գտնվում և նրանց միջև յերեվում է շոգից ճաքճաքած գետնի լերկ մակերեւոյթը։ Այստեղ, վորտեղ հողը շատ է աղ պարունակում, աճում են աղաբույսեր։

Յերկարատե, շոգ ու չոր ամառվա պայմաններում, ինչպես նաև խոտաբույսերի նոսրության պատճառով, հողի մեջ մեծ քանակությամբ բուսահող չի գոյանում։ Չոր տափաստաններում գերակշռում են գորշ հողերը, վորոնք քիչ քանակությամբ են բուսահող պարունակում։ Պատահում են նաև աղուտային (աղ ներծծած) հողեր։

Չոր տափաստաններում խոշոր կենդանիներ տեղ-տեղ են պատահում։ Այստեղ կան արագավազ սայգակներ (չեյրանի մի տեսակը), վորոնք ջուր ու կեր վորոնցիս հեշտությամբ են կտրում մեծ տարածություններ։ Նրանք միայն արագավազության շնորհիվ են իրենց պաշտպանում հարձակվող գայլերից։ Չոր տափաստաններում կան նաև կրծողներ՝ մկներ, ինչպես նաև մողեսներ, ոձեր, իսկ միջատներից՝ մորեխ։ Չոր տափաստանների կենդանիներն ունեն պաշտպանողական գույն, վորը համապատասխան է խանձված տափաստանի գույնին և դրա համար ել նրանք դժվար են նկատվում։

Չոր տափաստաններում վաղուց ի վեր ապրում են դաշտիններ և կալմիկներ, վորոնք զբաղվում են գլխավորապես անասնաբուծությամբ։ Բազմացնում են վոչխար, ձի և ուղտ։ Չոր տափաստանների բնությունն աղքատ է, բայց կարող է կերակրել անթիվ վոչխարների և ուղտերի հոտեր, վո-

ըրովհետեւ այդ կենդանիները կերի մեջ առանձին ընտրություն չեն կատարում: Սակայն հոտերը կերակրելու համար պահանջը վում եմեծ տարածութեամբ արոտատեղիներ, այդ իսկ պատճառով զազախները և կալմիկները ամառը քոչում են, այսինքն՝ իրենց հոտերը բշտում են մի արոտատեղից մյուսը: Հենց վոր անասունների համար գտան հարմար արոտատեղի, այդտեղ թաղիքից ուրթեր (վրաններ) են սարքում իրենց համար և ապրում այնքան ժամանակ, մինչև վոր անասուններն ամբողջովին ուտեն խոտը: Իսկ ձմեռանոցներում իրենց համար խրճիթներ են շինում կավից, վորին գոմաղբ են խառնում:

Մինչև Հոկտեմբերյան հեղափոխությունը քոչվոր անասնապահները մեծ նեղություններ եյին քաշում—ամառվա յերաշտի ժամանակ ամբողջովին խանձնվում եյին արոտատեղիները, իսկ անձյուն ձմեռվա ուժեղ սառնամանիքի ժամանակ, նրանց անասունները կոտորվում եյին կերի պակասութեան պատճառով: Չոր տափաստաններում դժվար եր ջուր գտնել, հարկավոր եր փորել խոր ջրհորներ: Լավագույն ջրհորները գտնվում եյին բայերի (հարուստների) ձեռքին: Աղքատացած անասնապահները գնում եյին բատրակություն անելու բայերի մոտ: Յարական կառավարությունը, փոխանակ ոգնելու, ել ավելի յեր կողոպտում ու խեղդում քոչվոր անասնապահներին, խլում եր արոտատեղիները և նրանց հողերի վրա բնակեցնում ուսաներին:

Սորհրդային իշխանությունը փճուկանորեն ձեռնարկեց քոչվորների տնտեսութեան ու կյանքի վերակառուցմանն ու բարելավմանը: Միջոցներ են ձեռք առնված, վորպեսզի քոչվորները նստակյաց կյանք վարելու հնարավորութեաններ ստանան խոտը միասին ցանելու և հարելու համար, կառուցվում են ընդհանուր գոմեր, փորվում են ջրհորներ ընդհանուրի գործածութեան համար, սարքվում են լճակներ, բացվում են անասնաբուժական կետեր: Քոչվորների կուլտուրական մակարդակը բարձրացնելու համար կառուցվում են «կարմիր վրաններ», դպրոցներ, հիվանդանոցներ:

Չոր տափաստաններն այնքան ել նպաստավոր չեն հողագործութեան համար, բայց դրա փոխարեն նրանք կարող են կերակրել հարյուրավոր միլիոն անասուններ: Անասնապահու-

թյունը հմուտ կերպով վարելու դեպքում այդ տափաստանները կարող են մեծ քանակութեամբ միս տալ մեզ: Յեվ անհայտ տափաստաններում արդեն ստեղծված են խոշոր անասնաբուծական խորհրդանշություններ:

Մենք մեծ ուշադրութեան ենք դարձնում չոր տափաստաններում արդյունաբերությունը զարգացնելու գործին: Չոր տափաստանների ընդերքում թաքնված են բազմազան հանքային հարստութեաններ: շերտեր, վորոնց մինչև այսօր մարդկային ձեռքը չեր կպել: Ներկայումս չոր տափաստանները վերակենդանացել են սոցիալիստական տնտեսութեան կառուցողների անդուլ աշխատանքի շնորհիվ: Կարագան դայում արդյունահանվում ե քարածուխ: Եմբայի նավթը վիշկաներից գիշեր-ցերեկ խողովակներով հոսում ե դեպի Կասպից ծովի ափը: Բալխաշ լճի ափին կառուցվում ե պղնձաձուլական գործարան, վորն իր հզորութեամբ առաջին տեղն ե գրավելու աշխարհում: Մոտ ապագայում դրա հետ միասին բարձրանալու յեն և՛ ուրիշ գործարաններ, վորովհետեւ այստեղ հողի ընդերքում կան պղինձ, արձիճ, ցինկ և այլ արժեքավոր հանածոներ: Այսպիսով, չոր տափաստաններն աստիճանաբար փոխում են իրենց տեսքը և դրա հետ միասին փոխվում են զազախների կենցաղային պայմանները: Քոչվոր զազախներն ակսել են աշխատել արդյունաբերական նորակառույցներում և զարգացնում են իրենց կուլտուրան:

Չոր տափաստանների արեւմտյան մասում՝ Կասպից ծովի ափին, Վոլգա գետի ստորին հոսանքում և Ուրալ գետում կա մեծ քանակութեամբ ձուկ: Վոլգայի գետաբերանում գտնվում ե Աստրախան քաղաքը՝ ձկնային արդյունաբերութեան ամենախոշոր կենտրոնը: Այստեղ կառուցված են պահածոների մեծ գործարաններ, սառցարաններ:

Մինչև Հոկտեմբերյան հեղափոխությունը չոր տափաստաններում զգված եր միայն մի յերկաթուղագիծ: Դա միացնում եր Չկալով քաղաքը Տաշքենդի հետ: Տափաստանների մնացած տարածութեան վրա ուղտն եր հաղորդակցութեան միակ միջոցը: Առաջին հնգամյակի սկզբին չոր տափաստանների

արևելյան մասում գցվեց մի նոր յերկաթուղագիծ՝ Թյուրքեստան - Սիբիրի յերկաթուղին (Թուրքսիբ), վորը նպաստում է անտեսության արագ զարգացմանն այդ յերկրում։

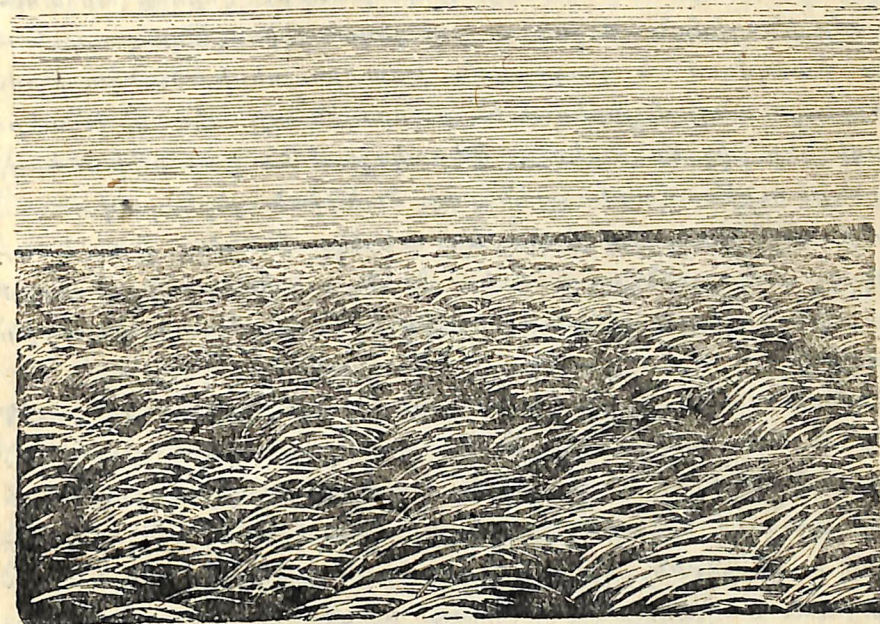
Վարժույթուններ. — Գտեք ԽՍՀ Միության Փիղիկական քարտեզի վրա Եմբա գետը, Աստրախան քաղաքը, Կարագանդա քաղաքը, Թուրքսիբը։

ՍԵՎԱՀՈՂԱՅԻՆ ՏԱՓԱՍՏԱՆՆԵՐ

Չոր տափաստաններից դեպի հյուսիս տարածվում են սեփահողային տափաստանները՝ սկսած Ուր գետի ափերից (արևելքում) մինչև Սեփ և Ագովի ծովերի ափերը (արևմուտքում)։ Սեփահողային տափաստանների մակերևույթը ներկայացնում է դաշտավայր, վորը վորոշ տեղերում բարձրանում է։ Բարձրություններից ամենախոշորն է Դոնեցի բլրաշարքը, վորն իր ընդերքում պահում է ամբողջ աշխարհում հայտնի սքանչելի քարածխի շերտերը — դա Դոնբասն է։ Դաշտավայրը թեքվում է հարավային ուղղությամբ, վորի հետևանքով այստեղի գետերն ուղղվում են դեպի Սեփ, Ագովի և Կասպից ծովերը որինակ՝ Դոնպրը, Դոնը, Վոլգան, Ուրալը։ Ուրալյան լեռներից դեպի արևելք՝ տափաստաններում քիչ գետեր են պատահում, նրանք գրեթե բոլորն էլ թափվում են Ուր գետը։

Սեփահողային տափաստաններում ամառը շոգ է և տևում է 4—5 ամիս։ Ամառն սկսվում է դեռ մայիս ամսից։ Այստեղ ամառը չոր է լինում, անձրևը հազվադեպ է, բայց, այնուամենայնիվ, ավելի հաճախ է գալիս, քան չոր տափաստաններում։ Թուրքանի դաշտավայրից այս կողմը փչում են տաք ու չոր քամիներ։ Աշունը կարճատև է։ Ձմեռը նույնպես տևական չէ։ Հաճախ փչում են հյուսիս-արևելյան ցուրտ քամիներ և լինում է բուք, վորը ձյունով ծածկում է գյուղեր, ճանապարհներ և, նույնիսկ, դնացքներ է կանգնեցնում։ Գարունը վաղ է գալիս և կարճատև է։ Վորքան դեպի արևելք՝ այնքան ավելի տափաստանները հեռանում են ծովից, դրա համար էլ

քամիներն այստեղ աննշան բանակությամբ խոնավություն են բերում և կլիման ավելի յե չորանում։

Տափաստան

Տափաստաններում ամենալավ ժամանակը գարունն է։ Խիստ ձմեռվա բուք ու փոթորիկներից հետո, մարտին յեղանակն սկսում է տաքանալ։ Ձյունն արագորեն հալվում է և խոնավությամբ հազեցած հողը ծածկվում է բազմազան ծաղկափթիթ խոտերով։ Ամենից առաջ ծաղկում են ձնծաղիկը, կակաչը, վորոնք դեռ նախորդ տարվանից իրենց սոխարմատների մեջ հավաքել են սնուցիչ հյութեր։ Դրանցից հետո յերևում են զանազան խոտեր։ Յերբ տափաստանում փչում է հովը, խոտն սկսում է տատանվել և հիշեցնում է ծովի ծփանքը։ Խոտերի մեջ շատ միջատներ կան։ Բուն շինած, ապրում են և շատ կրծողներ՝ մկներ, արջամկներ, գետնասկյուռններ։ Ամբողջ ուր ձուլողում են թռչունները։

Վրա յե հասնում ամառը, արևն արդեն ավելի ուժեղ է այրում և տափաստաններում սկսվում է անտանելի շոգը։ Խոտերը չեն դիմանում շոգին ու չորությանը և թառամում են։

Սոխարմատային բույսերն արդեն կարողացել են սննդի պաշար հավաքել հաջորդ տարվա համար: Այժմ արդեն տափաստաններում աճում են միայն այնպիսի խոտեր, վորոնք հեշտով թյամբ են դիմանում շոգ ու չոր յեղանակին: Անապատը նորից ծածկվում է բազմազան խոտաբույսերի ծածկով: Բայց այս անգամ յերևում են բոլորովին այլ տեսակի խոտեր: Ծաղիկներ քիչ են յերևում: Գերակշռում են բարձր խոտերը, վորոնք ունեն մազմազուկներով ծածկված յերկարավուն ու մանր տերևներ. այդպիսին են փետրախոտը, բարձվենյակը: Թռչունները հեռանում են տափաստանից, մնում են միայն արոսը, արտույտը և տափաստանային արծիվը:

Ամառվա յերկրորդ կեսին շոգն ել ավելի յե ուժեղանում: Ողն անհափ չորանում է: Տափաստանն այնպես է փոխվում, վոր անձանաչելի յե դառնում: Արևի կիզիչ ճառագայթների տակ փչանում են բոլոր բույսերը: Մնում են միայն փետրախոտն ու բարձվենյակը, բայց նրանք ել դեղնում են և գունատվում: Տափաստանն ստանում է գորշ-դեղնավուն գույն: Տափաստանը ցերեկն անկենդան է, բայց գիշերը մինչև լուսաբաց նորից կենդանանում է: Մերթ այստեղ, մերթ այնտեղ յերամներով թռչում են կաքավները, խոտերի մեջ անդադար ճռճում են ճպուռները: Յերբեմն լավում է մկների ծվծվոցը: Տափաստանի վրա սավառնում է տափաստանային արծիվը, վորոնելով իր վորսը:

Գալիս է աշունը: Շոգը մեղմանում է: Սկսում են փչել ցուրտ քամիներ: Թռչուններն ու միջատները լռում են: Կըրծողները ձմեռվա պատրաստություն են տեսնում:

Ամբողջ տափաստանը, վոր բռնում է հազարավոր կիլոմետր տարածություն, ծածկված է սևահողի թանձր շերտով. դրա համար ել կոչվում է սևահողային տափաստան: Աշխարհում և վոչ մի յերկիր չունի այդպիսի լայնածավալ սևահողային շերտեր: Դարերի ընթացքում տափաստանը տարեց-տարի ծածկվել է թանձր խոտով. այստեղ ամեն տարի խոտն աճել է, թառամել ու ապա փտել, այսպիսով բուսահող է կուտակվել և

գոյացել սևահող: Սևահողն այդ տափաստանների գլխավոր հարստությունն է: Այդ տափաստանը մեծ բերք է տալիս, յեթե յերաշտը չի վնասում: Այստեղ են աճում հյութեղ խոտը, լավագույն հացահատիկը և դանազան տեսակի մրգեր ու բանջարեղեններ:

Սևահողային տափաստաններում բնակչությունը խիտ է: Այստեղ մեծ մասամբ ապրում են ուկրաինացիներ և ռուսներ: Յարակա՛ն Ռուսաստանում բոլոր աշխատավորները ճնշվում եյին, բայց ուկրաինացիներն ավելի եյին ճնշվում, քան ռուսները. նրանք զրկված եյին նույնիսկ իրենց մայրենի լեզվով խոսելու իրավունքից: Հիմնարկներում գործավարությունը ռուսաց լեզվով եր կատարվում: Ուկրաինացիների յերեխաները պետք է դաստիարակվեյին ռուսական դպրոցներում: Ուկրաինական լեզվով գրքեր գրեթե ըրորովին չկային:

Հոկտեմբերյան հեղափոխությունից հետո արմատապես փոխվեց Ուկրաինայի աշխատավորության կյանքը: Կազմվեց Ուկրաինական Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետություն: Արագ տեմպով զարգանալ սկսեց Ուկրաինայի տնտեսական և կուլտուրական կյանքը, վորը մեծ նշանակություն ունի ամբողջ Միության սոցիալիստական շինարարության համար:

Սևահողային տափաստանը ԽՍՀ Միության հացի շտեմարանն է: Այստեղ փռված են ցորենի դաշտեր, այգիներ, բոստաններ, բանջարանոցներ: Այս տափաստանում գլխավորապես մշակում են ցորեն, յեգիպտացորեն, չաքարի ճակնդեղ, արևածաղիկ, ծխախոտ և բամբակ:

Հոկտեմբերյան հեղափոխությունից առաջ սևահողային տափաստանների անենարգավանդ հողերը կալվածատերերին և կուլակներին եյին պատկանում: Չքավոր և միջակ գյուղացիները ծանր դրության մեջ եյին գտնվում:

Խորհրդային իշխանության որով գյուղացիական տնտեսությունները համախելել են կոլտնտեսություններում: Կոլտնտեսականների դրությունն որեցոր բարելավվում է: Հիմնվել են և հիմա յել հիմնվում են հացահատիկային խորհտնտե-

առաջնություններ: Խորհանդեսություններն իսկական գյուղատնտեսական ֆաբրիկաներ են: Աշխատանքի գրեթե բոլոր տեսակները՝ վարը, ցանը, բերքահավաքը, մեքենաներով են կատարվում: Կառուցված են մի քանի հարյուր մեքենա-տրակտորային կայաններ: Համառ պայքար է մղվում յերաշտի և դաշտային մնասատունների դեմ:

Սևահողային տափաստանը հարուստ է վոչ միայն արգավանդ հողով, այլև հանածոներով: Այստեղ շատ կան յերկաթի և քարածխի շերտերը: Քարածխի մեծ պաշար կա Դոնբասում՝ Դոնեցի քարածխային ավազանում, վորը գտնվում է Դոնեցի լեռնագոտում: Յերկաթահանքի մեծ պաշար կա Դոնբասից արևմուտք, Դնեպր գետի այն կողմը՝ Կրիվոյ Ռոգ քաղաքի մոտերքը, ինչպես նաև Ղրիմի թերակղզու վրա՝ Կերչ քաղաքի մոտ:

Հսկայական ելեկտրական եներգիա յե պահանջվում՝ Դոնբասի և Կրիվոյ Ռոգի գործարանների և հանքահորերի հազարավոր մեքենաներն աշխատացնելու համար: Հենց այստեղ, մոտերքում, Դնեպր գետի վրա կառուցված է հիդրոէլեկտրակայան՝ Դնեպրոգեսկը:

Սևահողային տափաստաններից դեպի հյուսիս կլիման համեմատաբար ավելի խոնավ է, այնտեղ տափաստանների միջև պատահում են և՛ անտառներ: Այդպիսի տափաստանը կոչվում է անտառատափաստան: Անտառատափաստանում տարածված է սևահող: Այստեղ, ինչպես և սևահողային տափաստաններում, քնակչությունը գլխավորապես կազմված է ուկրաինացիներից և ռուսներից: Տնտեսությունը նմանապես կրում է նույն քննչթը, ինչ վոր սևահողային տափաստաններում: Անտառատափաստանները նույնպես հանդիսանում են ԽՍՀ Միության հացի շտեմարաններ:

Վարժարաններ.—1. Գտեք ԽՍՀ Միության քարտեզի վրա Դոնբասը, Կրիվոյ Ռոգը, Կերչը, Դնեպրոգեսկը: 2. Գտեք ԽՍՀ Միության բուսական քարտեզի վրա սևահողային տափաստանների և անտառատափաստանների գոտիները: 3. Քարտեզի վրա կարդացեք այն քաղաքների անունները, վորոնք

գտնվում են սևահողային տափաստաններում և անտառատափաստաններում (Խարկով, Վորոնեժ, Ռոստով, Ստալինգրադ, Սարատով, Կույբիշև):

ԽԱՌՆ ԱՆՏԱՌՆԵՐ

Անտառատափաստաններից հյուսիս սկսվում են այնպիսի անտառներ, ուր սաղարթավոր ծառերի միջև պատահում են նաև փշատերև ծառեր: Այդպիսի անտառները կոչվում են խառն անտառներ:

Խառն անտառները համատարած շերտով ձգվում են ԽՍՀ Միության Յեվրոպական մասում: Նրանք ձգվում են Միության արևմտյան սահմանի յերկարությամբ, մոտավորապես Կիևից մինչև Լենինգրադ և սեպածև անցնում դեպի արևելք՝ Դորկի քաղաքի ուղղությամբ: Խառն անտառների այս շերտումն է գտնվում մեր Միության մայրաքաղաքը՝ Մոսկվան:

Խառն անտառների գոտին, ինչպես դա յերևում է ֆիզիկական քարտեզից, գտնվում է դաշտավայրում, միայն այդ գոտու միջին մասում, հյուսիսից-հարավ ձգվում է մի բարձրություն՝ Միջին-Ռուսական բարձրությունը: Քարտեզը լավ ցույց է տալիս, վոր այդ գոտում գետերի ակունքները գտնվում են Միջին-Ռուսական բարձրության վրա, վորտեղից նրանք հոսում են զանազան կողմերով դեպի հեռեյալ յերեք ծովերը՝ Բալթիկ, Սեվ և Կառպից:

Խառն անտառների գոտում կլիման համեմատաբար ավելի ցուրտ է, քան սևահողային տափաստաններում և անտառատափաստաններում: Արևմտյան քամիները, վորոնք փչում են Ատլանտյան ովկիանոսից, բավականաչափ խոնավություն են բերում: Այս գոտում հաճախ է անձրև գալիս: Սակայն ձմեռն այնքան խիստ չէ, վորովհետև տաք քամիները մեղմացնում են այն: Ձմեռն այստեղ շարունակվում է ամբողջ հինգ ամիս: Բոլոր գետերը սառչում են և ավելի յերկարատև, քան տափաստաններում: Այս գոտում վոչ մի տեղ այլևս սևահող չի պատահում: Հողն այստեղ շատ քիչ է պարունակում բուսա-

հող և նման ե մոխրի. այդպիսի հողը կոչվում ե պոզդո-
լային հող:

Խառն անտառներում լավ են աճում կեչին, կաղնին,
թխկին, հացին և լորին: Ծառերի տակ աճում են զա-
նազան թփեր: Անտառն ամենից ավելի կենդանի յե այնտեղ,
ուր կան սաղարթավոր տեսակներ: Արևի ճառագայթներով
լուսավորված կանաչ տերևները փայլում—շողշողում են:

Այստեղ վայրի գազաններ քիչ են մնացել, վորովհետե
մարդը վոչնչացրել ե նրանց: Յերգող թռչունները ճյուղից-
ճյուղ, ծառից-ծառ են թռչում և իրենց ծվլոցով կենդանաց-
նում են անտառը:

Խառ անտառների արևմտյան մասում մեծ տարածու-
թյան վրա ճահիճներ են ձգված: Ճահճային տարածություն-
ները հարուստ են տորֆով:

Խառն անտառների գոտում գլխավորապես ապրում են
բելոռուսներ և ռուսներ: Այստեղ ե գտնվում Բելոռու-
սական Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապե-
տությունը: Յարական իշխանության որով բելոռուսները
վատ եյին ապրում: Նրանց գյուղերը ցրված եյին ճահճոտնե-
րում և անտառներում: Արդյունաբերությունը թույլ եր զար-
գացած: Բնակչությունն անդրազետ եր: Դպրոցներ քիչ կային,
յեղածներումն ել դասավանդում եյին ռուսաց լեզվով: Բելո-
ռուսների կյանքը բարեկամից միայն Հոկտեմբերյան հեղափո-
խությունից հետո: Շատ տեղերում ճահիճներն արդեն չորաց-
ված են և այժմ այդ նոր հողամասերի վրա փռված են դաշ-
տեր և արոտատեղիներ: Չորացված տորֆային վայրերում կա-
ռուցված են ելեկտրակայաններ, վորոնք ելեկտրաեներգիա յե-
տալիս գյուղատնտեսությանը և արդյունաբերությանը: Կա-
ռուցված են փայտի վերամշակման շատ գործարաններ, վո-
րոնք տալիս են մեզ թուղթ, լուցկի, ֆաներա և այլն: Արագ-
թափով զարգանում ե և՛ բելոռուսների կուլտուրան: Մացված
ե պարտադիր ուսուցում: Բելոռուսական լեզով լույս են տես-
նում շատ թերթեր և ժուռնալներ, կան բազմաթիվ բարձրագույն
ուսումնական հաստատություններ ու գիտա-հետազոտական ինս-
տիտուտներ:

Խառն անտառների գոտում ուժեղ կերպով աճել ե ար-
դյունաբերությունը: Այստեղ առաջներումն ել ֆաբրիկաներ և
գործարաններ կային, բայց արդյունաբերությունն առանձա-
պես զարգանալ սկսեց խորհրդային իշխանության որով: Մոս-
կովայում, Լենինգրադում և Գորկում կառուցված են բազմա-
թիվ խոշոր գործարաններ: Առաջին անգամ այդ գործարաննե-
րում սկսեցին թողարկել այնպիսի բարդ մեքենաներ, վորոնք
ծառայում են Խորհրդային Միության զանազան անկյուննե-
րում կառուցվող ֆաբրիկաների, գործարանների և ելեկտրոկա-
յանների սարքավորմանը. որինակ, Թբիլիսիի, Քուսայիսիի
ֆաբրիկաներն ու գործարանները, Զագեսն ու Ռիոնգեսը բազ-
մաթիվ մեքենաներ են ստացել Մոսկվայից և Լենինգրադից
իրենց սարքավորման համար:

Մոսկվայի ուղղությամբ, ինչպես յերևում ե և քարտեզից,
ամեն կողմից յերկաթուղիներ են ձգվում: Մոսկվայի յերկա-
թուղային հանգույցում տանմեկ յերկաթուղազիծ ե կենտրոնա-
նում: Այդ հաղորդակցության ճանապարհներով Մոսկվան և մո-
տակա արդյունաբերական կենտրոնները կապ են հաստատում
ԽՍՀ Միության հեռավոր շրջանների հետ: Այստեղից միլիո-
նավոր արդյունաբերական ապրանք ե ուղարկվում Խորհրդային
Միության բոլոր անկյունները և նույն ճանապարհներով ան-
թիվ քանակությամբ ամեն տեսակի հանքային նյութեր ու վա-
ռելիք ե բերվում այդ արդյունաբերական կենտրոնները:

Սակայն յերկաթուղիները, այնուամենայնիվ, չեն բավարա-
րում փոխադրման գծով աճող մեր պահանջները: Հաղորդակցու-
թյան ամենաեժան ճանապարհը—դա ջրային ճանապարհն ե: Նա-
յեցեք ԽՍՀ Միության քարտեզին. խառն անտառների գոտում
սկիզբ ե առնում Յեվրոպայի ամենախոշոր գետը՝ Վոլգան, վորն
իր յերկարությամբ յերկու և կես անգամ անցնում ե մեր Կուր
գետից: Վոլգան ձախ կողմից մեծ վտակներ ե ընդունում, իսկ աջ
կողմից նրա մեջ թափվում ե Ոկա գետն իր Մոսկվա վտակով,
վորի վրա գտնվում ե Մոսկվան: Սակայն Վոլգայի նավերը չեյին
կարողանում մոտենալ Մոսկվա քաղաքին, վորովհետե Մոսկվա
վտակը սակավաջուր եր և Մոսկվա քաղաքը հեռու յեր մնում

Վոլգայից, չնայած այդ գետի մոտիկությանը: Յե՛վ ահա Խորհրդային իշխանությունը վորոշեց Մոսկվա վտակը նավարկելի դարձնել և Մոսկվա քաղաքը միացնել Վոլգայի ջրային ճանապարհներին: Յե՛վ, իսկապես, ջրանցք բացվեց Վոլգայի և Մոսկվա վտակի միջև: Այժմ Մոսկվա-Վոլգա ջրանցքի միջոցով Մոսկվա քաղաքը ջրային ճանապարհներով հաղորդակցության մեջ է մտնում ԽՍՀ Միության բազմաթիվ յերկրների հետ. այնտեղից են ուղարկվում արդյունաբերական ապրանքները՝ մեքենաներ, մանածային գործվածքներ, գրքեր՝ Միության բոլոր ժողովուրդների համար և այս տեղերից ստանում է միլիոնավոր տոնն ցորեն, աղ, ձուկ, նավթ, յերկաթ, ածուխ և անտառանյութ:

Մոսկվան և Լենինգրադը Խորհրդային Միության ամենախոշոր քաղաքներն են: Այդ յերկու քաղաքներում ապրում է մոտավորապես այնքան բնակչություն, վորքան ամբողջ Անդրկովկասում:

Վարժուրյուններ.—1. Գտեք ԽՍՀ Միության քարտեզի վրա՝ Լենինգրադը, Կիևը, Մոսկվան, Գորկին: 2. Գտեք Մոսկվա-Վոլգա ջրանցքը: 3. Գտեք ԽՍՀՄ բուսական քարտեզի վրա խառն անտառների տարածման շրջանը:

Տ Ա Յ Գ Ա

Խառն անտառներից և անտառատափաստաններից հյուսիս սաղարթավոր ծառերը հազվագեպ են դառնում. ամբողջ տարածությունը զրավված է փշատերև անտառներով: Սաղարթավոր ծառեր փշատերև անտառներում միայն տեղ-տեղ են պատահում, այն ել հարավային մասում: Այդպիսի անտառը կոչվում է տայգա:

Տայգան մեծ մասամբ փռված է դաշտավայրում: Միայն յերկու տեղ այդ դաշտավայրը կտրվում է. գրեթե նրա մեջտեղը ձգվում են Ուրալյան լեռները և Յենիսեյ գետից արևելք բարձրանում է Միջին-Միբիրական բարձրավանդակը:

Տայգայում կլիման խիստ ցուրտ է: Ձմեռը ցուրտ է և

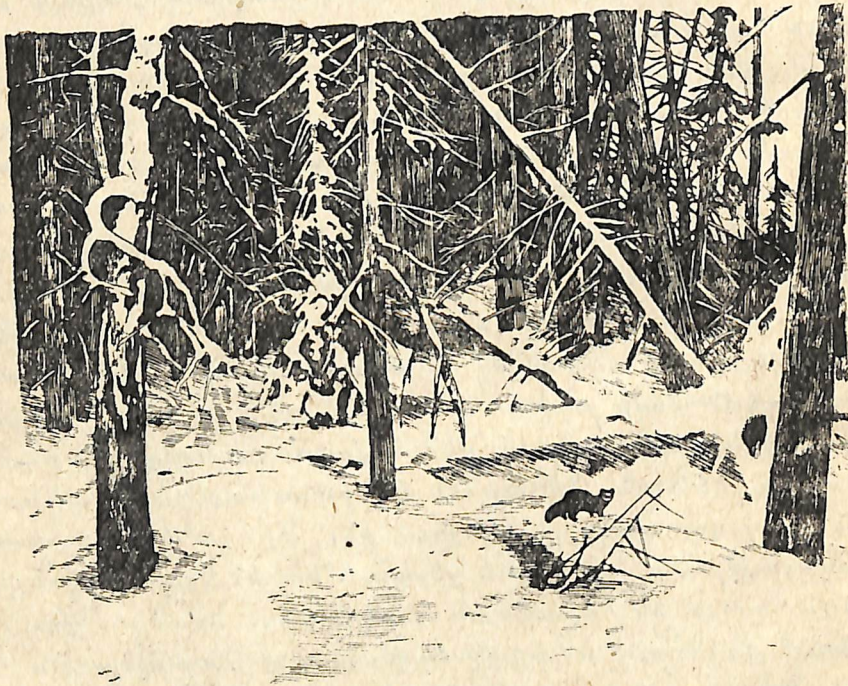
յերկարատև (6—8 ամիս): Տայգայի արևմտյան՝ Յեվրոպական մասում կլիման ավելի քիչ է խիստ, վորովհետև այս մասը հեռու էի գտնվում Ատլանտյան տաք ովկիանոսից: Բայց տայգայի ասիական մասի կլիման շատ է խիստ: Ովկիանոսի տաք ու խոնավ քամիները չեն հասնում տայգայի այս մասին, իսկ հյուսիսում՝ նրան մոտիկ գտնվում են բեվեռային ծովերը: Միբիրական տայգայի մի տեղում—Վերխոյանսկ քաղաքի մոտ ձմեռն ուժեղ սառնամանիք է լինում. յերկրագնդի վրա և փոշ մի տեղ չկա այդպիսի սառնամանիք: Այստեղ, հունվարին ոգի միջին ջերմությունը հասնում է—56 աստիճանի, իսկ յերբեմն սառնամանիքը հասնում է—70 աստիճանի: Այս իսկ պատճառով Վերխոյանսկը կոչվում է «Յրտի բեվեռ»: Այդպիսի սառնամանիքի ժամանակ սնդիկը սառչում է ջերմաչափում, յերկաթը դառնում է փխրուն, ծառերը ճախյունով ճաքում են, նույնիսկ թռչունները թռչելիս սառչում են ու ցած ընկնում: Կլիման ավելի տաք ու խոնավ է միայն Հեռավոր Արեվելքում, Ճապոնական ծովի ափին:

Տայգայում հոսում են մեծ և ջրառատ գետեր՝ Ուրը, Յենիսեյը, Լենան, Պեչորան և Հյուսիսային Դվինան: Ձմռանը բոլոր գետերը սառչում են: Մի քանի տեղ սառցի հաստությունը հասնում է յերկու մետրի: Ուրը, Յենիսեյը և Լենան հոսում են հարավային յերկրներից. նրանք սկիզբ են առնում լեռներում և բոլորն ել թափվում են բեվեռային ծովերը, վորոնք հանդիսանում են Հյուսիսային Մառուցյալ ովկիանոսի մասերը:

Տայգայի Յեվրոպական մասում տարածվում են նոճին և յեղևնին, տեղ-տեղ պատահում են և կեչի ու կաղամախի, իսկ Ասիական մասում, ուր կլիման ավելի խիստ է, աճում են ծառերի այլ տեսակներ՝ մայրի, խիժոտ փիճուկ, կվենի:

Տայգան մռայլ ու տխուր է: Այստեղ չես հանդիպի հարավային անտառին հատուկ լուսավոր և ու ուրախ անկյուններին, Հազարավոր կիրմետր տարածության վրա ձգվում են խիտ փշատերև անտառներ: Անտառներում գրեթե ամբողջո-

վին մութ ու խոնավ է: Փշատերև ծառերի ստվերների տակ աճում են մամուռներ և սուսկեր: Դրանց արանքում ցրված են հաղարջի և մրտենական հապալասի (չերնիկա) թփիկներ: Շատ տեղերում տայգան անանցանելի յե. ամեն կողմ ընկած են ծառի ըններ ու ճյուղեր, քարակոշտեր, տեղ-տեղ ել ճահիճներ կան: Գետինը միշտ ծածկված է թափված փշատերևներով:

Տայգան ձմռանը

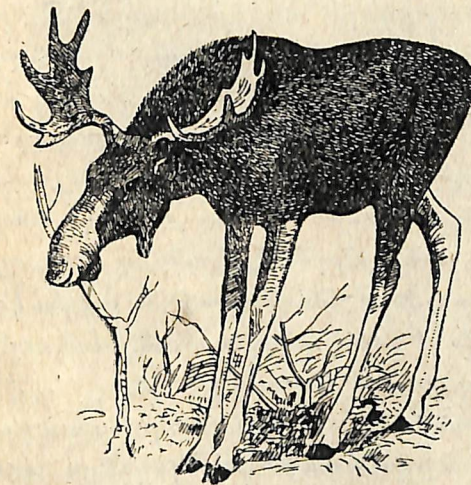
Մռայլ տայգան յերբեմն տեղե տվել գետերի, վորոնց ափերին տեղավորվել են գյուղեր: Առհասարակ, տայգայում բնակչությունը նոսր է. կարելի չէ կտրել հարյուրավոր կիլոմետր տարածություն՝ առանց հանդիպելու և վոչ մի հոգու: Մարդկային վոտքը դեռ չի մտել տայգայի անտառների ամենախոր մասերը:

Տայգայում հողն անբերրի չէ, վորովհետև պոզզոլային է:

Տայգայում կենդանական աշխարհը, սակայն, բազմազան է: Այստեղ մշտապես ապրում են ցախաքլորը, մայրե-

հավը, փայտփորիկը և այլն: Վայրի խոշոր գաղաններից այստեղ կա իշայծյամ: Նա ամառը խոտ է ուտում, իսկ ձմեռը կրծում է թփերի կեղեփները և ծառերի ճյուղերը: Ծառից-ծառ է ցատկում սկյուռը. նա կերակրվում և ծառերի բողբոջներով և սերմերով: Տայգայում շատ գիշատիչներ կան: Թռչյուններ և սկյուռներ են վորսում կզաքիսը, սամույրը, ժանտաքիսը:

Անտառում, ասես, անձայն թռչում են բվերն ու բվեճները: Մանր կենդանիներ ու թռչուններ է վորսում աղվեսը: Ծառերի վրայից կենդանիների վրա չէ հարձակվում լուսանը: Անտառի յեղերքներին թափառում են գայլերը: Ձմեռը նրանք վոհմակներ են կազմում և հարձակվում նույնիսկ խոշոր կենդանիների վրա: Անտառի թավուտում ապրում է գորշ արջը: Նա կերակրվում է բույսերով, հատապտուղներով և կենդանիներով: Ձմեռն անց է կացնում իր վորջում և քուն է մտնում:

Իշայծյամ

Ձմեռվա կեսին սառնամանիքը կաշկանդում է տայգայի բնությունը: Ծառերի ճյուղերն այնպես են սառչում, վոր ամենաթեթև հարվածից փշրվում են: Նապաստակներն այլևս վազելու ուժ չեն ունենում և ժամանակի մեծ մասն անցենկացնում իրենց բներում: Կաքավներն ու մայրեհավերը ծառից-ծառ չեն թռչում և մտնում են ձյան մեջ,

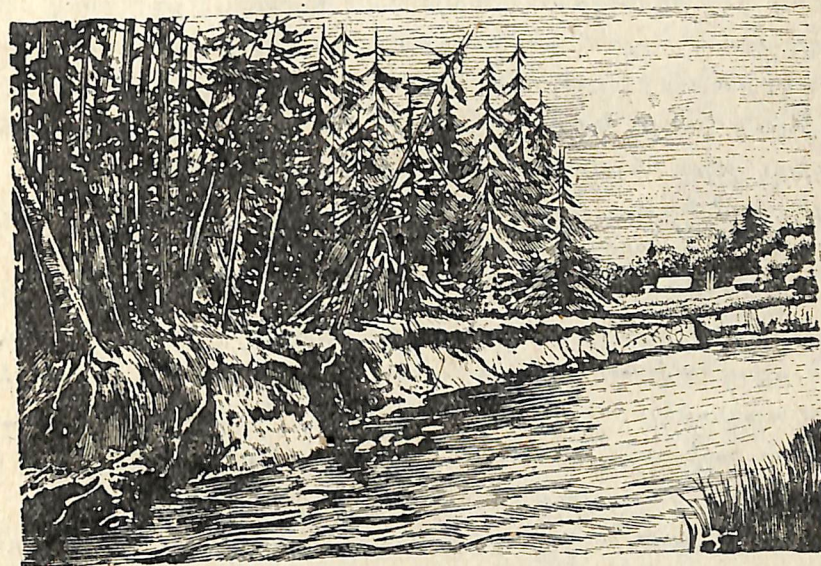
միայն լուսաբացին կարճ ժամանակով հյուր են գնում կեչիների ու յեղնիների և սնվում նրանց բողբոջներով: Գաղաններն այլևս չեն յերևում: Նրանք թաքնվում են: Յեվ ձուկն ել

անշարժ պառկում է գետի հունին: Ամեն կողմ լուսթյունն է թափվորում: Ամբողջ բնությունը ծածկված է ձյան սպիտակ սավանով: Ամենափոքր խշխշոցն անգամ լսվում է հեռավոր տարածությունների վրա, իսկ սահնակների ճռճոցը կարելի չէ լսել 2—3 կիլոմետր հեռավորությունից: Մարտին սկսում են փչել քամիները՝ դարնան այդ նախակարապետները: Ձյան կույտերը բարձր տեղերից գլորվում են հովիտները և սպառնում վոչնչացնել ճամբորդներին: Ապրիլին և մայիսին ձյունն ամբողջովին անհետանում է: Դրանից հետո գետերն ել են բացվում և ազատվում սառցային ծածկույթից: Նախ բացվում են փոքրիկ գետակները, հետո՝ մեծ գետերը և ապա՝ լճերը: Ջրի յերեւելիս լողացող սառույցները քանդում են ափերը, փասում անտառներին և թփերին: Ծառերի ճյուղերն ու գազաթները կանաչում են և ծաղկում, հաճախակի յերևում են նապաստակի հետքեր, իսկ նրանց յետևից՝ աղվեսներինը ու գայլերինը: Յեղջերուները հոտերով դուրս են գալիս արածելու: Թռչունները ճյուղերի վրա նստած՝ փետուրներն են հարդարում: Վերադառնում են սագը, կարապը, բադը, կռունկն ու մյուս չվող թռչունները, և նրանց աղմուկը խլացնում է շրջակայքը: Հուլիսին արդեն շոգ է լինում, բայց այստեղի շոգը մեր դարնանային տաքությունն է հիշեցնում (10—18 աստիճան): Հուլիսն ու ոգոստոսն անձրևային ամիսներ են: Աշունը նույնպես անձրևային է, անձրևի հետ յերբեմն ձյուն ել է գալիս: Թռչուններն ու կենդանիները չվում են հարավ և ամեն կողմ նորից ծածկվում է ձյունով: Բնությունը քուն է մտնում և տիրապետում է սառնամանիքը:

Տայգայի գոտում ապրում են՝ եվեկներ, յակուտներ, կարելներ, կոմիներ, ռուսներ: Նվեկներն զբաղվում են վորսորդությամբ, յեղջերվապահությամբ և ձկնորսությամբ: Յախուտները մասամբ նստակյաց են, մասամբ կիսանրստակյաց և զբաղվում են անասնապահությամբ, հողագործությամբ ու վորսորդությամբ: Կարելները, կոմիները և ռուսները նստակյաց են և զբաղվում են գլխավորապես գյուղատնտեսությամբ, անտառագործությամբ և մուշտակամորթ

գազանների վորսով: Նրանք մեծ մասամբ ապրում են գետերի և յերկաթուղու մոտ:

Յարական իշխանության որով տայգայի ժողովուրդները կտրված էին կուլտուրական կենտրոններից: Նրանց վորսորդական արհեստի արդյունքները չնչին գներով ընկնում էին մեծագնորդ վաճառականների ձեռքը:

Տայգան ամառը

Խորհրդային իշխանության որով տայգայի ժողովուրդների կենցաղային պայմաններն արմատապես փոխվեցին: Այդ մեծագնորդ վաճառականներին փոխարինեցին ֆակտորիաները. դրանք պետական առևտրի այն կետերն են, ուր վաճառքի համար տարվում են զանազան ապրանքներ՝ ալյուր, ձավարեղեն, աղ, գնդակ, վառոդ ու մանրագնդակ, յուղ, թեյ, շաքար, կոնֆետեղեն, զանազան տեսակ ամանեղեն, հագուստեղեն, զրքեր, պլակատներ և այլն: Տայգայի բնակիչները ֆակտորիաներն են բերում իրենց ունեցած մուշտակեղենը և դրա փոխարեն ստանում կամ դրամ և կամ թե իրենց պետք յեղած ապրանքները: Տայգայում նստակեցության համար կառուցվում են գյուղեր, դպրոցներ, կոոպերատիվներ: Այնտեղ, վորտեղ

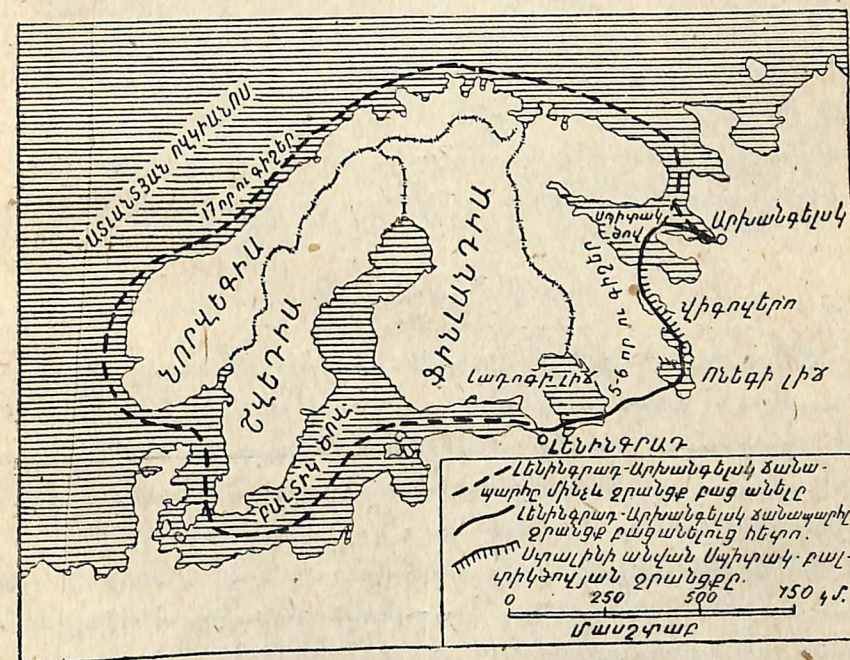
քոչվոր, յեղջերվապահներն են ձմեռում, ստեղծվում են կուլտուրազաներ: Կուլտուրազայում կան՝ դպրոց, հիվանդանոց, ռադիոկայան, կուլտուրայի տուն, կոոպերատիվ: Ահա այսպես փոխվել է տալգայի ժողովուրդների կյանքը սոցիալիզմի յերկրում:

Տալլան շատ հարուստ և հանածոներով, բայց դրանց վոչվոք չեր հետազոտում ցարական իշխանության որով։ Այժմ տալլայում հայտնաբերված են՝ վոսկի, արծաթ, արճիճ, ցինկ, քարածուխ, աղ, գրաֆիտ, նավթ։ Մեծ նշանակություն ունի Կոզլբասի (Կոզնեցկի ավազան) քարածուխը, վորը հռչակված է իր մեծ պաշարով և վորակով։ Ուրալից արևմուտք, Կամա գետի ափին հողի ընդերքում գտնվում են զանազան աղեր։ Վրանց մի տեսակը գործածվում է կերակրի մեջ, իսկ մի քանիսը պետքական են դաշտերի պարարտացման համար — Վրանք կալիումի աղերն են։ Յարական իշխանության որով այս հարստությունները մնացել էյին անոգտագործելի, իսկ այժմ այստեղ՝ Բերեզնիկում կառուցված է աշխարհի ամենամեծ քիմիքական կոմբինատը։ Այդ կոմբինատն ընդգրկում է մի քանի խոշոր գործարան, ուր պարարտանյութ է պատրաստվում։ Այստեղից Կամա գետով պարարտանյութերն ուղարկվում են ԽՍՀ Միության զանազան անկյունները՝ կոտնտեսությունների և խորհրդնտեսությունների անծայրածիր դաշտերի համար։

Տալլաբաթում արագորեն բարձրանում են ամբողջ քաղաքները։ Որինակ, մի անգամ կոմյերիտականներ յեկան այստեղ, տալլաբաթում ընտրեցին մի անտառամաս, ծառերը կտրեցին, գետինը մաքրեցին, ճահիճը չորացրին և Ամուր գետի ափին մի անգամից բարձրացավ մի նոր արդյունաբերական քաղաք իր գործարաններով և ֆաբրիկաներով, յերկհարկանի տներով, հիվանդանոցներով, ակումբներով, խանութներով, կինոթատրոններով։ Այդ քաղաքը կոմսոմոլսկն է՝ Խորհրդային Միության ամենայերիտասարդ քաղաքներից մեկը։ Նոր քաղաք է կառուցված նաև Յենիսեյի գետաբերանի մոտ — դա Իգարկան է՝ բեվեռային նավահանգստային քաղաքը։

Տալգայում միայն յերեք գծով ե անցկացված յերկաթուղի-
մի յերկաթուղագիծը ձգվում ե տալգայի հարավային սահմա-
նագծի գրեթե յերկարուծյամբ՝ Լենինգրադ-Վլադիվոստոկ։ Մյուս
յերկուսը տալգան լայնքով են կտրում՝ 1. Լենինգրադ-Մուր-
մանսկ ե 2. Վոլոգդա-Արխանգելսկ։

Տայգայի տնտեսութեան համար մեծ նշանակութիւն ունեն գետային ճանապարհները և հյուսիսային ծովային ճանապարհը: Հյուսիսային ծովային ճանապարհն անցնում է Հյուսիսային Սառուցյալ ովկիանոսի բեվեռային ծովերով: Բացի գետային ճանապարհներից, տայգայում այժմ զգլում են ավտոմոբիլային ճանապարհներ (տրանսներ):

Մպիտակ-Բալթիկ ծովյան ջրանցքը

Տայգայի հյուսիս-արևմտյան մասում ֆինլանդիայի սահմանի մոտ կան անսպառ հարստություններ՝ ճուր անտառներ, մուշտակամորթ գազաններ, հանքեր, սպիտակ ածուխ։ Սակայն ցարական իշխանության սրով այս յերկիրը վայրենի յեր և

անմարդաբնակ։ Չկար և՛ ճանապարհային հաղորդակցութիւն։
Յեւ անա խորհրդային իշխանութիւնն այդտեղի լճերի և դե-
տեր միջով բացեց նավարկելի մի ճանապարհ, վորն իրար ե-
միացնում յերկու ծով՝ Սպիտակ և Բալթիկ։ Այդ՝ Ստալինի
անվան Սպիտակ-Բալթիկ ծովյան ջրանցքով կարելի
յե 5—6 որում Լենինգրադից հասնել Սպիտակ ծովը։ Իսկ առաջ
այդ ճամբորդութեան համար պետք եր 17 օր, վորովհետև ան-
հրաժեշտ եր շրջանցել Յեվրոպայի հյուսիսային ափերը։

Սպիտակ ծովի ափին, Հյուսիսային Դվինայի գետաբերա-
նի մոտ գտնվում ե խոշոր մի նավահանգիստ՝ Արխան-
գելսկը, վորտեղից անտառանյութ ե փոխադրվում արտա-
սահման։

Վարժութիւն.— 1. Գտեք ԽՍՀ Միութեան բուսական քար-
տեղի վրա տայգայի տարածման շրջանը։ 2. Գտեք ԽՍՀ Միու-
թեան քարտեղի վրա Վերխոյանսկ, Արխանգելսկ, Իգարկա,
Կոմսոմոլսկ, Բերեզնիկի քաղաքները։ Քարտեղի վրա կարգացե՛ք
տայգայի գոտում գտնվող մյուս խոշոր քաղաքների անունները։

Տ Ո Ւ Ն Դ Ր Ա

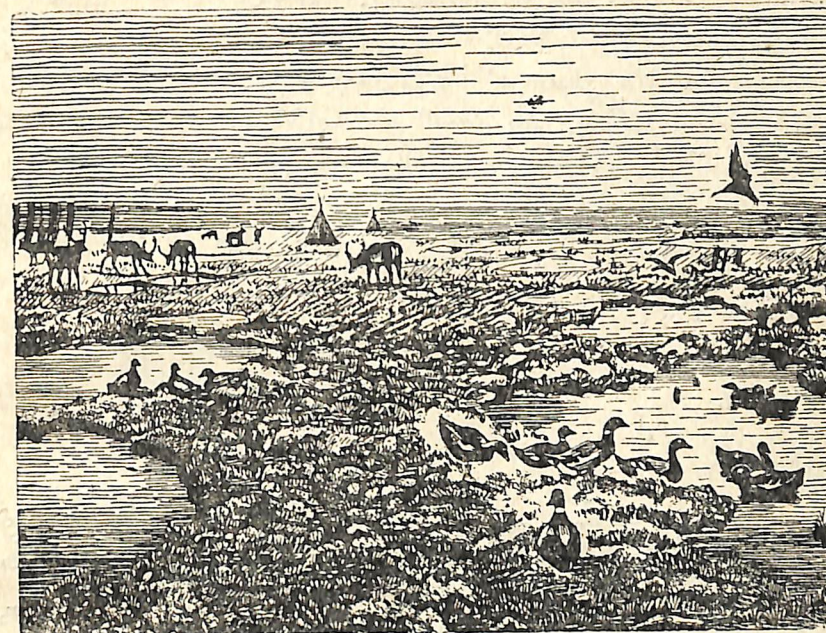
Տայգայից դեպի հյուսիս, Սառուցյալ Ովկիանոսի ափին
գտնվում են անտառազուրկ տարածութիւններ, ուր ուժեղ
ցրտի պատճառով ծառեր չեն աճում, և այդ ամբողջ տարա-
ծութիւնը ծածկված ե մամուռներով, քարաքոսներով։ Այդ ան-
տառազուրկ շրջանը կոչվում տունդրա։

Տունդրան ձգված ե դաշտավայրում, նրա մակերեւութը
տեղ-տեղ բլրապատ ե, իսկ տեղ-տեղ՝ հանդիպում ենք նաև
լեռնոց տունդրայի։

Տունդրան համարյա ամբողջապես ընկած ե բեվեռային
շրջանից այն կողմը, ուր ձմեռն արեւը որերով, նույնիսկ
ամիսներով բոլորովին չի յերևում։

Տունդրայի ափերին սառը ծովերը ծածկված են սառցի
համատարած շերտով։ Ձմեռն այստեղ տևում ե 8—9 ամիս։
Սառնամանիքը, բուքը, սառը և չոր քամիներն այստեղ հա-

ճախակի յերևույթ են։ Չյունն առատութեամբ չի գալիս և
հողը շատ խորն ե սառչում։

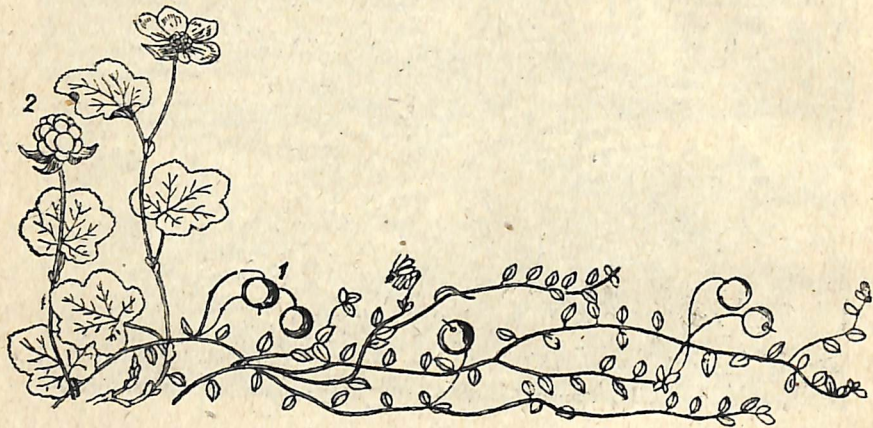

Տունդրան ամռանը

Ամառը տունդրայում կարճատև ե լինում։ Որերով և նույ-
նիսկ ամիսներով արևը մայր չի մտնում, բայց նրա ճառա-
գայթներն անչափ թեք են ընկնում, վոր տունդրան չի տա-
քանում։ Այդ իսկ պատճառով այնտեղ հողի մակերևութից
50—100 սմ. խորութեան վրա գտնվում ե հավերժական սա-
ռած շերտ։ Այդ շերտը չի թողնում, վոր ջրերն անցնեն գետ-
նի խորքերը։ Այդ պատճառով ձնհալից հետո տունդրայում
գոյանում են ճահիճներ և լճեր։ Տունդրայի գոտով անցնում
են նաև մեծ գետեր, վորոնք սկիզբ են առնում հարավային
հեռավոր յերկրներից և թափվում են բեվեռային ծովերը, որի-
նակ՝ Պեչորան, Ուրը, Յենիսեյը և Լենան։

Տունդրայի բուսականութիւնը հարուստ չե։ Այստեղ չկան
անտառներ, վորովհետև սառած շերտի պատճառով ծառերը չեն
կարողանում խոր արմատներ գցել։ Յածրադիր տեղերում

աճում են մամուռներ, ավելի բարձրադիր տեղերում՝ քարա-
քոսեր, վորոնցից աչքի յե ընկնում յագեւլը: Յագեւլը մոխ-
րագուն է, մանրիկ, չոր տերեւներով, վորոնք նման են յեղջեր-
վի ճյուղավոր յեղջուրներին, նրա ցողունը ավելի փափուկ է
և հյութառատ: Յեղջերուն հաճուքով է ուտում այդ բույսը,
ահա թե ինչու յագեւլը կոչվում է նաև «յեղջերվի մամուռ»:
Տունդրայում այստեղ-այնտեղ պատահում են բեվեռային ցա-
ճած ծառեր, որինակ՝ կեչի, ուռի, սոճի, վորոնք կպած են

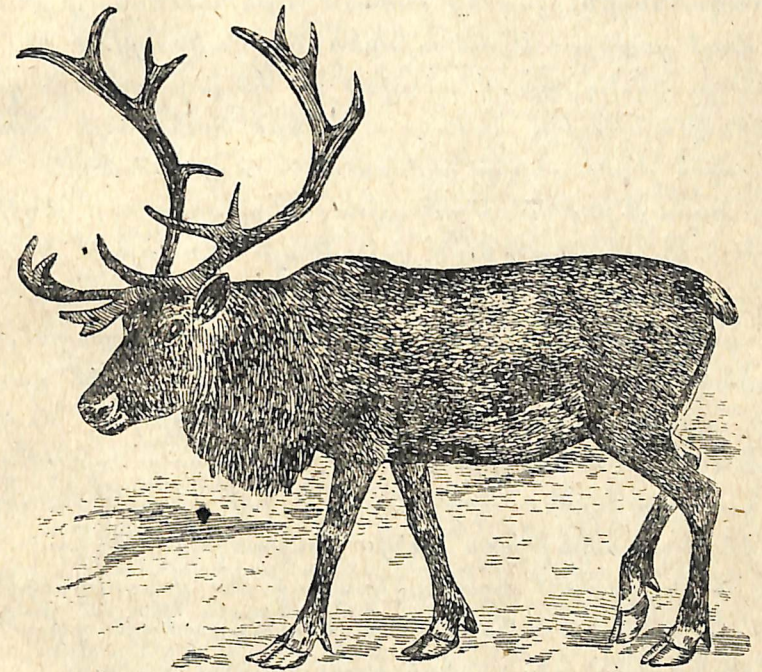

Տունդրայի բուսականութիւնը. 1. կապույտ հապալաս, 2. հավամրգի

գետնին: Այս գաճած ծառերի բարձրութիւնը լուցկու ձողիկի
բարձրութիւնից չի անցնում, այնպես վոր այդպիսի ծառերի
մի ամբողջ փունջ կարելի յե տեղավորել կոճակի ողակում:
Մամուռների մեջ ցրված են հատապտղային թփեր՝ լոռա-
մրգի, ճախնամորի, կապույտ հապալաս, հավա-
մրգի: Միայն քամիներից պաշտպանված տեղերում են աճում
վառ ծաղիկներով խոտեր:

Տունդրայի կենդանական աշխարհն աչքի յե ընկնում իր
բազմազանութեամբ, սակայն կենդանիների թիվը մեծ չէ: Տուն-
դրայի գլխավոր կենդանին հյուսիսային յեղջերուն է:
Բներում ապրում են բեվեռային մկները, վորոնք սըն-
վում են քարաքոսով և մամուռով: Շատ կան բեվեռային
աղվեսներ և բեվեռային բվեր, վորոնք վորսում են
բեվեռային մկներ և չվող թռչուններ: Հաճախ պատահում են

և գայլեր: Ամառը տունդրան լցվում է մոծակների բզզոցով,
վորոնք մառախուղի նման պատում են ամեն մի կենդանի
եյակի: Ամառը լճերի ավերն են գալիս զանազան չվող թռչուն-
ներ՝ բագեր, սագեր, կարացներ: Լճերում և գետերում
բազմաթիվ ձկներ կան: Տունդրայի կենդանիները և թռչուն-
ները (աղվեսը, բուն և այլն) ձյունի պես սպիտակ են: Այդ
սպիտակ գունն ոգնում է նրանց գոյութեան կովում:

Հյուսիսային յեղջերու

Խորհրդային Միութեան մեջ տունդրաները զբաղում են
վրաստանից 40 անգամ ավելի մեծ տարածութիւն: Սակայն
այդ անձայրածիր տարածութիւնը շատ նոսր բնակչութիւն
ունի: Այստեղ ապրում են նեններ, սամներ, լու՛որա-
վետլաններ և տելմեններ: Տունդրաներում կա մի քանի
քաղաք. այդ քաղաքներում, ինչպես և գետերի ավերին, գե-
րակշռում են ռուսները:

Համարյա այս բոլոր ժողովուրդներն զբաղվում են վոր-

աորդությամբ, ձկնորսությամբ և յեղջերվապահությամբ: Սրանք գրեթե բոլորն ել քոչվոր են՝ փոխադրվում են մի տեղից մյուսը, կեր վորոնելով իրենց յեղջերուների համար,

Տունդրայի փողովորդներն աղքատ եյին ապրում ցարական իշխանության որով: Նրանք գտնվում եյին տունդրայի խիստ բնության տիրապետության տակ: Խորհրդային իշխանությունը տունդրայից քչեց բոլոր չարչիներին և մեծագնորդ վաճառականներին, վորոնք լափում եյին տունդրայի բնակչության փող թարխը: Այժմ այստեղ կազմակերպված են ֆակտորիաներ: Տունդրայում բացված են կուլտրազաներ, դպրոցներ, կինոթատրոններ, հիվանդանոցներ: Տունդրայի բնակչության բոլոր յերեխաները սովորում են դպրոցներում:

Տունդրայի բնակչության գլխավոր զբաղմունքը յեղջերվապահությունն է: Յեղջերուն վոչ միայն ծառայում է քոչվորին (լծում են սահնակին, սնվում են նրա մսով, մորթին ոգտագործում են հագուստեղեն պատրաստելու և բնակարաններ կառուցելու համար), այլ և այժմ բազմացվում է արդյունաբերական նպատակով: Յեղջերվի միսն ուղարկվում է պահածոների գործարանները, նրա մորթին նույնպես ոգտագործվում է արդյունաբերական նպատակներով:

Մեծ նշանակութուն ունի մուշտակամորթ գազանների վորսը: Տունդրայում կազմակերպված են վորսորդների արտելներ, հիմնվում են ֆերմաներ՝ մուշտակամորթ գազանների ամենաթանկագին տեսակները բազմացնելու համար:

Տունդրայում հանածո հարստությունները դեռևս վոչ բոլոր տեղերումն են հետազոտված: Ամենից ավելի լավ են հետազոտված Կոլա թերակղզու ընդերքը: Այստեղ ճահիճների և լճերի միջև բարձրանում են Խիբինի լեռները: Մի քանի տարի առաջ այս յերկիրն անմարդաբնակ էր: Մերթ այստեղ, մերթ այնտեղ կարելի յեր հանգիպել սառած հովիվների, վորոնք արածացնում եյին յեղջերուների հոտեր: Սակայն Խիբինի լեռների հետազոտությունը ցույց տվեց, վոր նրանց ընդերքում ապատիտ կա թաղնված, վորը պետքական է հողի պարարտացման համար: Խիբինում այժմ բարձրացել է մի նոր

քաղաք՝ Կիրովսկը, ուր վերամշակվում է ապատիտ: Կիրովսկ քաղաքը դեռևս յերիտասարդ է. նրա կառուցումն սկսվեց 1931 թվականին: Բայց այստեղ արգեն կան մի քանի ֆաբրիկաներ ու գործարաններ, շատ քարաշեն տներ, մի քանի դպրոց, հիվանդանոց, ալումբ, գրադարան և մի մեծ հնչուն կինո: Կիրովսկի փողոցներով անցնում են ավտոներ և ավտոբուսներ: Քաղաքի մոտ կառուցված է էլեկտրակայան, վորը էլեկտրատեներգիա յե տալիս քաղաքին և հանքահորերին: Ահա այսպես վերածնվեց Խիբինի վայրենի տունդրան:

Տունդրայի բնակիչներն առաջներում հաճախ եյին սովի մատնվում: Նրանք սնվում եյին միորինակ կերակրով՝ ձկնեղենով, յեղջերվի և ծովային գազանների մսով: Միայն խորհրդային կոոպերացիան սկսեց տունդրա փոխադրել ցորենի ալյուր և աղ: Այստեղ վոչ մի գաղափար չունեյին բանջարեղենի մասին, չունեյին բանջարանոցներ, արտեր: Վոչվոք չեր կարող մտածել, վոր սառած հողում, ճահիճներում կարելի յե բանջարեղեն մշակել: Բայց խորհրդային իշխանությունը կարողացավ այդ ել անել: Այժմ Կոլա թերակղզում, Կիրովսկ քաղաքին մոտիկ հիմնված է գյուղատնտեսական փորձակայան, ուր մշակում են վոչ միայն կարտոֆիլ և կաղամբ, այլ և յելակ: Այդ փորձակայանն ապացուցեց բոլորին, վոր տունդրայում հնարավոր է զբաղվել և՛ բանջարաբուծությամբ, և՛ հողագործությամբ: Արդարացան հայտնի ստալինյանի՝ Ս. Մ. Կիրովի խոսքերը. «Չկա այնպիսի հող, վոր խորհրդային իշխանության որով հնարավոր չլինի հմուտ ձեռների շնորհիվ ծառայեցնել մարդկության բարորությանը»:

Տունդրայում առայժմ մի յերկաթուղի կա Կոլայի թերակղզում—դա Կիրովյան յերկաթուղին է: Մնացած տարածության վրա հաղորդակցությունը պահպանվում է սահնակներով, վորոնց լծում են յեղջերու կամ շուն: Ճանապարհազուրկ տունդրայում մեծ նշանակութուն ունի գետերի ոգտագործումը՝ նավագնացության համար: Կոլայի թերակղզում գտնվում է մի մեծ նավահանգստային քաղաք՝ Մուրմանսկը: Դա առանձնապես աչքի յե ընկնում նրանով, վոր չի սառչում՝ շնորհիվ իր մոտով անցնող ծովային տաք հոսանքի:

Վարժություններ. — 1. Գտեք իՍՆ Միութեան բուսական քարտեզի վրա տունդրայի տարածման շրջանը: 2. Գտեք իՍՆ Միութեան քարտեզի վրա Կիրովսկ և Մուրմանսկ քաղաքները:

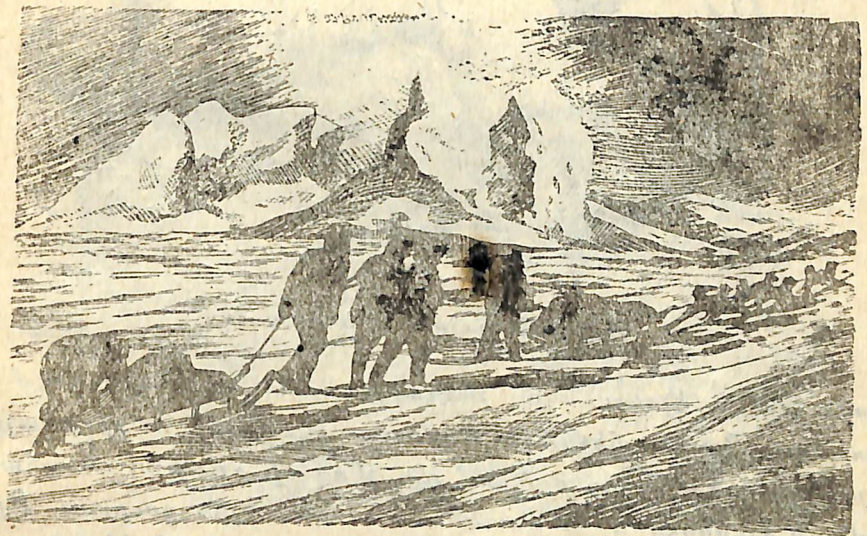
ԲԵՎԵՌԱՅԻՆ ԳՈՏԻ

Հյուսիսային բեվեռի շուրջը, մինչև Յեվրոպայի, Ասիայի և Ամերիկայի ափերը, մի քանի հազար կիլոմետր տարածութեան վրա ձգվում է Հյուսիսային սառուցյալ ովկիանոսը: Այդ ովկիանոսի զրեթե կեսը՝ Յեվրոպայի և Ասիայի հյուսիսային ափերից մինչև բեվեռը, պատկանում է Նորհրդային Միութեանը: Այդ շրջանը մեր Միութեան ամենահեռավոր հյուսիսային մասն է: Դա կոչվում է բեվեռային գոտի կամ Արկտիկա:

Բեվեռային գոտու բնությունը շատ խիստ է: Սառուցյալ ովկիանոսի ափերին և ովկիանոսում գտնվող կղզիներում հավերժական ձմեռն է թագավորում: Ամառը մի յերկու ամիս սառուցքը հալվում է ովկիանոսի ափերին: Յերբ հեռանում ես ափից դեպի խորքը, ովկիանոսի յերեսին նկատում ես լողացող սառցի մանր կտորներ: Դա արդեն նշան է, վոր այդտեղից վոչ հեռու՝ հյուսիսում, ովկիանոսը ծածկված է համատարած սառցային ծածկույթով: Յեվ, իսկապես, վորքան հեռանում ես ափից, այնքան շատ ես հանդիպում սառցի և վերջապես մոտենում ես սառցադաշտերի, վորոնք ծածկում են ամբողջ ովկիանոսը: Սառցադաշտերում միայն սառցահատով կարելի յե ճանապարհ բաց անել: Բայց դա կապված է մեծ վտանգների հետ: Դեպի բեվեռը սառցահատներն ել անկարող են ճանապարհ բաց անել, այնչափ այնտեղ անանցանելի յեն սառցադաշտերը: Միայն սավառնակով կարելի յե բեվեռին հասնել:

Ձմեռն այս երկրում արեւ մի քանի ամիս բոլորովին չի յերեւում, և իշխում է բեվեռային գիշերը: Կոլայի թեթևկղզու հյուսիսային ափերին բեվեռային գիշերը տեւում է

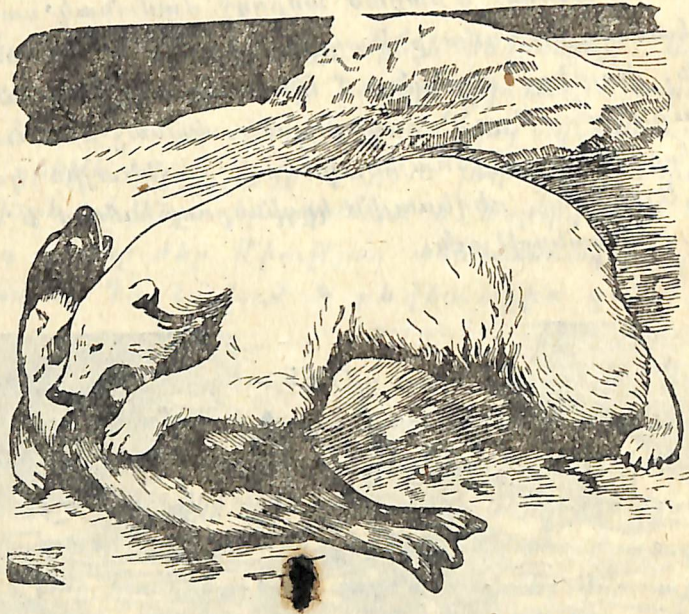
յերկու ամիս, Նոր Յերկիր կղզում՝ չորս ամիս, իսկ Հյուսիսային բեվեռում՝ կես տարի: Ամառը, ընդհակառակը, արեն ամիսներով մայր չի մտնում, և իշխում է բեվեռային ցերեկը: Սակայն, միևնույն է, արեւի ճառագայթներն այնպես թեք են ընկնում, վոր շատ և շատ թույլ են տաքացնում այդ վայրերը: Բեվեռային կղզիներում բնությունը կենդանանում է միայն 2—3 ամսով: Մնացած ամբողջ ժամանակ՝ սառուցքն է տիրապետում: Ամառվա ընթացքում ձյունն ու սառուցքը հալվում են, ժայռերը մերկանում են, տեղ-տեղ յերեւում է աղքատ բուսականութուն՝ քարաքոսներ, կանաչ մամուռաբձեր, մանր ծաղիկներ—բեվեռային կակաչ, բեվեռային զանգակածաղիկ: Այսպիսով, բեվեռային կղզիներում աճում է տունդրայի բուսականութուն:

Սահնակներով ճանապարհորդութուն բեվեռային շրջանում

Բեվեռային գոտում շատ զանազան կենդանիներ կան. ովկիանոսի սառցի վրա և բեվեռային կղզիներում թափառում են սպիտակ արջեր: Ովկիանոսում կան՝ փուկ, ծովացուլ, կիտ և զանազան ձկներ: Ամառը փոկերը դուրս են գալիս

Նոր և սառույցների վրա արևի տակ տաքանում են: Նոր Յերկրի ժայռոտ ափերին հոտերով հավաքվում են ծովացու-
լերը, ափերին նույնիսկ կիտ ել ե յերևում: Կղզիների ծովա-
փնյա ժայռերին բռն են դնում անթիվ-անհամար քանակու-
թյամբ թռչուններ՝ այդ երուկ, սուզահավ, վորոր: Յեր-
բեմն սրանց բների շարքը բռնում ե մի քանի կիլոմետր տա-

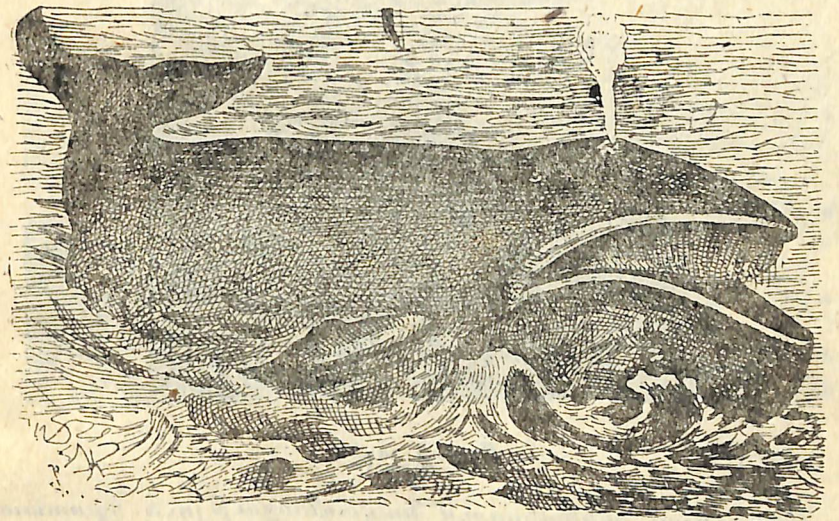

Սպիտակ առջը փոկ ե ուտում

բաժություն: Թռչունները մառախուղի պես շրջապատում են ժայռերը: Նրանց ճիչն ու աղմուկը լսացնում ե շրջակայքը: Այդպիսի տեղերն անվանում են թռչնի շուկա: Կարճատև ամառն անցնում ե և մոտենում ե ձմեռային ցուրտը: Թռչունները չվում են հարավ՝ դեպի ավելի տաք յերկիրներ:

Ձմեռը հեռավոր հյուսիսում իշխում ե բեվեռային գիշերը: Բոլոր կենդանիները թաքնվում են: Միայն սպիտակ առջն ե յերբեմն թափառում սառցային անապատում: Յերբեմն լե-
կինքը պարզվում ե և լուսնի լույսն ու աստղերի ցոլքը լու-
սավորում են այդ անապատը: Յերբեմն լուսավորում ե հյու-
սիսափայլը:

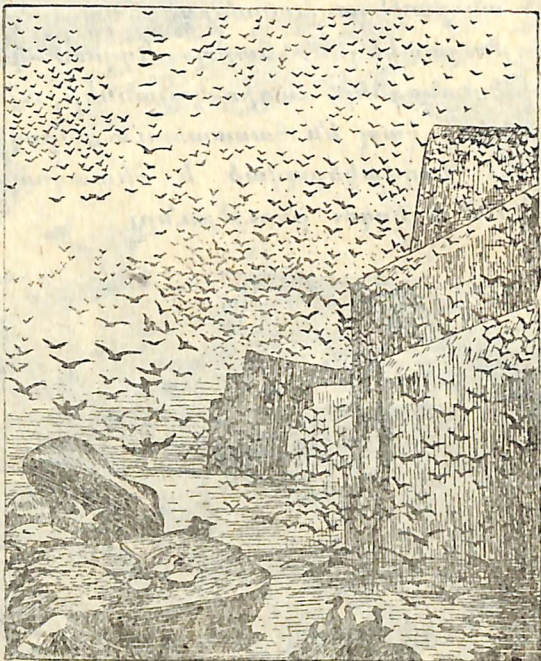
Վոչ բոլոր բեվեռային դաշտերն են բնակելի: Համեմատա-
բար խիտ բնակչություն կա Նոր Յերկրում: Հոկտեմբերյան հեղափոխությունից հետո այդ կղզում կազմված են մի քանի
գյուղեր, ուր ապրում են նեններ: Նենները համախմբված են վորսորդական արտեհներում: Ծովային զազաններ վորսա-
լու համար նրանք ծով են դուրս գալիս մոտորային նավակով: Վորսում են բեվեռային աղվես, սպիտակ առջ: Նոր Յերկիր
են գնում շոգենավեր, վորոնք նենների համար տանում են ամեն տեսակի անհրաժեշտ ապրանքներ, վառոդ, զենք և նրան-
ցից ստանում մուշտակեղեն, ճարպ: Կղզում կառուցված են
գլորոցներ, հիվանդանոցներ, ռադիո-կայաններ, այնպես վոր Նոր Յերկրի
բնակիչները կապ են հաստատում ամբողջ Խորհրդային Միության հետ:
Կազմակերպված ե հետազոտական կայան, վորը հետազոտում ե կղզու բնությունը:

Կ ի տ

Առանձնապես լավ ե դրված ձկնորսությունը: Ձկնորս-
ները ծով են դուրս գալիս տանյակ նավերով: Ձկնորսներին
օգնություն են ցույց տալիս սառցահատները, սավառնակները
և ռադիոն: Ձկները հենց այստեղ ել աղում են, չորացնում և
ապխտում:

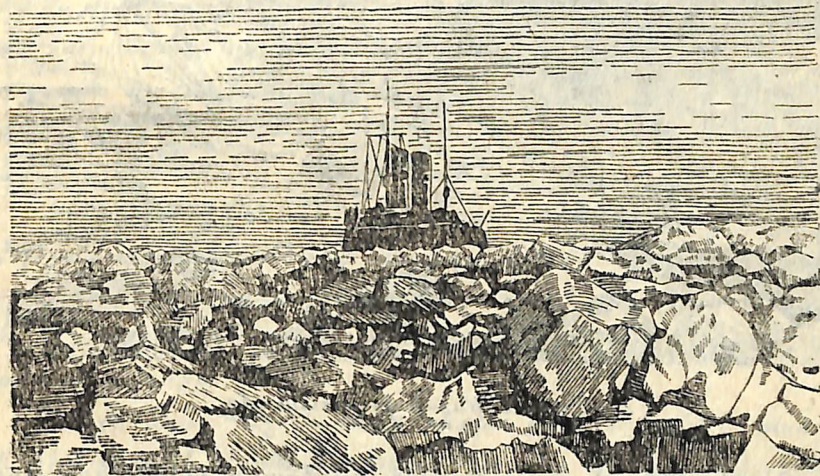
Ձկներ վորսում են տրաուլերներով: Խորհրդային նոր տրաուլերը մի ամբողջ լողացող գործարան է: Նա վոչ միայն վորսում է ձուկ, այլ և այդ ձուկը նույն տեղում մշակության և յենթարկում և դարձնում պատրաստի մթերք: Տրաուլերի վրա փոշի յեն դարձնում ձկան փսիկները, իսկ ձկան լյարդից հանում են ձկան յուղ: Վորը դործ է ածվում և վորպես բուժիչ միջոց, և կերակրի մեջ:

Թռչնի շուկա

Սառուցյալ ովկիանոսում նավագնացություն հաստատվեց խորհրդային իշխանության որով: Խորհրդային Միության հյուսիսային ծովափի ամբողջ յերկայնքով ձգվում է նավագնացային ճանապարհները: Կղզիների վրա կան ռադիոկայաններ, բեվեռային յեղանակը և բեվեռային սառույցների շարժումն ուսումնասիրող հետազոտական կայաններ, վորոնց շնորհիվ ռադիոկայանները մեծ ոգնություն են ցույց տալիս բեվեռային ծովերում գտնվող նավերին: Ամեն տարի ուղարկվում են

սառցահատներից և սավառակներից բաղկացած գիտարշավներ: Խորհրդային Միության սառցահատները լավագույններն են աշխարհում: Մինչև խորհրդային իշխանության հաստատումը Հյուսիսային Սառուցյալ ովկիանոսը համարյա բոլորովին չեր ոգտագործվում ծովագնացության համար, վորովհետև իր ափերի մոտ նա սառչում է 9—10 ամսով, իսկ ափելի հյուսիս՝ մշտապես սառցապատ է: Յարական իշխանության որով մի քանի անգամ փորձել են կտրել անցնել ովկիանոսը, սակայն այդ ճանապարհորդությունը՝ Մուրմանսկից մինչև Բերինգյան նեղուցը՝ յերեք տարի յեր տևում: Այդ գիտարշավը կարճատև ամառվա ընթացքում անցնում եր աննշան տարածություն և հենց վոր ձմեռը վրա յեր հասնում, մոտենում եր ափերին և ձմեռում այնտեղ, սպասելով հետեվյալ ամառվան:

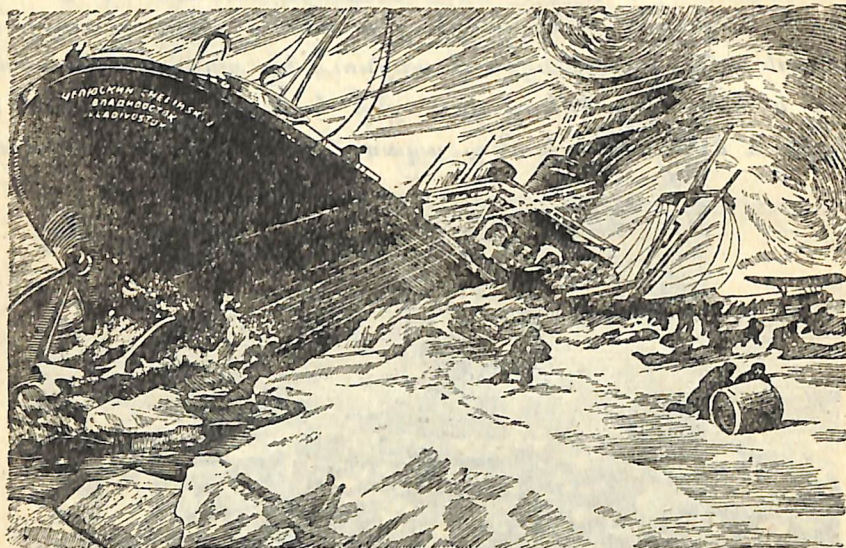

Սառցահատ

Ներկայումս Սառուցյալ ովկիանոսը յուրացված է: Խորհրդային իշխանությունն իր սառցահատների և խիզախ բեվեռախույզների հաջող պայքարով ապացուցեց ամբողջ աշխարհին, վոր Սառուցյալ ովկիանոսի վրա կարելի յե կանոնավոր նավագնացություն հաստատել: 1932 թ. ամառը Ո. Յու. Շմիդտը «Միբիրյակով» սառցահատով ամառվա յերեք ամիս

ների ընթացքում ձեղքեց-անցավ Սառուցյալ ովկիանոսը՝ Մուր-մանակից մինչև Բերինգյան նեղուցը:

Նույն Ո. Յու. Շմիդտին հաջողվեց 1936 թ. «Չելյուսկին» շոգենավով հաղթահարել այդ տարածությունը ձմեռվա ամիսների ընթացքում, չնայած վոր այդ շոգենավը իսկական սառցահատ չէր: Դրանով նա ապացուցեց, վոր Սառուցյալ ովկիանոսը կարելի չէ անցնել վոչ միայն ամառը, այլ և ձմեռը, միայն պետք է կարողանալ՝ կռվել սառույցների դեմ:

«Չելյուսկին»-ի խորտակումը

«Չելյուսկին»-ի արշավը հաջողությամբ պսակվեց: Շոգենավը հասավ իր նպատակին: Բայց հենց վոր նավը դուրս յեկավ Սառուցյալ ովկիանոսից, ուժեղ մրրիկը նրան կրկին յետ քշեց դեպի Սառուցյալ ովկիանոսը, ուր և նա վիտորվարի 13-ին ջարդվեց սառույցներից: Շոգենավը ընկղմվեց: Ո. Յու. Շմիդտը և գիտաբանները 100-ից ավելի մասնակիցները տեղավորվեցին սառցադաշտում: Այն սառցադաշտը, վորի վրա յերկու ամիս շարունակ գտնվում էր Շմիդտի ճամբարը, լաստի նման լողում էր ովկիանոսի ջրերում: Հոսանքը նրան տանում էր մի տեղից մյուսը, սառցի վրա ձեղքվածքներ էին գոյա-

նում և նա կոտրվում էր: Ճամբարին մահ էյին սպառնում հարեվան սառցադաշտերն ու սառցասարերը: Սառնամանիքն ուժեղ էր, յերբեմն հասնում էր 40 աստիճանի: Յերկու ամիս շարունակ ամբողջ աշխարհը մեծ հուզմունքով հետևում էր Շմիդտի ճամբարի վիճակին: Ամառը մոտենում էր և սառցադաշտն անտիճանաբար հալվում:

Խորհրդային Միությունն շտապ կարգով պատրաստում էր իր սառցահատներն ու սավառնակները: Գտնվեցին հերոսներ, վորոնք իրենց վրա վերցրին ճամբարը փրկելու պարտավորությունը: Իրենք՝ ճամբարում գտնվողները, մեծ արիությամբ կռվում էյին տարերքի դեմ. բնակարաններ էյին կռուցում, լիակատար կարգ ու կանոն էյին հաստատում, ռադիոյով ամբողջ աշխարհին հաղորդում էյին, թե ինչպես են ապրում սառցի վրա, չէյին կորցնում իրենց հույսը, վոր սոցիալիստական հայրենիքը կփրկի իրենց կորստից: Յեվ, իսկապես, խորհրդային սավառնորդները Սառուցյալ ովկիանոսում մահվան ճիրաններից խլեցին Շմիդտի ճամբարում գտնվողներին և իրենց թեվերի վրա նրանց ցամաք փոխադրեցին:

Չելյուսկինյանների և խորհրդային սավառնորդների հերոսության լուրը կայծակի արագությամբ տարածվեց ամբողջ աշխարհում: Խորհրդային Միության մեջ յերեխան անգամ գիտե, թե ովքեր են չելյուսկինյանները և նրանց փրկող հերոս սավառնորդները:

Նույն ձևով հուշակ ձեռք բերին նաև «Լիտկե» սառցահատի գիտաբանների մասնակիցները, վորոնք մի ամառվա ընթացքում ձեղքեցին-անցան Սառուցյալ ովկիանոսը՝ առանց վորեմի պատահարի:

1937 թ. Խորհրդային Միությունը Հյուսիսային բեվեռ ուղարկեց սավառնակներից բաղկացած մի մեծ գիտաբանական արշավ, վորի կազմի մեջ մտնում էյին 42 հոգի՝ ակադեմիկ Ո. Յու. Շմիդտի գլխավորությամբ: Գիտաբանները մասնակցում էյին և չելյուսկինյաններին փրկող Խորհրդային Միության Հերոս սավառնորդներ Վոդոպյանովը և Մուրկովը: Թուխը սկսվեց Մոսկվայից: Գիտաբանները Հյուսիսային բեվեռ հասավ մայիսի 21-ին:

Այդ հաղթանակը վստիկ տառերով գրված է բեվեռի նվաճման պատմութեան մեջ: Բեվեռի շրջակայքում, դրեյֆոդ սառցի վրա կառուցեցին բեվեռային կայան, ուր գիտական հետազոտութեան համար մնացին Խորհրդային Միութեան հերոսներ՝ Պապանինը, Շիրշովը, Կրենկելը և Ֆեդորովը: Այդ կայանն Արկտիկայում աշխատեց 9 ամիս: Հերոս պապանինյաններին մեր սովառնորդներն ու սառցահատները բարեհաջող կերպով փոխադրեցին հայրենիք:

Նույն 1937 թ. յերկու անգամ անվայրեջք թռիչք կատարվեց Մոսկվայից—Ամերիկա՝ Հյուսիսային բեվեռի վրայով. առաջին թռիչքին մասնակցում էին՝ Չկալովը, Բայդուկովը և Բեյակովը, յերկրորդին՝ Գրոմովը, Յուժաչեվը և Դանիլինը:

Խորհրդային բազաները այդ թռիչքներն ապարտեցին փայլուն հաղթանակով:

Վարժություններ. — 1. Գտեք ԽՍՀ Միութեան քարտեզի վրա Հյուսիսային ծովային ճանապարհը: 2. Ուշագիշտ նայեցեք ԽՍՀ Միութեան զոռաշխարհագրական քարտեզին, ինչպիսի կենդանիներ եք տեսնում բեվեռային գոտում:

V. ԽՍՀ ՄԻՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ

Ըստ իր բնական տաճանին գոտիների, մենք ծանոթացանք Խորհրդային Միութեանը՝ նրա բնութեան պատկերներին, բնակչութեան զբաղմունքին և սոցիալիստական շինարարութեանը: Այժմ կրկենք անցած նյութը, վորպեսզի Խորհրդային Միութեան մասին լրիվ գաղափար կազմենք:

1. ԽՍՀ ՄԻՈՒԹՅԱՆ ԲՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՅԵՎ ՄԱԿԵՐԵՎՈՒՅԹԸ

ԽՍՀ Միութեան ֆիզիկական քարտեզի վրա ինչ պայմանական նշաններով են ցույց տրված ծովի մակերեվույթից բարձր և ցածր գտնվող դաշտավայրերը, բարձրությունները, միջին բարձրության և շատ բարձր լեռները, հավերժաձյուն և սառցադաշտային լեռները:

Քարտեզից յերեվում է, վոր ԽՍՀ Միությունը մեծ մասամբ հարթավայրային յերկիր է, այստեղ գերակշռում են դաշտավայրերը, հարթությունները տեղ-տեղ բլրապատ են: ԽՍՀ Միութեան մեջ կան նաև լեռներ: Լեռները գտնվում են զլխավորապես ծայրամասերում:

Յույց տվեք քարտեզի վրա՝ Արեվելա-Յեվրոպական, Արեվմտա-Սիբիրական և Թուրանի դաշտավայրերը:

Յույց տվեք քարտեզի վրա հետեվյալ լեռներն ու բարձրությունները՝ Միջին-Ռուսական բարձրությունը, Մերձվոլգյան բարձրությունը, Միջին-Սիբիրական բարձրավանդակը, Ուրալյան լեռները, Կովկասի լեռնաշղթան, Խիբինի լեռները, Ալտայյան լեռնաշղթան, Տյան-Շան լեռնաշղթան և Պամիր լեռնաշխարհը:

Համեմատեցե՞ք այդ լեռներն բարձրութիւնները, վորոնք են նրանցից ավելի բարձր, վորոնք են ծածկված հավերժական ձյունով և սառցադաշտերով, վորտեղ են գտնվում ԽՍՀ Միութեան ամենաբարձր լեռնագագաթները:

ՀԱՆԱԾՈ ՀԱՐՍՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Մեր Միութիւնը հանածոներով շատ է հարուստ: Հողի ընդերքի հարստութիւնն անհրաժեշտ է սոցիալիստական տնտեսութեան զարգացման համար: Հողի ընդերքը հետազոտվում է ամենուրեք՝ և հեռավոր տունդրայում, և տայգայի խորքերում, և կիզիչ անապատներում:

ԽՍՀ Միութիւնն իր նավթային պաշարով առաջին տեղն է զբաղում ամբողջ աշխարհում: Շատ նավթ կա Կովկասում — Բաքուում, Գրոզնում: Գտնված են նավթի նոր հանքատեղեր տայգայում, տափաստաններում:

ԽՍՀ Միութիւնն իր քարածխի պաշարով յերկրորդ տեղն է զբաղում ամբողջ աշխարհում: Գլխավոր հանքատեղերն են Դոնբասը և Կուզբասը:

ԽՍՀ Միութիւնն իր պղնձահանքի պաշարով նույնպէս յերկրորդ տեղն է զբաղում ամբողջ աշխարհում: Գլխավոր հանքատեղերն են Կրիվոյ Ռոզը, Կերչը և Ուրալը:

Հիշեցե՞ք, թե Խորհրդային Միութեան մեջ ել ի՞նչ հանածո հարստութիւններ կան: Քարտեզի վրա ցույց տվե՞ք նրանց բաշխումը:

Գ Ե Տ Ե Ր Ը

Գտե՞ք քարտեզի վրա հետեւյալ գետերը՝ Դնեպր, Դոն, Վոլգա, Պեչորա, Ուրալ, Նեվա, Հյուսիսային Դվինա, Սիր-Զարիա, Ամուր-Դարիա, Ուր, Յենիսեյ, Լենա, Ամուր:

Այս գետերը վորտեղից են սկիզբ առնում, վոր ծովերն են թափվում: ԽՍՀ Միութեան մեջ գետերն ի՞նչպէս են ոգտագործվում:

Կ Լ Ի Մ Ա Ն

ԽՍՀ Միութեան բնական գոտիներն ուսումնասիրելիս մենք իմացանք, վոր մեր Միութեան մեջ տարբեր գոտիներում կլիման տարբեր է:

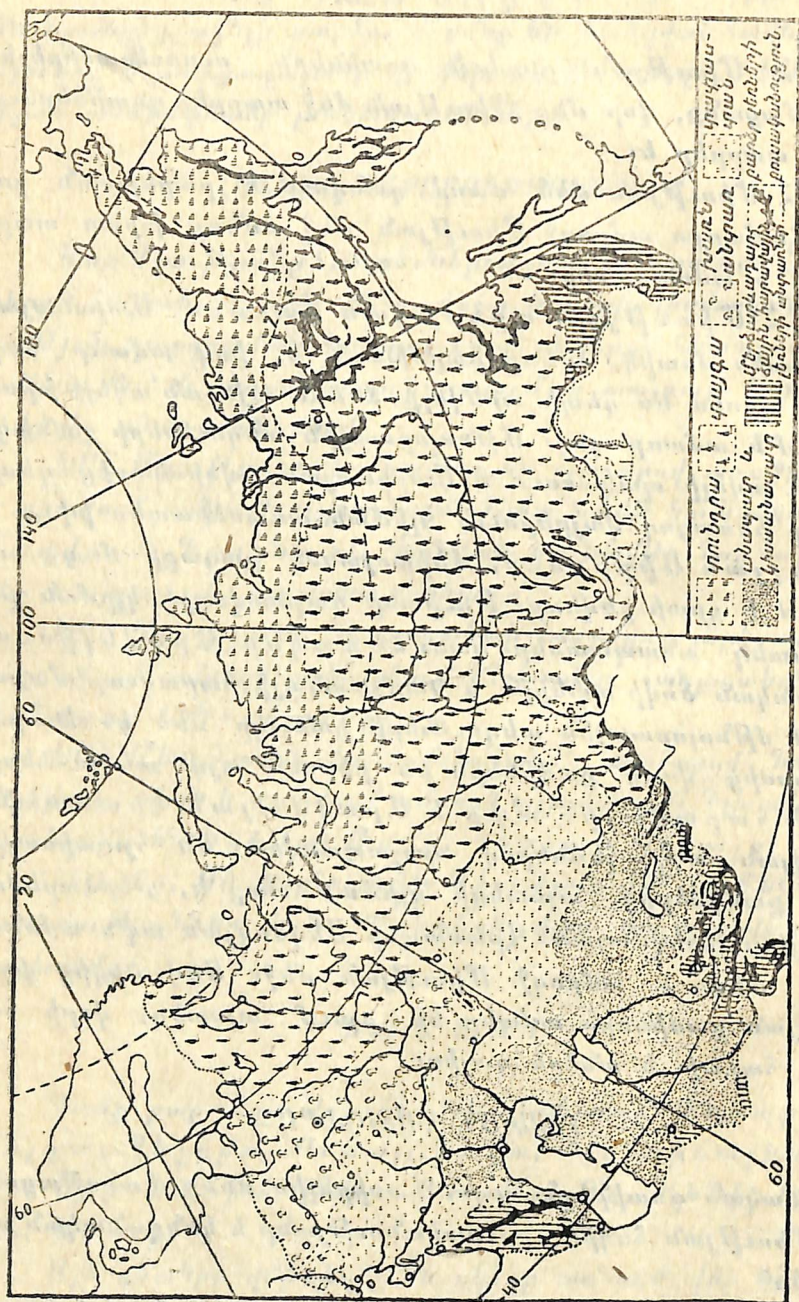
ԽՍՀ Միութեան մեծ մասը գտնվում է բարեխառն գոտում: Համարյա ամբողջ Միութեան մեջ ձմեռը խիստ տարբերվում է ամառվանից:

ԽՍՀ Միութեան արեւմտյան մասում, Ատլանտյան ովկիանոսին մոտիկ, ձմեռը բարեխառն է, իսկ ամառը՝ հով: Վորքան գնում ես դեպի արեւելք, ձմեռն այնքան ավելի խիստ է լինում և ամառը՝ շոգ: Մթնոլորտային տեղումների քանակն ավելի և ավելի պակասում է Ատլանտյան ովկիանոսից դեպի արեւելք հեռացող վայրերում: Կլիման առանձնապէս խիստ է Արեւելյան Սիբիրում, Վերխոյանսկ քաղաքի մոտ, ուր գտնվում է ցրտի բեկեռ: Թուրանի դաշտավայրի կլիման շոգ է. այստեղ անապատներ կան: Հեռավոր Արեւելքում՝ Ճապոնական ծովի ափերին և Կամչատկայի հարավ-արեւմտյան մասում մթնոլորտային տեղումների քանակը մեծ է: Խաղաղ ովկիանոսից փչող քամիներն են բերում այդ տեղումները: Ղրիմի հարավային ափը և Արեւմտյան Վրաստանի Սեւծովյան ափը լեռներով պաշտպանված են հյուսիսային ցուրտ քամիներից. այստեղի կլիման տաք է, մերձարեւմտ-հարձային: Արեւմտյան Վրաստանի Սեւծովյան ափն ամենախոնավ տեղն է ամբողջ Միութեան մեջ: Սեւ ծովից փչող արեւմտյան քամիներն ամպեր են քշում այստեղ, վորի համար և հաճախ են անձրեւ գալիս:

ԲՆԱԿԱՆ ԳՈՏԻՆԵՐԸ

Բնական գոտիներն ուսումնասիրելիս մենք ծանոթացանք ԽՍՀ Միութեան հողին, բուսականութեանը և կենդանական աշխարհին:

Հիշեցե՞ք, թե վոր տեղերում են տարածված սեւահողը և պոդզոլային հողը:

Հիշեցե՛ք, թե հարավից-հյուսիս ի՞նչպե՛ս են իրար հաջոր-
դում բույսերի տեսակները:

Հիշեցե՛ք, թե ի՞նչ կենդանիներ են ապրում տունըրայում, անտառներում, տավառատաններում, նրանք ի՞նչպիսի գույներով են հարմարվել իրենց միջավայրի պայմաններին:

Հողի, բուսականութեան և կենդանական աշխարհի բազմազանութիւնը բացատրւում է կլիմայի տարբերութեամբ: ԽՍՀ Միութեան մեջ հարավից-հյուսիս փոխվում է կլիման, դրա հետ միասին փոխվում է և հողը, և բուսական ու կենդանական աշխարհը:

Վուկլասիոնիի բարձր լեռներում կլիման փոխվում է լեռան ստորոտից դեպի գագաթը: Վերջան տեղը բարձր է — այժ քան ցած է լինում՝ ջերմության աստիճանը: Այդ իսկ պատճառով այստեղ բարձրության գոգերն թաց փոխվում է և բուսականությունը:

Կովկասիոնիի վորենվե բարձր լեռան ստորոտից մինչև գագաթը, յեթե զխոնք, կտեսնենք բուսականության նույնքան վտփոխութուն, վորքան Խորհրդային Միության վողջ անծայրածիր տարածության վրա՝ հարավից-հյուսիս, մինև Սառուցյալ ովկիանոսը:

ԽՍՀՄ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ

Յարական Ռուսաստանում արդյունաբերութիւնը միայն
մի յերկու-յերեք տեղ եր զարգացել: Մնացած ամբողջ յերկրում
գրեթե միջ մի տեղ ֆաբրիկաներ և գործարաններ չկային:

Ներկայումս ԽՍՀ Միության մեջ հիմնված և սոցիալիստական տնտեսութուն: Մեր Միությունը հետամնաց գյուղատնտեսական յերկրից դարձել և հզոր սոցիալիստական արդյունաբերական յերկիր, ուր գյուղատնտեսությունը հասել և զարգացման բարձրագույն աստիճանի: Փոխվել և Խորհրդային Միության քարտեզը: Ծայրամասերում, ուր հետամնացությունն ավելի շատ էր զգալի, աճել են կոլանտեսություններ, խորհունտեսություններ, գործարաններ, հանքահորեր, խոշոր և եկեղերակայաններ, քաղաքներ:

Քարտեզի վրա ցույց տվեք ԽՍՀ Միության գլխավոր արդյունաբերական կենտրոնները:

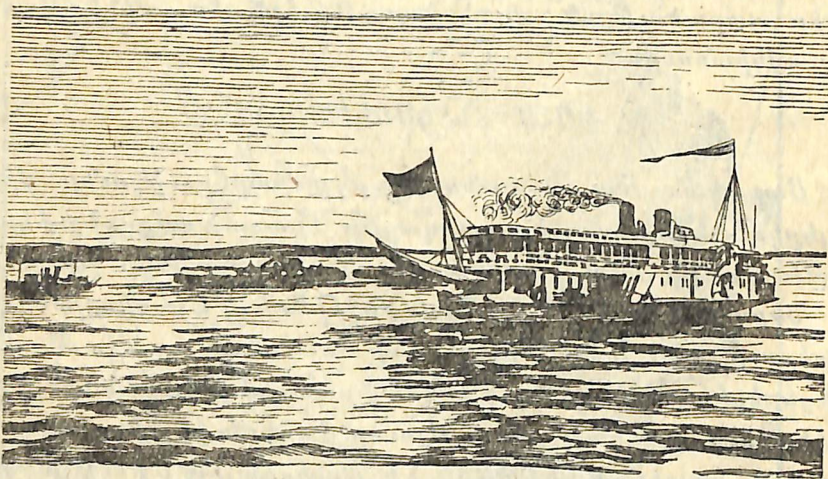
Արդյունաբերության աճին զուգընթաց աճել է և գյուղատնտեսությանը: Քայքայված անհատական գյուղական տնտեսությունների փոխարեն կազմված են կոլտնտեսություններ: Մեր Միության մեջ աշխատում են մի քանի հազար խորհրտնտեսություններ և մեքենատրակտորային կայաններ: Կոլտնտեսությունների և խորհրտնտեսությունների դաշտերում լայնորեն կիրառվում են գյուղատնտեսական մեքենաները:

ԽՍՀ Միությունը դարձել է աշխարհի ամենախոշոր սոցիալիստական գյուղատնտեսության յերկիրը:

ՀԱՂՈՐԴԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՃԱՆԱՊԱՐՀՆԵՐԸ

Հաղորդակցության ճանապարհները մեծ նշանակություն ունեն տնտեսության զարգացման համար:

Խորհրդային Միության գլխավոր յերկաթուղային հանգույցը Մոսկվան է:

Նավագնացություն Վոլգայի վրա

Ցարական Ռուսաստանում յերկաթուղիներ քիչ կային: Մեր Միության մեջ շատ տեղերում են գցված յերկաթուղա-

յին նոր գծեր և մի քանի տեղ յերկաթուղին ելեկտրոֆիկացված է:

Յերկաթուղիների հետ միասին մեծ նշանակություն ունի նալ գետային նավագնացության կարգավորումը: Ամենակայեվոր նավագնացային ճանապարհը Վոլգայի ճանապարհն է: Մեզ մոտ գետերը ջրանցքներով միացվում են իրար, վորպեսզի ավելի յեվս զարգանա գետային նավագնացությունը: Մեզ մոտ ծովերն են ջրանցքներով միացվում են իրար:

Հիշեցեք Մոսկվա-Վոլգա և Սպիտակ-Բալթիկ ծովյան ջրանցքները և ցույց տվեք նրանց տեղը քարտեզի վրա:

Մեծ նշանակություն ունի ծովային ճանապարհի նավագնացության կանոնավորումը: Քարտեզի վրա գտեք ալգ ճանապարհները:

Մեր Միության ծովերից նավագնացության համար ամենակարևորներն են Սեվ և Բալթիկ ծովերը, վորոնք մեր յերկիրը կարճ ճանապարհով միացնում են Յեվրոպայի և Ամերիկայի յերկրների հետ: Առանձնապես մեծ է Սեվ ծովի նշանակությունը, վորովհետև նա յերբեք չի սառչում, այնինչ Խորհրդային Միության մնացած բոլոր ծովափերը ձմեռը սառչում են (բացառություն է կազմում հեռավոր Մուրմանսկի ծովափը, ուր տաք հոսանքը թույլ չի տալիս, վոր ծովը մառչի):

Խորհրդային Միության գլխավոր նավահանգիստներն են՝ Լենինգրադը, Բաթումին, Ոդեսան, Վլադիվոստոկը, Մուրմանսկը, Արխանգելսկը:

VI. ԱՇԽԱՐՀԻ ՔԱՐՏԵԶԸ

Բացի ԽՍՀ Միությունից, յերկրագնդի վրա կան շատ ուրիշ պետութիւններ, բայց միայն ԽՍՀ Միութեան մեջ է իշխանութիւնը գտնվում բանվորների և աշխատավոր գյուղացիութեան ձեռքը, միայն ԽՍՀ Միութեան մեջ է կառուցված սոցիալիստական տնտեսութիւնը:

Մնացած բոլոր պետութիւններում յերկրի տերերը կապիտալիստներն ու կալվածատերերն են:

Կապիտալիստները, դուրս գալով իրենց յերկրի սահմաններից, իրենց տիրապետութեանն են յենթարկել յերկրագնդի ամենահարուստ յերկիրները: Այդ նվաճած յերկիրները կոչվում են գաղութներ:

Յեվրոպայի ամենագլխավոր կապիտալիստական յերկրներն են՝ Անգլիան, Ֆրանսիան, Գերմանիան և Իտալիան: Ամերիկայում՝ Ամերիկայի Միացյալ Նահանգները, Ասիայում՝ Ճապոնիան:

ԽՍՀ Միութիւնը Սեւ և Բալթիկ ծովերի միջոցով յեւթ ունի ղեպի Յեվրոպայի բոլոր պետութիւնները: Յեվրոպական պետութիւնների հետ կարելի յէ հաղորդակցութեան մեջ մտնել և յերկաթուղիների միջոցով: Անգլիան, Ֆրանսիան, Գերմանիան և Իտալիան ընկած են ԽՍՀ Միութիւնից ղեպի արեւմուտք: Նրանք գտնվում են Արեւմտեան Յեվրոպայում: Ճապոնիան ԽՍՀ Միութեանը սահմանակից է Հեռավոր Արեւելքում: Իսկ Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների հետ հաղորդակցութիւն ենք պահպանում ովկիանոսների միջոցով: Ամերիկա տանող ամենակարճ ճանապարհն Ատլանտեան ովկիանոսն է, բայց կարելի յէ այնտեղ հասնել և խաղաղ ովկիանոսով:

Անգլիայի գլխավոր քաղաքն է Լոնդոն, Ֆրանսիայինը՝ Փարիզ, Գերմանիայինը՝ Բեռլին, Իտալիայինը՝ Հռոմ, Ճապոնիայինը՝ Տոկիո, Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներինը՝ Վաշինգտոն:

Ամենից շատ գաղութներ ունի Անգլիան: Նրան է պատկանում յերկրագնդի բնակելի ցամաքի չորրորդ մասը, նրա իշխանութեան տակ է գտնվում ամբողջ յերկրագնդի բնակչութեան մեկ չորրորդը:

Անգլիայի տիրապետած յերկրներն են՝ Հնդկաստանը, Ավստրալիան, Կանադան, Հարավային Աֆրիկան և Միութիւնը և այլն: Ֆրանսիային պատկանում է համարյա Աֆրիկայի կեսը, Մադագասկար կղզին և Հնդկաչինի արեւելեան մասը: Ճապոնիայի գլխավոր գաղութներն են՝ Կորեան և Ֆորմոզան: Վերջին տարիներս Ճապոնիան Չինաստանից խլել է Մանչուրիան:

Իտալիան գաղութներ ունի Աֆրիկայում: 1936 թ. նա բռնազբաղեց նաև Հարեջաստանը:

Գերմանիան շատ գաղութներ ունի, սակայն համաշխարհային պատերազմից հետո նրանից խլեցին բոլոր գաղութները:

Առանձնապէս ծանր դրութիւն է ապրում Չինաստանը: Չինաստանի բնական հարստութիւններին վաղուց արդեն տիրապետել են կապիտալիստական յերկրները: Ներկայումս Ճապոնիան պատերազմում է Չինաստանի դեմ՝ նրան իրեն հպատակեցնելու նպատակով: Չինաստանի աշխատավորները հերոսաբար պաշտպանում են իրենց յերկրի անկախութիւնը:

Վերջին տարիներս կապիտալիստական յերկիրները տնտեսական խոր ճգնաժամ են ապրում: Փակվում են գործարանները, ֆաբրիկաները, արտադրութիւնը չի զարգանում: Բանվորները միլիոններով մնացել են անգործ և մատնվել քաղցի:

Բոլոր կապիտալիստական պետութիւններում աշխատավորութիւնը տեղական կոմունիստական կուսակցութիւնների ղեկավարութեամբ անդուլ պայքար է մղում կապիտալիստների, կալվածատերերի և նրանց կառավարութիւնների դեմ:

Վարժարաններ. — 1. Գտեք աշխարհի քաղաքական քարտեզի վրա վերեւում հիշված յերկրները: 2. Յույց տվեք քարտի վրա, թե ԽՍՀ Միութիւնն ի՞նչ ճանապարհներով կարող է հաղորդակցութեան մեջ մտնել մյուս պետութիւնների հետ:

I ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏՆՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԽՍՀՄ դիրքն ու մեծությունը	3
ԽՍՀՄ ծովային սահմանները	4
ԽՍՀՄ սահմանակից պետութիւնները	7
ԽՍՀՄ բնակչութիւնը	8
ԽՍՀՄ քաղաքական կազմը	8

II ՎՐԱՅԱԿԱՆ ԽՍ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ

Դիրքը, սահմանները և մեծութիւնը	12
Մակերեւոյթը	14
Կովկասիոնի լեռնաշղթան	14
Դաբիալի կերճը	17
Կովկասիոնի հարավային ճյուղերը	19
Հարավային լեռնաշխարհը	21
Հարթավայրերի շրջանը	22
Կլիման	25
Գետերը և լճերը	26
Վրաստանի առանձին մասերը	30
Վրաստանի ինքնավար մասերը	32
Բնութիւնը և կյանքը Վրաստանի լեռնային շրջաններում	32
Բնակչութիւնը և տնտեսութիւնը	38*
Բնութիւնն ու կյանքը Վրաստանի հարթավայրերում	42
Բնութիւնն ու կյանքը Վրաստանի ինքնավար մասերում	47
Արհագրական ԽՍԻՀ	47
Աշարական ԽՍԻՀ	49
Հարավ-ոսկերական ինքնավար մարզ	51
Վրաստանի տնտեսութեան ընդհանուր տեսութիւնը, արդյու- նաբերութիւնը և գյուղատնտեսութիւնը	52
Ելեկտրոֆիկացիան	56
Խճուղիները	56
Յերկաթուղիները	58
Նավազնացութիւնը	58
Ավիացիան	61

III ԽՍՀ ՄԻՈՒԹՅԱՆ ԲՆԱԿԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԸ

Մակերեւոյթը	62
Ամենագլխավոր գետերը	64
Ամենագլխավոր լճերը	69
Կլիման	70
Հողը, բուսական աշխարհը, կենդանական աշխարհը	78

IV ԲՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՅԵՎ ԿՅԱՆՔԸ ԽՍՀ ՄԻՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԲԵՐ ԴՈՏԻՆԵՐՈՒՄ

Առնային շրջանները	75
Մերձարեւադարձային գոտին	78
Անապատների գոտին	81
Չոր տափաստաններ	85
Սևահողային տափաստաններ	90
Պառն անտառներ	95
Տայգա	98
Տունգրա	106
Բեկուային գոտի	112

V ԽՍՀ ՄԻՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ

ԽՍՀ Միութեան բնութիւնը և մակերեւոյթը	121
Հանածո հարստութիւնները	122
Գետերը	122
Կլիման	123
Բնական գոտիները	123
ԽՍՀՄ տնտեսութիւնը	125
Հաղորդակցութեան ճանապարհները	126

VI ԱՇԽԱՐՀԻ ՔԱՐՏԵԶԸ

Վ Ր Ի Պ Ա Կ Ն Ե Ր

Եջ	Տ ո Ղ	Տ պ Վ ա ծ Է	Պ Է տ ք Է Լ ա ր ւ ա ւ
4	վեր. 2	Ամերիկայի, ալսինքն՝	Ամերիկայի և Ավստրա-
8	» 6	Տաճիկներ	լիայի, ալսինքն՝
19	ներք. 11	արևմուտ	Տաջիկներ
»	» 13	ուղղությամբ	արևմուտք
24	» 6	5—40 կմ.	ուղղությամբ
»	» 7	160 կմ.	160 կմ.
28	» 4	Սամոթրեղի	5—40 կմ.
32	վեր. 13	Սամոթրեղի	Սամոթրեղի
35	» 5	Վրաստանի	Վրաստանի
47	» 13	մասերին	մասերի
»	» 19	Սամոթրեղի	Սամոթրեղի
49	» 16	Փարբիկանները	Փարբիկանները
»	ներք. 7	համալսարաններ	համալսարաններ
50	» 6	մակերևույթի	մակերևույթի
54	վեր. 9	համալսարաններ	համալսարաններ
»	» 12	Փարբիկանները	Փարբիկանները
»	» 14	զործանները	զործանները
»	ներք. 12	կենտրոնները	կենտրոնները
57	» 10	մատակարարում	մատակարարում
58	» 10	Աջար-մեսխեթին	Աջար-մեսխեթին
78	» 15	Սամոթրեղից	Սամոթրեղից
		Սիմֆերոպոլում	Սիմֆերոպոլում

Պատասխանատու խմբագիր՝ Մ. ՓԻԼԹԱԿՅԱՆ

Հանձնված և արտադրությանը 13/VI: Ատորագրված և տպագրելու 20/VIII 1939 թ.

Գլավլիտ № Ը—1127: Պատվեր № 707. Քանակ 10,000.

«Կոմունիստի» տպարան, Լենինի փող. № 28

Հայաստանի Ազգային գրադարան

NL0427467

20594

9670 2 л. | 2 л. 35 ч.
40200 35 ч.

891010

Д. ЛОНДУА
География ч. II
Учебник IV кл. нач. школы
ГОСИЗДАТ ГРУЗИИ
Тбилиси
1939 г.